

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİNİN TÜRKİYE'DEKİ ETKİSİ: 1999-2020

Koç Üniversitesi Küresel Kamu Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin Türkiye'deki Etkisi: 1999-2020

Yazarlar: Başak Çalı, Betül Durmuş, İlayda Eskitaşçıoğlu

İngilizceden çeviren: Defne Orhun

Kapak ve kitap tasarımı: Gökçen Ergüven

© Koç Üniversitesi, 2020 İstanbul, Ekim 2020

91 sayfa

Bu rapor, Pretoria Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi bünyesinde Prof. Christof Heyns ve Prof. Frans Viljoen tarafından, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseriği ile iş birliği halinde yürütülen "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin Yerel Etkisi" konulu projenin bir parçası olarak BM insan hakları sözleşmelerinin 1999 – 2020 yılları arasında Türkiye'deki etkilerini araştırmaktadır.

Koç Üniversitesi

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer, İstanbul

İçindekiler

KÜREMER hakkında.....	6
Yazarlar.....	6
Teşekkür.....	7
Özet	8
Kısaltmalar	9
1. Giriş: Türkiye’de insan hakları.....	10
2. Türkiye’nin genel olarak uluslararası insan hakları sistemi ile ilişkisi	13
3. Türkiye’nin BM insan hakları sistemi ile resmi ilişkisini gösteren tablo	17
4. BM insan hakları sözleşmelerinin Türkiye’deki rolü ve genel etkisi	19
5. BM insan hakları sözleşmelerinin ulusal seviyedeki etkisi.....	24
5.1. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (IAOKS) ...	25
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	25
b. Yargı üzerinde etki	25
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	25
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki.....	25
e. Devlet raporlarının etkisi	26
f. Sonuç özeti.....	28
5.2. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MŞHS).....	29
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	29
b. Yargı üzerinde etki	30
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki.....	30
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki.....	31
e. Devlet raporlarının etkisi.....	31
f. Bireysel başvuruların etkisi.....	33
g. Sonuç özeti	34
5.3. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS).....	34
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki.....	34
b. Yargı üzerinde etki	35
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	35
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	35
e. Devlet raporlarının etkisi	36
f. Sonuç özeti.....	37
5.4. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)	37

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	37
b. Yargı üzerinde etki	39
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	39
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	40
e. Devlet raporlarının etkisi	40
f. Bireysel başvuruların etkisi	42
g. Sonuç özeti	43
5.5. İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (İKS)	44
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	44
b. Yargı üzerinde etki	45
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	45
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	45
e. Devlet raporlarının etkisi	46
f. Bireysel başvuruların etkisi	48
g. Sonuç özeti	48
5.6. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS)	48
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	48
b. Yargı üzerinde etki	50
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	51
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	51
e. Devlet raporlarının etkisi	51
f. Sonuç özeti	52
5.7. Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (GIS)	53
a. Yasama ve yürütme üzerindeki etki	53
b. Yargı üzerinde etki	54
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	54
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	54
e. Devlet raporlarının etkisi	54
f. Sonuç özeti	55
5.8. Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ZKS)	56
5.9. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHS)	56
a. Yasama ve yürütme üzerinde etki	56
b. Yargı üzerinde etki	57
c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	57
d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki	58

e. Devlet raporlarının etkisi	58
f. Sonuç özeti.....	59
6. Genel Sonuç	60
Ek I – Çekinceler ve Beyanlar.....	63
Ek II – Gölge Raporlar.....	66
Ek III – Özel Yasal Reform Talepleri.....	70
Ek IV – Kabul Edilmeyen Tavsiyeler.....	74
Ek V – Ortak Meseleler.....	76
Çekinceler	76
Azınlıklar.....	76
UIHK.....	77
Sözleşmelerin onaylanması.....	77
Toplumsal Cinsiyet	78
Veri toplanması.....	79
Ek VI – Birleşmiş Milletler Sözleşme Organlarına ait Belgelerin Tercümesi	80
MSHS.....	80
ESKHS	81
CEDAW.....	81
ÇHS.....	83
İKS	84
GİS.....	85
EHS.....	85
IAOKS	86
ZKS.....	86
Ek VII – Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararları	87
Kamu Denetçiliği Kurumu	87
İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.....	89
Ek VIII – Özel Usuller.....	90
Tamamlanmış Ziyaretler	90
Kabul Edilen Talepler	91
Derdest Talepler	91
Ertelenen Ziyaretler	91

KÜREMER hakkında

KÜREMER Koç Üniversitesi'nin Küresel Kamu Hukuku araştırmaları alanındaki araştırmacılarının buluşma yeridir.

Koç Üniversitesi Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, Ceza Hukuku, İnsan Hakları Hukuku, Toplumsal Cinsiyet Hukuku, Çevre Hukuku, Uluslararası Hukuk ve Avrupa Kamu Hukukunun yanı sıra Uluslararası Örgütler, Uluslararası Hukuk Tarihi, Siyaset Bilimi ve Globalleşme, Kamu Hukuku Sosyolojisi ve Felsefesi alanlarında gelişen yetkin bir araştırma kadrosuna ev sahipliği etmektedir.

Bu temellerden yola çıkarak KÜREMER, küresel kamu hukukunun her boyutu ve alt alanı ile ilgili disiplinlerarası katkı duvarları yıkan araştırmalar yapar ve bu araştırmaları destekler. Küresel Kamu Hukuku alanında uzman kadrosu ile üniversiteler, kamu görevlileri, yargı kurumları ve sivil toplum arasında işbirliğini artırma amacını güder.

Yazarlar

Başak Çalı

Betül Durmuş

İlayda Eskitaşçıoğlu

Teşekkür

Bu raporun yazılmasına pek çok kişi ve kurum katkıda bulundu. Prof. Dr. Beril Oder, Esra Özcan, Funda Mürekeççi, Bilge Batır, Defne Orhun, Aran Ward Sell ve Gökçen Ergüven'e destekleri ve yardımları için özellikle çok teşekkür ederiz.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'ne ve Pretoria Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi'ne, KÜREMERİ "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin Yerel Etkisi" çalışmasına Türkiye raporu araştırmacısı olarak dahil ettikleri için ve Cenevre Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları Akademisi'ne araştırmacılar toplantısında bizleri misafir ettikleri için teşekkür ederiz. Dr. Willem Gravett, Prof. Frans Viljoen ve Prof. Christof Heyns'e çalışmamız süresinceki tüm destekleri ve rehberlikleri için teşekkür borçlu yuz.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin Komitelerine sunulan raporlar ile kanun ve yargı kararları taramalarından derlediğimiz bilgilerin özümsemesine, kamu kurumları, sivil toplum temsilcileri ve akademisyenler ile yaptığımız görüşmeler büyük katkı sundu. Bizlere değerli zamanlarını ayıran Adem Arkadaş Thibert (Çocuk Hakları Uluslararası Ağı), Bayram İnce (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Araştırma Geliştirme ve Proje Dairesi Başkanı), Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz (İnsan Hakları Gündemi Derneği), Celile Özlem Tunçak (Kamu Denetçisi), Dr. Hacı Ali Açıkgül (Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanı), Dr. Kerem Altıparmak (Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Başkanı), Dr. Murat Önok (Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi), Dr. Taylan Barın (Anayasa Mahkemesi Raportörü), Emel Ataktürk Sevimli (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi), Emrah Kırmısoy (çocuk hakları aktivisti), Gülan Kaleli and Barış Yavuz (Türkiye İnsan Hakları Vakfı), Hakan Çavuşoğlu (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanı ve Bursa milletvekili), Hakan Özgül ve Süleyman Akbulut (Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği), Prof. Dr. Ayşe Feride Acar (CEDAW Komitesi Eski Başkanı ve Avrupa Konseyi Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu (GREVIO) Eski Başkanı), Tuğçe Duygu Köksal (İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Başkanı), Yeşim Erkan Yetişer (Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği), ve Murat Köylüye (KAOS GL) özellikle minnettarız. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na ve Dışişleri Bakanlığı'na yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Özet

Bu rapor, Pretoria Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi bünyesinde Prof. Christof Heyns ve Prof. Frans Viljoen tarafından, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ile iş birliği halinde yürütülen “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin Yerel Etkisi” konulu projenin bir parçası olarak BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin 1999 - 2020 yılları arasında Türkiye’deki etkilerini araştırmaktadır. Bu amaçla araştırma, BM’ye sunulan devlet raporları ve sivil toplum raporlarını, BM sözleşme organlarının sonuç gözlemlerini, BM sözleşmelerini iç hukuka aktaran ulusal mevzuatı, BM sözleşmeleri ile ilgili yasama faaliyetlerini ve ulusal mahkemelerin BM sözleşmelerine yaptıkları atıfları incelemiş ve resmî kurumların temsilcileri, sivil toplum üyeleri ve akademisyenlerle 20 mülakat gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’nin BM İnsan Hakları Sözleşmeleri ile ilişkisi 1985 yılında CEDAW’ın onaylanmasıyla başlamış, 1990’lı ve 2000’li yıllarda artan sayıda BM İnsan Hakları Sözleşmesinin onaylanmasıyla hız kazanmıştır. Türkiye sekiz temel BM İnsan Hakları Sözleşmesinin yanı sıra MSHS, CEDAW, İKS, EHS ve ÇHS’nin tüm ihtiyari protokollerine tarafır.

Bu rapor, BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin Türkiye’deki etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan ilk çalışmadır. Her bir BM İnsan Hakları Sözleşmesinin yasama, yürütme ve yargı organları, bağımsız İnsan Hakları Kurumları ve sivil toplum üzerindeki etkisi üzerine detaylı tartışmalar sunulmaktadır. Rapor ayrıca Türkiye’nin BM İnsan Hakları Sözleşmelerine koyduğu çekinceler, gölge raporlar, BM sözleşme organları tarafından önerilen hukuki reformlar, Türkiye tarafından reddedilen tavsiyeler, BM sözleşme organlarıncı incelenen ortak meseleler, BM sözleşme organlarına ait belgelerin tercümeleleri, ulusal İnsan Hakları Kurumlarının kararları ve BM bünyesindeki özel usuller ile ilgili ek kaynakları içermektedir.

Rapor, son yirmi yılda BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin Türkiye’deki etkilerine ilişkin alrı temel sonuca varmaktadır. İlk olarak, Türkiye’nin giderek artan sayıda BM İnsan Hakları Sözleşmesini onaylaması Türkiye’nin uluslararası itibarını artırma amacı ve Avrupa Birliği üyelik süreci ile açıklanabilir. Sivil toplumdaki kaynaklı taleplerin sözleşmelerin imza ve onaylanma süreçlerinde etkileri azdır. İkinci olarak, BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin onaylanması, hemen ardından ve Sözleşmelere uygun yasal reformların yapılmasına yol açmamıştır. Bununla beraber, ne zaman BM İnsan Hakları Sözleşmeleri iç hukuka aktarılsa o zaman etkilerinde bir artış gözlenmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye’de BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin uygulanması konusundaki ilerlemeyi izleyen kurumsal mekanizmalar yoktur ve BM sözleşme organlarının tavsiyelerinin önemli bir kısmı uygulanmamıştır. Dördüncü olarak, yargı organları önünde en çok atıf alan sözleşme, özellikle çocuğun üstün yarar ilkesine referans yapılarak Çocuk Haklarına Dair Sözleşme olmuştur. Onu CEDAW takip etmektedir. Buna karşın, yargı kararlarında EHS, IAOKS, GİS, İKS, MSHS ve ESKHS’ye yapılan atıflar az sayıdadır. Beşinci olarak, sivil toplum, BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin uygulanması için savunuculuk faaliyetlerine katılma konusunda ciddi zorluklar yaşamaktadır. BM organları ile ilişkide olabilmek için yabancı dil bilme zorunluluğu ve sivil toplum örgütlerinin kapasite ve kaynak kısıtlılıkları, BM İnsan Hakları Sözleşmeleri üzerinden yapılan hak savunuculuğunu olumsuz olarak etkilemektedir. Ancak tüm bu engellere rağmen, sivil toplum örgütlerinin CEDAW, İKS, ÇHS ve son zamanlarda EHS ile ilgili kayda değer farkındalığı ve faaliyetleri bulunmaktadır. Son olarak, üniversitelerde uluslararası İnsan Hakları hukuku öğretimi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine odaklanmakta, BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin öğretimine ya hiç yer verilmemekte ya da bunlar oldukça sınırlı olarak ele alınmaktadır.

Kısaltmalar

AB - Avrupa Birliği	İÖK - Avrupa İşkencenin Önlenebilirliği Komitesi
AİHM - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	KEFEK - Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu
AİHS - İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	KÜREMERE - Küresel Kamu Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi
AKP - Adalet ve Kalkınma Partisi	LGBTİ+ - Lezbiyen Gey Biseksüel Transseksüel İnterseks +
AYM - Anayasa Mahkemesi	MHP - Milliyetçi Hareket Partisi
BM - Birleşmiş Milletler	MSHS - Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
BMMYK - Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği	PKK - Partiye Karşeren Kurdistanê/Kürdistan İşçi Partisi
CEDAW ¹ - Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenebilirliği Uluslararası Sözleşmesi)	STK - Sivil toplum kuruluşu
ÇHK - Çocuk Hakları Komitesi	ŞÖNİM - Şiddet Önlenebilirlik ve İzleme Merkezi
ÇHS - Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	TBMM - Türkiye Büyük Millet Meclisi
EÇHA - Engelli Çocuk Hakları Ağı	TOHAD - Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği
EHK - Engelli Hakları Komitesi	UGÖ - Uluslararası Göç Örgütü
EHS - Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme	UIHK - Ulusal İnsan Hakları Kurumu
ESKHK - Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi	
ESKHS - Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	
EYHGM - Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü	
GİK - Göçmen İşçiler Komitesi	
GİS - Göçmen İşçiler Sözleşmesi	
IAOKK - Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi	
IAOKS - Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme	
İŞKUR - Türkiye İş Kurumu	
İHK - İnsan Hakları Komitesi	
İKK - İşkenceye Karşı Komite	
İKS - İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayrinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme	

¹ Sözleşmenin en yaygın bilinen kısaltması CEDAW olduğundan, raporda bu kısaltma kullanılmıştır.

1. Giriş: Türkiye’de insan hakları

Türkiye'de hak temelli anayasacılığın kökleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanır. 1876 tarihli Kanun-i Esasi yurttaş haklarını tanıyan ilk belgedir.¹ Cumhuriyet döneminde, 1961 Anayasası geniş kapsamlı bir temel hak ve özgürlükler listesi içermiş, hakların anayasal koruma altında alınması 1982 Anayasası ile devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına saygılı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.² Anayasa, devletin tüm organlarına insan haklarına saygılı davranma yönünde genel bir yükümlülük getirmektedir. 1982 Anayasası medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel hakları kapsar. Sosyal ve ekonomik haklar açısından Anayasa, bunların mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirilmesini öngörmektedir.³

2012 yılına dek anayasal hakların Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (AYM) önünde anayasal denetime tabi tutulması ancak cumhurbaşkanı, milletvekilleri veya alt derece mahkemeleri tarafından talep edilebilen norm denetimi usulü çerçevesinde mümkün olmaktadır. 2012 yılında ise AYM'ye bireysel başvuru hakkı kabul edilmiş, bireylerin tüm olağan hukuk yollarını tükettikten sonra anayasal haklarının ihlali talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açmaları yolu sağlanmıştır.⁴ Ancak bireysel başvuru hakkı, sadece Anayasa ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (AIHS) tarafından korunan hakların genişim kümesinde yer alan haklar açısından mümkündür.⁵ Dolayısıyla, medeni ve siyasi hakların sadece bir kısmı bireysel başvuru yoluyla dava konusu edilebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti 2012 yılında, başka konuların yanı sıra, insan hakları konusundaki başvuruları da değerlendirebilen bir Kamu Denetçiliği Kurumu oluşturmuştur. Kurum, 2013 yılında işler hale gelmiştir. Bunun yanı sıra 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur. Ancak bu iki kurum, Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Paris İlkeleri ile uyumlu bir resmi tanımlığa sahip değildir.

Askeri darbeler, olağanüstü hâl ilanları ve Kürt meselesi Türkiye'de insan haklarının hukuki ve siyasal geçmişinde önemli bir yere sahiptir.⁶ Türkiye'nin 1946'da geçtiği çok partili demokratik rejim, 1960 yılında askeri darbe, 1971 yılında askeri muhtıra ve 1980 yılında ikinci bir askeri darbe ile kesintiye uğramıştır. Türkiye, 2016 yılında da bir askeri darbe girişimi yaşamıştır. 1980 darbesiyle kurulan askeri yönetim kapsamında yaklaşık 650.000 kişi gözaltına alınmış, 49 kişi idam edilmiş, sayısız kayıp ve gözaltında işkence sonucu ölüm yaşamıştır.⁷ 1987-2002 yılları arasında Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgeleri PKK terör örgütüyle mücadele amacıyla ilan edilen olağanüstü hâl rejimi ile idare edilmiştir. Bu dönemde, 950.000 ila 1.200.000 kişinin yerinden edildiği ve 1352 kişinin zorla kaybedildiği değerlendirilmektedir.⁸ Bu ağır insan hakları ihlallerinin cezasız kalmasına karşı verilen mücadele halen ulusal mahkemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önünde devam etmektedir.⁹ Temmuz 2016'da yaşanan darbe teşebbüsünün ardından da Temmuz 2018'e dek tüm ülke çapında olağanüstü hâl uygulanmıştır. İnsan Hakları Ortak Platformu'nun topladığı verilere göre, olağanüstü hâl süresince en az 228.137 kişi tutuklanmış, yargının dörtte biri de dahil olmak üzere 100.000'in üstünde devlet memuru tasfiye edilmiştir.¹⁰

- 1 1876 tarihli Kanun-i Esâsi, 7 zilhicce 1293 (1876), Memaliki Devleti Osmanije.
- 2 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2. madde.
- 3 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 65. madde.
- 4 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 148-149. madde (5982 sayılı Kanun ile yapılan 12/09/2010 tarihli değişiklik); Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında 6216 sayılı ve 2011 tarihli Kanun, 45-51. madde.
- 5 Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında 6216 sayılı ve 2011 tarihli Kanun, 45. madde.
- 6 Zehra F. Kabasakal (der.), *Human Rights in Turkey*, Pennsylvania Üniversitesi, (2007).
- 7 Türkiye İnsan Hakları Derneği, "12 Eylül Karanlığına Hayır" (12 Eylül 2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.ihd.org.tr/12-eyul-karanligina-hayir/>
- 8 Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık ve Özlem Kaya, *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013).
- 9 Başak Çal, "The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996-2006" *35(2) Law & Social Inquiry* (2010), s. 311-337.
- 10 IHOP, 27 Temmuz 2016-20 Mart 2018 Olağanüstü Hal Uygulamaları: Güncellenmiş Durum Raporu, 17 Nisan 2018 şu adresten erişilebilir: https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Olağanüstü-Hal_17042018.pdf

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı ardından kurulan Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne üyedir. Ayrıca, 1999 yılından beri Avrupa Birliği'ne resmi aday ülke konumundadır. Türkiye'nin AIHM önünde bireysel başvuru hakkını 1990 yılında kabul etmesinin ardından, AIHM önüne Türkiye'den yüz binlerce başvuru götürülmüştür.¹¹ AIHM bireysel başvuru hakkı, bu kurummu Türkiye'de insan haklarının korunması mücadelesinde önemli bir meca haline getirmiştir. AIHM, Türkiye'de medeni ve siyasi haklara yönelik korumanın etkinliğini değerlendirmek açısından bir turnusol işlevi görmektedir. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci özellikle 1999 ile 2004 yılları arasında yasal boyutta esaslı insan hakları reformlarına yol açmıştır.¹² Türkiye, 2004 yılında idam cezasını tamamen kaldırmıştır.¹³

Türkiye, BM, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Avrupa Konseyi nezdinde ekonomik, siyasi, medeni, sosyal ve kültürel haklara yönelik birçok uluslararası sözleşmeye tarafır. Azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunmasına yönelik sözleşmelere taraf olunmaması veya mevcut taahhütler çerçevesinde bu konuda getirilen çekinceler bunun istisnasını oluşturmaktadır. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin onaylandığı alanlarda temel sorun, hakların hukuki olarak kabulü ile fiili olarak bu haklardan etkili olarak yararlanma ve hakların icrası arasındaki açıklık olarak kendini göstermektedir. Kadınlar ve kız çocukları Türkiye'de etkili olarak korunamayan bir grup olmayı sürdürmekte, ayrımcılığa ve aile içi şiddete maruz kalmaktadır. Türkiye, BM Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinde 130. sırada yer almaktadır.¹⁴ Son yıllarda, yoksulluk ve sosyoekonomik yoksulluk seviyesinde artış gözlenmektedir. Türkiye'de 2004 ile 2016 yılları arasında yoksulluk oranı %27,3'ten %9,9'a düşmüştür de, 2018 yılının ikinci yarısında ekonomik büyüme gözle görülür şekilde yavaşlamıştır.¹⁵ Mayıs 2018 ile Mayıs 2019 arasında işsizlik oranı %10,6'dan %14'e yükselmiş, 4,5 milyon insan işsiz kalmıştır.¹⁶ Aynı şekilde, 2019 yılında genç işsizlerin oranı da %19,4'ten %25,5'e yükselmiştir.¹⁷ Türkiye'de son on yılda eşitsizlik de artmıştır. Hane gelir dağılımındaki eşitsizlik oranını ölçen Gini katsayısına göre 2003 yılında %42,2 olan bu oran, 2008'deki ekonomik kriz öncesinde %39'a düşmüş olsa da, 2016 yılında tekrar %41,6'ya yükselmiştir.¹⁸ 2017 yılı itibarıyla nüfusun %13,5'i ulusal yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.¹⁹ Bunun yanı sıra, 2011 yılından bu yana Türkiye'ye gelen ve sayıları 2020 itibarı ile üç buçuk milyonu aşan Suriyeli mülteciler insan haklarının etkili bir şekilde korunması bakımından ciddi zorluklar yaşamaktadır.²⁰

- 11 2018 yılı sonu itibarıyla, Türkiye aleyhinde toplan 3532 karar verilmiş bulunmaktadır (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Madde ve Devlet bazında ihlaller (2019), s. 2; şu adresten erişilebilir: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2018_ENG.pdf Kasım 2019 itibarıyla Türkiye aleyhinde derdest 9050 başvuru mevcuttur; AIHM önündeki derdest başvuruların %15'ini oluşturan bu başvurular ile Türkiye Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Derdest Başvurular (2019), şu adresten erişilebilir: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2019_BIL.pdf; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 1959-2018 arasındaki istatistikler; s. 5, şu adresten erişilebilir: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592018_ENG.pdf
- 12 Meltem Müftüler-Bağ, "Turkey's Political Reforms: The Impact of the European Union", 10 (1) *South European Society & Politics* (2009), s. 16-30.
- 13 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 5170 sayılı Kanun, 2004, 5. madde.
- 14 BM Kadın Birimi, Kadına Yönelik Şiddet Küresel Veri Tabanı: Türkiye, şu adresten erişilebilir: <https://evaw-global-database.unwomen.org/en/countries/asia/turkey>
- 15 Facundo Cuevas, Dünya Bankası Grubu Yoksulluk ve Eşitlik Raporu: Türkiye (2019), şu adresten erişilebilir: https://databank.worldbank.org/data/download/poverty/33FF03BB-9722-4AE2-ABC7-AA2972D68AFFE/Global_POVEO_TUR.pdf
- 16 A.gk.
- 17 A.gk.
- 18 A.gk.
- 19 A.gk.
- 20 Burcu Toğral Korca, "Syrian refugees in Turkey: from 'guests' to 'enemies'?" 54 *New Perspectives on Turkey* (2016), s. 55-75. Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısına şu adresten erişilebilir: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>

2. Türkiye'nin genel olarak uluslararası insan hakları sistemi ile ilişkisi

Türkiye'de insan hakları öncelikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde ele alınmaktadır. Keza, bireylere yönelik etkili bir iç hukuk yolu sunmayı amaçlayan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru mekanizmasının 2012 yılında tasarlanma biçimi de AİHM önüne giden davaların sayısını azaltma çabasını yansıtmaktadır. Adalet Bakanlığı bünyesinde AİHM'nin uygulanmasını koordine etmek üzere oluşturulmuş bir genel müdürlük mevcuttur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, sadece Türkiye'de en iyi bilinen uluslararası insan hakları sözleşmesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ulusal mahkemeler açısından en çok hukuki etki yaratan sözleşmedir. Hâkim, savcı ve avukatlara yönelik eğitimler de genellikle AİHM'e odaklanmakta, Avrupa Konseyi'nin teknik ve Avrupa Birliği'nin finansal desteği ile verilmektedir.²¹

Bu nedenle, BM uluslararası insan hakları sisteminin Türkiye'deki etkileri Avrupa Konseyi insan hakları sisteminin gölgesinde kalmakta ve ister devlet kurumları, ister yargı organları, isterse de sivil toplum örgütleri olsun, konuyla ilgili paydaşlardan daha az ilgi görmektedir. Bununla birlikte, uluslararası insan hakları hukuku Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca iç hukuk statüsündedir ve uluslararası insan hakları sözleşmelerinin anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz.²² Anayasa'ya göre usulüne uygun şekilde onaylanmış ve Resmî Gazete'de yayımlanmış olan uluslararası sözleşmeler başkaca bir işleme gerek kalmaksızın iç hukukun bir parçasıdır. Dolayısıyla Anayasa'ya göre BM insan hakları sözleşmeleri de Türk hukukunda doğrudan uygulanabilir olup, bu sözleşmelerin hükümleri ulusal mahkemeler huzurunda öne sürülebilir. Öyle ki, Anayasa'ya göre temel hak ve özgürlükler konusunda usulünce yürürlüğe konulmuş olan uluslararası sözleşmeler ile ulusal hukuk arasında aynı konudaki hüküm farklılıkları sebebiyle bir ihtilaf ortaya çıkması halinde uluslararası sözleşme hükümlerinin üstün tutulması gerekmektedir. 2013 yılında verilen *Sevim Akat Eşki* kararında Anayasa Mahkemesi de bu hususu Anayasa kapsamında uluslararası insan hakları sözleşmelerinin doğrudan etkisi doktrini olarak formüle etmiştir.²³ Hal böyle iken, uygulamada BM sözleşmelerinin doğrudan uygulanma örnekleri nadirdir. AYM de ekseriyetle uluslararası insan hakları hukukunu Anayasa'yı yorumlamak amacıyla kullanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadının anayasal yorum için kullanımını çok yaygın olmakla birlikte, AYM az sayıda kararında BM sözleşme organlarının genel yorumlarından ve görüşlerinden faydalanmaktadır.²⁴

Türkiye, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları mekanizmalarının uzun süreden beri parçasıdır. Türkiye, 1983 ile 1986 yılları arasında BM İnsan Hakları Komisyonu'nun kapsamlı ve sistematik insan hakları ihallerini soruşturmasına yönelik gizli ve diplomatik bir insan hakları mekanizması olan "1503" usulü kapsamında incelenmiştir. 2001 yılından beri de BM Özel Raportörlerine süresiz açık daveti bulunmaktadır. Birçok BM insan hakları özel raportörü Türkiye'yi ziyaret etmiştir.²⁵ Bu noktada, Türkiye'nin süresiz açık davet sağlamış olmasına rağmen bugüne dek tüm BM Özel Raportörleri arasından BM Azınlıklar Bağımızlı'nın hiçbir ziyaret talebini kabul etmemiş olduğunu belirtmek gerekir. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün ardından BM İşkence Özel Raportörü ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörü Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye ayrıca Suudi Arabistanlı gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi Arabistan konsoloslukunda öldürülmesine yönelik soruşturma kapsamında 2019 yılında Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü tarafından ziyaret edilmiştir.

21 Bkz. Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, "Ceza Adalet Sisteminin Güçlendirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhallerinin Önlenmesi için Yargı Mensuplarının Kapasitesinin Artırılması" konulu Avrupa Birliği-Avrupa Konseyi Ortak Projesi (2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.coe.int/tr/web/ankara/strengthening-the-criminal-justice-system-in-turkey>; Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, "Türk Yargısının İfade Özgürlüğü Konusunda Kapasitesinin Güçlendirilmesi" konulu Avrupa Birliği-Avrupa Konseyi Ortak Projesi (2014), şu adresten erişilebilir: <https://www.coe.int/en/web/ankara/enhancing-the-role-of-the-supreme-judicial-authorities-in-respect-of-european-standards>; <https://www.coe.int/en/web/ankara/eu-coe-joint-project-on-strengthening-the-capacity-of-the-turkish-judiciary-on-freedom-of-expression>; Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, "Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Geliştirilmesi" konulu Avrupa Birliği-Avrupa Konseyi Ortak Projesi (2010), şu adresten erişilebilir: <https://www.coe.int/tr/web/ankara/enhancing-the-role-of-the-supreme-judicial-authorities-in-respect-of-european-standards>

22 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 90. maddde.

23 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2187, 19 Aralık 2013, paragraf 42.

24 Bkz. Anayasa Mahkemesi'nin her bir BM sözleşmesine yönelik atfılarını içeren 5. bölüm.

25 Bkz. Özel Usullere İlişkin Ek VIII.

Kurumsal olarak Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmalarına ilişkin tüm hususlarda irtibat kurulacak kamu kurumunu Dışişleri Bakanlığıdır. Buna, Birleşmiş Milletler sözleşme organlarına üyelik için aday gösterilmesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSSH), Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHS), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (IAOKS) ve İşkenceye Karşı Sözleşme (İKS) kapsamındaki devlet raporlarının hazırlanması, BM sözleşme organları huzurunda bireysel şikâyet başvuruları olduğunda hükümetin savunulması görevleri de dahildir. BM insan hakları mekanizmaları ile ilişkilerin Dışişleri Bakanlığı eli ile yürütülmesi kimi ulusal paydaşların gözünde, Birleşmiş Milletler uluslararası insan hakları sisteminin hakların etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik bir araç olmaktan ziyade diplomatik bir platform olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.²⁶

Türkiye, Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmalarında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının mümkün olduğunca yaygın bir şekilde temsil edilmesi yönünde bir politika izlemektedir.²⁷ BM sözleşme organlarını ve özel usuller bünyesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının seçilmesini sağlamak konusunda başarılıdır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi (CEDAW Komitesi) bünyesinde Gül Aykır 1993-1996, Ayşe Feride Acar ise 1997-2004 ve 2011-2018 yılları arasında üyelik görevini sürdürmüştür. Acar, 2003-2004 yılları arasında CEDAW Komitesi başkanlığı da yapmıştır. Ayrıca, 2009 ile 2013 arasında Mehmet Sevim, Göçmen İşçiler Komitesi (GIK) üyeliği yapmış, 2019 yılında seçilen Can Ünver ise halihazırda Komite başkanlığını yürütmektedir. Gün Kut, 2009 yılından beri Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (IAOKK) üyesidir. 2020 yılında İşkenceye Karşı Komite (İKK) için Erdoğan İçsan üyeliğe seçilmiştir. Bunların yanı sıra, 2013 ile 2016 yılları arasında Engelli Hakları Komitesi (EHK)'nde Şafak Pavey görev yapmıştır.

BM İnsan Hakları Özel Usulleri kapsamında görev yapan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları veya çifte vatandaşlığa sahip uzmanlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında öncelikle, Türkiye'deki kadın hareketi açısından son derece önemli bir gelişme olarak, Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddet Özel Raporörü olarak Yakın Ertürk'ün görevlendirilmesini saymak gerekir. Halihazırda BM Gıda Hakkı Özel Raporörü olan Hilal Elver ve bir önceki Tehlikeli Atıklar ve İnsan Hakları Raporörü Başkut Tunçak da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Ne var ki, BM sözleşme organlarına aday olarak gösterilme usulleri oldukça belirsiz olup, aday seçimi veya seçim konusunda şeffaf ve net standartlar bulunmamaktadır.²⁸ Bu adaylıklar bakımından tüm takdiri yetkisi Dışişleri Bakanlığı'ndadır. Bugüne dek başarılı olan adaylar akademisyenler, eski diplomatlar ve bürokratlar arasından gelmektedir.

Türkiye, ülkeyi ziyaret eden BM Şartı temelli mekanizmalar ile genel anlamda iş birliğine yakın bir tutuma sahiptir. Örneğin, 2016 yılında İşkence Özel Raporörü Nils Melzer'in raporunun ardından Adalet Bakanlığı, Melzer'in raporunda yer alan olgusal tespitlerin bazılarının katılmamakla birlikte Türkiye'nin Özel Raporör'e ve benzer görevlerde bulunan diğer uluslararası uzmanlara kapısının her zaman açık olduğunu dile getiren bir beyanda bulunmuştur.²⁹ Ancak son yıllarda Türkiye, özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Temmuz 2015 ile 2016 arasında devletin güvenlik güçleri ile PKK veya iltisaklı gruplar arasındaki çatışmaları ve Ocak - Aralık 2017 arasında olağanüstü hâlin etkilerini inceleyen raporlarına yönelik birtakım ağır eleştiriler getirmiştir.³⁰ Dışişleri Bakanlığı ilk raporda terör örgütünün propagandası ile örtüşen asılsız iddialar bulunduğunu dile getirmiştir.³¹ İkinci rapor daha da büyük bir tepki gör-

²⁶ Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkan D: Hacı Ali Açıkgül ile yapılan görüşme (Ankara, 22 Ekim 2019).

²⁷ Dışişleri Bakanlığı ile yapılan görüşme (Ankara, 15 Ocak 2020).

²⁸ A.g.k.

²⁹ Bkz. Adalet Bakanlığı, BM İşkence Özel Raporörü Nils Melzer'in ön gözlemlerine ilişkin Basın Açıklaması (17 Aralık 2016), şu adresten erişilebilir: <https://basin.adalet.gov.tr/basin-aciklamasi-17122016>

³⁰ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Türkiye'nin güneydoğu bölgesindeki insan hakları durumuna ilişkin rapor: Temmuz 2015 - Aralık 2016 (2017), şu adresten erişilebilir: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Türkiye'de olağanüstü hâlin insan haklarına etkisi hakkındaki rapor, güneydoğu bölgesine ilişkin güncelleme dahil, Ocak - Aralık 2017 (2018), şu adresten erişilebilir: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/2018-03-19_Second_OHCHR_Turkey_Report.pdf

³¹ Dışişleri Bakanlığı, No: 71, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Ülkemizdeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Hakları Boyutuna İlişkin Olarak 10 Mart 2017 Tarihinde Yayınladığı Rapor Hakkında Basın Açıklaması (10 Mart

müş, Dışişleri Bakanlığı bu raporun “bir anlam ifade etmediğini” dile getirerek Yüksek Komiserin Türkiye aleyhinde önyargılı davrandığı şeklinde bir ithamda bulunmuştur.³² Devlet organlarının temsilcileri ile yapılan görüşmelerde de genel olarak Batı'nın Türkiye'ye karşı çifte standart uyguladığı yönünde endişeler dile getirilmiştir.³³

Uluslararası insan hakları sisteminin Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukukuna bağlılığına ilişkin eleştiriler kimi zaman belirli raporlara verilen tepkilerin ötesine geçmiştir. Örneğin, 2016 yılındaki darbe teşebbüsünün ve olağanüstü hâl ilanının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan birçok kez, idam cezasını geri getirme konusundaki isteğini dile getirmiştir.³⁴ Cinsiyet eşitliğine yönelik anayasal hükümlerin varlığına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliği de eleştirilen konularından biridir. Cumhurbaşkanı Erdoğan kadınlar ile erkeklerin eşit olmadığını söyleyerek, feministleri anneliğin önemini kavrayamamakla eleştirmiştir.³⁵ Bu görüşler Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun yakın dönem faaliyetlerine de yansımıştır. Kurum, insan hakları konusunda 2018 ve 2019 yıllarında iki ayrı sempozyum düzenlemiştir: biri insan haklarını yeniden düşünmek, diğeri ise ailenin korunması hakkı üzerinedir. İkinci sempozyumun sonuç bildirisinde toplumsal cinsiyet eşitliğine ve LGBT bireylerin haklarına aykırı beyanlar yer almaktadır. Bildiride aile kurumuna olumsuz etkileri olan ulusal ve uluslararası normların değiştirilmesi veya feshedilmesi istenmektedir. İstanbul Sözleşmesi (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçİ Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi) ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun bunlar arasında sayılmaktadır.³⁶

-
- 2017) şu adresten erişilebilir: http://www.mfa.gov.tr/no_-71_-bm-insan-haklari-yukse-komiserligi_min-ulkemizdeki-terorle-mucadele-operasyonlari-nsan-haklari-boyutuna-iliskin.tr.mfa
- 32 Dışişleri Bakanlığı, No: 79, 20 Mart 2018, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Ülkemize İlişkin Olarak 20 Mart 2018 Tarihinde Yayımladığı Belge Hakkında Basın Açıklaması (20 Mart 2018), şu adresten erişilebilir: http://www.mfa.gov.tr/no_-79-bm-insan-haklari-yukse-komiserligi%4%9Fmin-ulkemize-iliskin-olarak-20-mart-2018-tarihinde-yayimladigi-belge-hk.tr.mfa
- 33 TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanı Hakan Çavuşoğlu ile yapılan görüşme (Ankara, 23 Ekim 2019).
- 34 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Meclis idam cezasını getirirse onaylarım” *Hürriyet* (18 Temmuz 2016) <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaşkanı-erdogan-meclis-idam-cezasini-getirirse-onaylarim-40153204>; “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İdamı onaylarım” *Yeni Şafak* (1 Ağustos 2018) <https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaşkanı-erdogan-idami-onaylarim-3387365>; “Başkan Erdoğan: İdam cezasını onaylarım.” *AHaber* (29 Ağustos 2019) <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2019/08/29/baskan-erdogan-idam-cezasini-onaylarim>
- 35 “Kadın ile erkeği eşit konuma getiremezsiniz çünkü o fitrata terstir” *Milliyet* (24 Kasım 2014) <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kadin-ile-erkegi-esit-konuma-getiremezsiniz-cunku-o-fitrata-terstir-1974189>
- 36 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Ailenin Korunması Hakkı Sempozyumu Sonuç Bildirisi (2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.tihек.gov.tr/ailenin-korumasi-hakki-sonuc-bildirisi/>

3. Türkiye'nin BM insan hakları sistemi ile resmi ilişkisini gösteren tablo

BM İnsan Hakları Sözleşmesi	İmza	Onay
IAOKS	13 Ekim 1972	16 Eylül 2002
ESKHS	15 Ağustos 2000	23 Eylül 2003
ESKHS – İhtiyari Protokol	İmzalanmamıştır.	
MSHS	15 Ağustos 2000	23 Eylül 2003
MSHS – I. İhtiyari Protokol	3 Şubat 2004	24 Kasım 2006
MSHS – II. İhtiyari Protokol	6 Nisan 2004	2 Mart 2006
CEDAW	Türkiye CEDAW'a 20 Aralık 1985'te katıldı.	
CEDAW – İhtiyari Protokol	8 Eylül 2000	29 Ekim 2002
İKS	25 Ocak 1988	21 Nisan 1988
İKS – İhtiyari Protokol	14 Eylül 2005	27 Eylül 2011
ÇHS	14 Eylül 1990	4 Nisan 1995
ÇHS – Silahlı Çatışmada Çocuk Protokolü	8 Eylül 2000	4 Mayıs 2004
ÇHS – Çocuk Satışı Protokolü	8 Eylül 2000	19 Ağustos 2002
ÇHS – Başvuru Usulü Protokolü	24 Eylül 2012	26 Aralık 2017
ZKS	İmzalanmamıştır.	
GİS	13 Ocak 1999	27 Eylül 2004
EHS	30 Mart 2007	28 Eylül 2009
EHS İhtiyari Protokol	28 Eylül 2009	26 Mart 2015

4. BM insan hakları sözleşmelerinin Türkiye'deki rolü ve genel etkisi

Türkiye sekiz temel BM insan hakları sözleşmesinin yanı sıra, MSHS I ve II No'lu İhtiyari Protokollerine, CEDAW İhtiyari Protokolüne, İKS İhtiyari Protokolüne, EHS İhtiyari Protokolüne, ÇHS Silahlı Çatışmada Çocuk Protokolüne, ÇHS Çocuk Satış Protokolüne ve ÇHS Başvuru Usulü Protokolüne de tarafır. Türkiye BM Zorla Kaybedilmeler Sözleşmesi'ne taraf değildir. Ayrıca Roma Statüsü'ne, Paris İklim Anlaşması'na ve Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru konusunda Aarhus Sözleşmesi'ne de taraf değildir.

Türkiye, BM insan hakları sözleşmelerini esasa ve usule ilişkin çekinceler koyarak onaylamaktadır. Esasa ilişkin çekinceler öncelikle azınlıklara mensup kişileri korumayı amaçlayan hükümlerin hukuki etkilerini sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Türkiye açısından azınlık tanımını 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'na atıfta gayrimüslim azınlıkları içerecek şekilde sınırlandırılmakta, dolayısıyla sadece Musevi, Rum ve Ermeni azınlıkları kapsamaktadır. Bu nedenle, Türkiye hukuki olarak azınlık tanımının veya hakların Türkiye'deki başka herhangi bir azınlık grubunu kapsayacak şekilde genişletilmesini kabul etmemektedir. Türkiye'nin usule ilişkin çekinceleri ise Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'ni tanımaması ve BM insan hakları sözleşmelerinden doğan iki taraflı uyuşmazlıklar bakımından Uluslararası Adalet Divanı'na başvuru yolunu sınırlandırma isteği ile ilişkilidir. Türkiye sadece CEDAW örneğinde sonradan çekincelerini kaldırmıştır. 2001 ve 2004 yıllarında Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişikliklere paralel olarak, 15. maddenin 2. ve 4. fıkralarına ve 16. maddenin 1. fıkrası (c), (d), (f) ve (g) bentlerine yönelik çekinceler 20 Eylül 1999 tarihinde kaldırılmıştır.³⁷

Türkiye'nin BM insan hakları sözleşmelerini onaylama tarihçesi, bu sözleşmelerin Birleşmiş Milletler seviyesinde kabul edilme tarihleri ile kronolojik olarak aynı sırayı izlememektedir. Türkiye'nin ilk onayladığı sözleşme 1985 yılında CEDAW olmuş, ardından 1988 yılında İKS ve 1995 yılında ÇHS onaylanmıştır. 1960'lar da kabul edilmiş olan ilk BM insan hakları sözleşmeleri, yani IAOKS, MSHS ve EKSHS ise Türkiye tarafından ancak sırasıyla 2002 ve 2003 yıllarında onaylanmıştır. GİS 2003 yılında, EHS ise 2009 yılında onaylanmıştır. Türkiye, BM sözleşme organlarına bireysel başvuru hakkı sağlayan ihtiyari protokol ve hükümlerine taraf olma konusunda seçicidir. İşkenceye Karşı Komite huzurunda başvuru hakkını 1988 yılında, CEDAW İhtiyari Protokolü'nü 2004 yılında, MSHS İhtiyari Protokolü'nü 2006 yılında, EHS İhtiyari Protokolü'nü 2016 yılında ve ÇHS İhtiyari Protokolü'nü 2017 yılında (çekincelerle birlikte) onaylamıştır. BM sözleşme organları bugüne dek Türkiye aleyhinde yapılan bireysel şikâyetlere ilişkin olarak toplam yedi görüş açıklamıştır.

Türkiye'nin BM insan hakları sözleşmelerini onaylamasının ardından yatan saikler ve bunların siyasi söylemler, mahkemeler, akademi ve sivil toplum üzerindeki etkileri birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Sözleşmelerin onay süreçleri toplumsal taleplerin siyasi iradeye evrilmesinden çok siyasi iradenin saikleri ile daha yakından ilintilidir. Örneğin, 1980'lerde Türkiye'deki kadın hareketi CEDAW'ın onaylanması yönünde bir kampanya yürütümüşse de CEDAW'ın onaylanmasında 1980 darbesi sonrası sivil yönetimin uluslararası topluma daha iyi entegre olduğu mesajını verme çabasının çok daha etkili olduğu değerlendirilmektedir.³⁸ Ancak kadının hareketinin CEDAW'ın onaylanması ve uygulanması için erken bir tarihte örgütlenmesi, bu sözleşmenin onayı sonrasındaki sahiplenilme ve Türkiye'deki kadın hareketi açısından önemini hiç şüphesiz ki arttırmıştır. Kadın hareketinin CEDAW'a dair yüksek bir farkındalığa sahip olması, sözleşmenin onaylanması takip eden yıllarda ulusal mevzuatın CEDAW ışığında gözden geçirilmesi ve en nihayetinde çekincelerin kaldırılmasına varan süreçte önemli bir rol oynamıştır.

1988 yılında İKS'nin onaylanması Türkiye'de gözaltında işkence uygulamalarının yaygın olduğu bir döneme rastlamaktadır. O dönemki hükümet, İKS'nin onayını uluslararası arenada işkence konusunda kendisine yöneltilen eleştirileri azaltmak ve diğer devletlerdeki uygulamaları eşleştirebileceği bir araç edinmek bakımından faydalı bir yol olarak görmüştür.³⁹ Öte yandan, ÇHS'nin onaylanması neredeyse tüm dünya devletlerinin bu yönde bir eğilim sergilemesi ile izah edilebilir. Ancak sözleşmenin uygulama kapsamını sınırlandırmak için bu sözleşme çekincelerle onaylanmıştır.

37 Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden Türkiye'nin CEDAW'a İlişkin Çekincelerini Kısmen Kaldırmasına Dair İleri, İleti No. C.N.895.1999.TREATIES-7, 5 Ekim 1999.

38 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).

39 Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).

2000'lerde peş peşe gelen onay işlemleri ve ikiz Sözleşmelerin (MSHS ve EKSHS) geç de olsa 2003 yılında onaylanması Türkiye'nin AB resmi adaylık sürecine denk düşmektedir. Bu dönemde Türkiye, Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri bağlamında kendi iç mevzuatını AB müktesebatı ile daha uyumlu hale getirmek için esaslı insan hakları reformları gerçekleştirmiştir.⁴⁰ Bu bağlamda Türkiye'nin BM sözleşmelerine taraf olması konusunda gözlenen artışın AB'ye üyelik müzakerelerinden etkilendiği söylenebilir.

Türkiye tarafından onaylanan BM insan hakları sözleşmelerinin sayısındaki artışı izah eden uluslararası meşruiyet ve itibar saikleri, BM sözleşmelerinin uzun vadede ulusal hukuk reformuna dayanak olarak ele alınmayışına da açıklama getirmektedir. Türkiye, BM insan hakları sözleşmelerini kendi yasal mevzuatını bu sözleşmelerle uyumlu hale getirecek geniş kapsamlı istişareler ve reformlar yapmadan onaylamaktadır. Onay sonrasındaki yasal değişikliklerde de BM sözleşmelerine nadiren açıkça atıf yapılmaktadır. Yine de sözleşmelerin onaylanmasının ardından ulusal mevzuatı BM sözleşmelerine ve bunların Komiteler tarafından yorumlanışına uyumlu hale getirecek birçok yasal reform yapılmıştır. Ancak bu reformları Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri dinamiğiyle açıklamak daha yerinde olacaktır. Ayrıca, BM sözleşme organlarının sonuç gözlemlerinin ve görüşlerinin takibini gerçekleştirecek açık, aleni ve şeffaf nitelikte ulusal resmi mekanizmalar bulunmamaktadır. Sonuç gözlemleri devlet kurumlarıncaya sistemli bir şekilde Türkiye'ye tercüme edilmemekte ve yayımlanmamaktadır. Dolayısıyla BM sözleşme organlarının sonuç gözlemleri konusunda son derece önemli bir bilgi eksikliği söz konusudur.

Türkiye'nin BM insan hakları sözleşmelerinden doğan yükümlülüklerine uyma konusunda kaydettiği ilerlemeyi düzenli şekilde değerlendirecek ulusal resmi mekanizmalar konusundaki eksikliği, ülkenin BM sözleşme organlarına rapor sunma hızına da yansımaktadır. Türkiye genellikle raporlarını gecikerek sunmaktadır. Öyle ki, ikiz Sözleşmelerin 2003 yılında onaylanmasından beri sadece bir kez rapor sunulmuş, ikinci raporların sunulması gereken tarihin üzerinden yedi yıldan fazla süre geçmiştir. Aynı durum İKS bakımından da geçerlidir. Türkiye, İşkenceye Karşı Komite'ye sunması gereken raporu sekiz sene geciktirmektedir. EHS açısından da gecikme söz konusudur. Türkiye ÇHS, CEDAW ve IAOKS Komiteleri'ne sunduğu raporlarda daha az gecikme sergilenmektedir. Dışişleri Bakanlığı, bu gecikmelerin rapor sunmak konusundaki isteksizlikten değil, tüm devlet kurumlarından istenen bilgilerin derlenmesi için gereken sürenin uzunluğundan ve bürokratik gecikmelerden kaynaklandığını dile getirmektedir.⁴¹

BM sözleşme organlarının Türkiye ile ilgili yayınladığı sonuç gözlem raporlarında gerçekleştirilmesi gereken hukuki reformlar konusunda birbirleriyle örtüşen öneriler bulunmaktadır. Sözleşme organlarının raporlarında ortak olarak dile getirilen ilk kaygı konusu Türkiye'nin çekinceleridir. BM sözleşme organlarının hepsi Türkiye'nin bu çekinceleri kaldırması yönünde çağrıda bulunmuştur. Bununla yakından ilişkili bir başka husus da, azınlıklara mensup kişilerin ve özellikle de Kürt vatandaşların haklarının korunmasıyla ilgilidir. Kadın hakları ve kadınlara yönelik şiddete son verilmesi için kapsamlı adımlar atılması gerektiği de ortaklaşa dile getirilen konulardan biridir. Son olarak, tüm BM sözleşme organları Türkiye'nin Paris Prensipleri'ne uygun bir ulusal insan hakları kurumu (UİHK) kurması yönünde çağrıda bulunmaktadır. Tüm bu ortak kaygı konularında, bir UİHK oluşturulması istisnası dışında önemli bir ilerleme henüz kaydedilmemiştir. Bu noktada, bir UİHK oluşturulması talebinin Avrupa Birliği'nden de geldiğini hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla, AB müzakere fasllarında ilerleme kaydedebilmek adına, Türkiye 2014 yılında önce "Türkiye İnsan Hakları Kurumu" diye adlandırılan bir UİHK kurmuş, ardından 2016 yılında bunu "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu" şeklinde yeniden tesis etmiştir. Ancak bu kurum, BM Paris Prensipleri kapsamındaki bağımsızlık kriterini karşılamadığı ve eşitlik tanımı ve soruşturma yetkileri bakımından ciddi noksanlıklar içerdiği gerekçesiyle ülke içinde sivil toplumdaki hayli eleştiri toplamıştır.⁴² Bu kurum BM Paris Prensipleri uyarınca akrediteasyon edinmemiştir.

⁴⁰ 24 Mart 2001 tarihli ve 2001/2129 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; 24 Temmuz 2003 tarihli ve 2003/5930 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).

⁴¹ Dışişleri Bakanlığı ile yapılan görüşme (Ankara, 15 Ocak 2020).

⁴² 2016 yılında Türkiye'den yaklaşık otuz sivil toplum kuruluşu "Bu Kanunla Olmaz" başlığını taşıyan bir imza dilekçesi vererek, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nu kuran kanunun sorunlu yanlarını dile getirmişlerdir. <https://bukannunlaolmaz.wordpress.com>

BM sözleşme organları görüşlerinin yargı kararlarına yansımada sözleşmeden sözleşmeye ve ayrıca Anayasa Mahkemesi, diğer yüksek mahkemeler ve ilk derece mahkemeleri arasında farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda başlıca güçlüklerden biri, Türkiye'de mahkeme kararlarının yayınlanmaması ve BM sözleşmelerine ve bunlar kapsamındaki sonuç gözlemlerine ve genel yorumlara yönelik atfı içeren akademik çalışmalar ve yargı kararlarını içeren kapsayıcı bir veri tabanı bulunmamasıdır. Yayımlanan Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay kararlarına yönelik araştırmamız sonucunda, en sık atfı yapılan sözleşmenin ÇHS ve özellikle de “çocuğun üstün yararı” ilkesi ile çocukların katılım hakkı (ÇHS 12. madde) olduğunu, bunları CEDAW'a yapılan atfıların izlediğini gözlemledik. Öte yandan, EHS, IAOKS, GIS, İKS, MSHS ve ESKHS'ye yönelik atfı yargı kararlarında son derece azdır.

Yargı kararlarında ÇHS'ye nispeten daha yaygın şekilde atıfta bulunulması, çocuğun üstün yararı ilkesinin ulusal kanunlarda da yer alıyor olması ve çocuklarla ilgili davalarda AIHM tarafından özel olarak ÇHS'ye işaret ediliyor olmasıyla izah edilebilir. CEDAW'a yönelik atfı ise toplum genelinde ve hukukçular arasında geçmişten beri bu sözleşmenin daha yaygın olarak bilinmesi ile açıklanabilir. Öte yandan, bilhassa 2012 yılında bireysel başvuru hakkının getirilmesinden sonra Anayasa Mahkemesi seviyesinde yapılan atfı, Anayasa Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadının yanı sıra Türkiye tarafından onaylanmış bulunan tüm BM sözleşmelerini, hukuken destekleyici nitelikte bir kaynak olarak kullanmaya açık olduğunu göstermektedir. Anayasa Mahkemesi bir kararında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kıyasla din özgürlüğüne ilişkin daha geniş bir yorum sunan İnsan Hakları Komitesi (İHK) kararlarını esas almıştır.⁴³

Sivil toplum temsilcileri ve akademisyenlerle yapılan görüşmelerden toplanan veriler, BM insan hakları sözleşmelerinin iç hukukta savunuculuk, eğitim ve araştırma konusundaki etkisinin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Genel anlamda, BM insan hakları sözleşmelerinin pek bilinmediği hususuna işaret edilmektedir.⁴⁴ Ayrıca, ÇHS veya CEDAW gibi sözleşmelerin isimlerinin bilinmesinin, bu alandaki aktörlerin bu sözleşmelerin içeriği ve dönüştürücü potansiyeli hakkında bütünüyle bilgili oldukları anlamına gelmediğinin de altı çizilmiştir.⁴⁵ CEDAW açısından ise, yaygın farkındalık düzeyine rağmen, bu sözleşmenin ancak kısmen kullanıldığı belirtilmektedir. Örneğin, CEDAW odaklı aktivizmin kadınların ekonomik ve sosyal haklarının korunmasına sistematik bir şekilde eğilmediği dille getirilmiştir.⁴⁶

BM sözleşmelerinin etkisinin zayıf olmasına ilişkin bir dizi faktör öne sürülmektedir. Birincisi ve en önemlisi, BM sözleşme organları mekanizmasına ve bunların çıktılarına erişim konusunda önemli bir dil engeli bulunmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye hakkında verdiği kararların birçoğu Adalet Bakanlığı tarafından tercüme edilmekte ve dolayısıyla nispeten erişilebilir olmakta iken, BM sözleşme organları içtihatları ve belgeleri açısından aynı durum geçerli değildir. Bu belgelerin tercümesi belirli bir kurum veya bakanlığın görev alanına dahil edilmemiştir. Bu nedenle ki, söz konusu belgelerin bir kısmı konuyla ilgili bakanlıklar veya sivil toplum girişimleri tarafından tercüme edilmekle birlikte, çoğu Türkçeye kazandırılmamıştır.⁴⁷ İkinci olarak, ulusal düzeyde sivil toplum tarafından sözleşme raporlama sürecine katkı sunulmasını sağlayacak kurumsal mekanizmalar bulunmamaktadır. Bu katkının sağlanması için kurumsal mekanizmaların yaratılmaması sebebiyle, sivil toplum aktörleri için sisteme dahil olabilmeyen tek imkân BM sözleşme organlarına gölge rapor sunmaktan geçmektedir. Ancak Türkiye'deki sivil toplum örgütleri BM sözleşme organlarına raporlama yapmak, onların toplantılarına katılmak ve katkı vermek konusunda kaynak ve kapasite sıkıntısı çekmektedir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına finansman sağlayan başlıca kaynak Avrupa Birliği'dir. Ülke içinde sivil toplum örgütlerinin kullanabileceği fonlar son derece sınırlı olup, bunlar da hak temelli savunuculuk girişimlerinden ziyade, kadınların güçlendirilmesi, kamu sağlığı ve eğitim alanlarındaki kalkınma projelerine destek sunmaktadır. BM sözleşme organlarına sunulan ulusal göl-

43 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/256, 25 Haziran 2016.

44 Hakikat Adalet Hafıza Merkezi temsilcisi Emel Ataktürk Sevimli ile yapılan görüşme (İstanbul, 25 Temmuz 2019); Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile yapılan görüşme (İstanbul, 24 Eylül 2019); KAOS GL temsilcisi Murat Köylü ile yapılan görüşme (İstanbul, 26 Kasım 2019).

45 Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Arkadaş Talibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).

46 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).

47 Bkz. BM Sözleşme Organları Belgelerinin Tercümesine İlişkin Ek VI.

ge raporların sayısı da bu engelleri yansıtmaktadır. Bugüne dek BM'ye sunulan gölge raporların çoğu ulusal STK'lar tarafından değil, uluslararası STK'lar veya Türkiye dışında çalışan STK'lar tarafından hazırlanmıştır. Devlet makamlarının raporlarını yalnızca İngilizce dilinde yazıyor oluşt, STK'ların gölge rapor sürecine katılımını daha da güçleştirmektedir. Ancak CEDAW Komitesi, İKK ve EHK'ye sunulan gölge raporlarda görüldüğü üzere, ulusal STK'ların gölge raporlar sunduğu istisnalar da mevcuttur.

Uluslararası insan hakları hukuku, Türkiye'de hukuk fakültelerinde okutulan zorunlu derslerden biri değildir. Bazı üniversiteler bunu zorunlu kılmış olmakla birlikte, birçok üniversite ya seçmeli ders olarak sunmakta ya da müfredata hiç dahil etmemektedir. Aneyasa hukuku, ceza hukuku ve kamu hukuku dersleri insan hakları hukukuna yönelik atıflar içeriyorsa da bu derslerde esasen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına önem verilmektedir.⁴⁸ Uluslararası kamu hukuku derslerinde de uluslararası insan hakları hukuku genelde bir modül olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla avukatların büyük bir kısmı BM insan hakları sözleşmelerini hakkında son derece sınırlı bir bilgiyle hukuk fakültesinden mezun olmaktadır. Hukukçulara yönelik meslek içi eğitimlerde de esasen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yoluna ağırlık verilmektedir. Öte yandan, yakın zamanlarda AIHM önündeki davaların yavaş ilerleyişinden ve Türkiye'den giden davaların büyük bir kısmının kabul edilemez bulunup reddedilmesinden ötürü duyulan memnuniyetsizlik sebebiyle Türkiye'de avukatlar arasında BM başvuru mekanizmalarına ilgi nispeten artmaya başlamıştır.⁴⁹ Strazburg Mahkemesi'ne erişim konusunda yaşanan zorluklar BM sözleşme organları şikâyet mekanizmalarına ilgi uyandırmış ve avukat sayısı en yüksek baro olan İstanbul Barosu tarafından BM sözleşme organları şikâyet mekanizması hakkında bir eğitim semineri düzenlenmiş, avukatlardan gelen yüksek talep doğrultusunda gelecekte daha başka eğitimler planlanacağı ifade edilmiştir.⁵⁰ Bu eğitimlerin BM şikâyet mekanizmalarını önündeki başvuruların sayısında artış yaratıp yaratmayacağı ilerleyen zaman içerisinde anlaşılacaktır.

-
- 48 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019); Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).
- 49 İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019); Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Dr. Kerem Altıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019).
- 50 İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019).

5. BM insan hakları sözleşmelerinin ulusal seviyedeki etkisi

5.1. Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (IAOKS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

Türkiye IAOKS'yi 2002 yılında onaylamıştır ve o tarihten bu yana IAOKS ile bağlantılı olarak kendi ulusal mevzuatında bir dizi reform gerçekleştirmiştir. 2002 yılında Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nun adı değiştirilerek "Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun" ibaresi eklenmiştir.⁵¹ Bu değişiklik sayesinde Türkçe dışındaki yerel dilleri öğreten özel kursların açılması mümkün olmuştur. 2004 yılında yeni Ceza Kanunu'nun ve düşünülme tahriki suç sayımı (216. madde). 2011 yılında Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun medya hizmetlerinde ırk veya renk sebebiyle aşağılama ve ayrımcılığı yasaklamaktadır (8. ve 9. madde). 2013 yılında Ceza Muhakemesi Kanunu'nda değişiklik yapılarak, sanıkların kendilerini başka bir dilde ifade etmesine imkân sağlanmıştır.⁵² 2014 yılında Seçim Kanunu, seçim kampanyalarında "Türkçe dışındaki dillerin kullanımına izin verecek şekilde değiştirilmiştir."⁵³ 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (6701 sayılı Kanun) kabul edilmiştir. Kamu politikaları açısından IAOKS hükümlerine yürürlük kazandıran en kayda değer gelişme ise 30 Eylül 2013 tarihinde başlatılan "demokratikleşme paketi" (aynı zamanda "Kürt Açılımı" olarak bilinmektedir) olmuştur. Daha sonra 2010 yılında bu açılım Romanları da içerecek şekilde genişletilmiştir. Ancak bu değişikliklerin hiçbirinde ulusal mevzuatın değiştirilme sebebi olarak IAOKS'ye açık atf bulunmamaktadır. Dolayısıyla, ulusal mevzuatın IAOKS'ye uygunluğu zaman içerisinde artmakta birlikte, bu değişikliklerin doğrudan ve esasen sözleşmenin onaylanması ile açıklanması için yeterince veri bulunmamaktadır.

b. Yargı üzerinde etki

IAOKS ulusal mahkemeler tarafından yaygın atf yapılan bir sözleşme değildir. Yargıtay tarafından yalnızca bir kere,⁵⁴ Anayasa Mahkemesi tarafından da iki kere bu sözleşmeye atf yapılmıştır.⁵⁵ Bahsi geçen AYM kararları IAOKS'nin 1(1) maddesindeki ırk ayrımcılığı tanımına, ayrıca 2. ve 4. maddelerine atıfta bulunmuştur.

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesindeki Kurul'un ayrımcılık yasasına yönelik ihlal iddialarına ilişkin bireysel başvuru alma ve idari yaptırım kararları verme yetkisi bulunmaktadır. Ancak Kurul, bireysel başvurularda bugüne dek IAOKS'ye atf yapmış veya bu sözleşmeyi uygulamış değildir. Aynı durum Kamu Denetçiliği Kurumunu açısından da geçerlidir.⁵⁶

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

IAOKS'nin devlet dışındaki aktörler üzerinde pek az etkisi bulunmaktadır. Konuyla ilgili görüşülen uzmanların hiçbirini IAOKS'yi Türkiye'de geniş çevrelerce tanınan bir sözleşme olarak değerlendirmemektedir. Öte yandan, IAOKK'ye on uluslararası ve ulusal kuruluş gölge rapor sunmuştur. Rapor sunan uluslararası kuruluşların sayısı ulusal kuruluşlardan daha fazla olmakla birlikte, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD), Göçmen Hakları ve Sosyal Uyum Derneği (GÖÇ-DER) ve İnsan Hakları Derneği'nin 2015 yılında herhangi bir uluslararası kuruluşla iş birliği yapmaksızın kendi gölge raporlarını sunduğunu belirtmek gerekir.⁵⁷ Bu

51 Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 4771 sayılı Kanun, 3 Ağustos 2002, 11. madde.

52 Ceza Muhakemesi Kanunu ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair 6411 sayılı Kanun, 1. madde.

53 Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 6529 sayılı Kanun, 1. madde.

54 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas no. 2017/1734 Karar no. 2018/668, 4 Nisan 2018.

55 Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu Esas no. 2009/47, Karar no. 2011/51, 17 Mart 2011, Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, Başvuru No. 2014/12225, 14 Temmuz 2015.

56 Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII.

57 Bkz. Gölge Raporlara İlişkin Ek II.

raporlar belirli bir konuya veya gruba ilişkin olmayıp, somut örnekler sunarak ırk ayrımcılığıyla ilgili birçok kapsamlı meseleyi ele almaktadır.

e. Devlet raporlarının etkisi

Onay sonrasında ilk devlet raporu 2007 yılında sunulmuş olup, bu devlet raporu insan hakları ve ırk ayrımcılığıyla ilgili mevcut kanunların bir derlemesini içermektedir. Ne var ki bu raporda herhangi bir somut sorun ele alınmamış veya ırk ayrımcılığına ilişkin meselelere dair istatistiksel veriler sunulmamıştır. İlk devlet raporunda “ırk ayrımcılığı veya apartheid kavramları Türk toplumuna yabancıdır,⁶⁸ veya “Yahudi düşmanlığı bulunduğu üzere Türk toplumuna yabancıdır,⁶⁹ gibi ifadeler yer almaktadır. Türkiye bu raporda ırk topluluklarıyla ilgili somut bir soruna sadece iki kez değinmiştir. Bunlardan ilki, Romanların yoksulluk ve işsizlik problemleri yaşadığına ilişkin kabuldür.⁶⁹ Ancak bir yandan da “bu vatandaşların kökenlerinden ötürü ayrımcılığa uğramadığı, Türk toplumunun ayrılmaz bir parçası oldukları” belirtilmiştir.⁶⁹ İkincisi ise, gayrimüslim toplulukların durumuna dair olup Türkiye’nin “gayrimüslimlere karşı müferrit olaylardan tümüyle bağışık olmadığı” kabul edilmiştir.⁶² Raporda ayrıca, bu olaylara ilişkin ayrıntı sunulmaksızın bunlara derhal gerektiği şekilde müdahale edildiği kaydedilmiştir.

2014 tarihli ikinci rapor ilkinde oranın daha az basmakalıp ifadeler içermektedir. Komite’nin sonuç gözlemlerine yanıtlar verilmiş ve IAOKS’nin uygulanmasıyla ilgili daha fazla istatistiksel veri sunulmuştur. Türk Ceza Kanunu’nun ilgili maddeleri kapsamında ayrımcılık yasayısıyla ilgili olarak yapılan suçlamalar ve verilen kararların sayısına dair bilgi verilmiştir.⁶⁸ Ancak, tıpkı önceki devlet raporunda olduğu gibi, bazı bilgiler detaylandırılmamıştır. Örneğin bir kolluk görevlisinin yaptığı bir işlemin soruşturulduğu belirtilmekte, ancak olaya dair somut ayrıntılar sunulmamaktadır.⁶⁴ Bu ikinci raporda Türk hükümetinin sivil toplum kuruluşları ile ırk ayrımcılığı konularında diyalogunu arttırdığı belirtilmiştir. Ancak bu diyalogun sıklığı ve söz konusu kuruluşların adı konusunda hiçbir bilgi sunulmamıştır.⁶⁵

2014 raporunda da Türkiye’de ırk ayrımcılığının olmadığına dair iddialı ifadeler yer almaktadır. Raporda örneğin, “terörle mücadelede Türkiye ırk renk veya başka herhangi bir sebeple fiilen ayrımcılıkta bulunmama veya böyle bir niyet taşımamaktadır ve kinse ırk temeline dayalı olarak başka bir nedenle fişlenmemekte veya etiketlenmemektedir”⁶⁶ ve “ev veya daire kiralayın veya satanlar tarafından ırk ayrımcılığı yapılması kavramını Türk toplumuna yabancıdır”⁶⁷ gibi beyanlar yer almaktadır.

Komite tarafından sonuç gözlemlerinde dile getirilen başlıca meseleler arasında IAOKS’ye yönelik çekinceler ve beyanlar,⁶⁸ “ulusal veya etnik köken” temeline yasaklanmış ayrımcılık sebepleri arasında sayılan ırk ayrımcılığı tanımının eksikliği,⁶⁹ etnik veya ulusal kökene dayalı istatistiksel verilerin eksikliği,⁷⁰ Lozan Antlaşması’nın Kürtler, Romanlar, Ezidiler ve Cafetiler gibi etnik, ulusal ve etno-dinsel azınlıkları dışarda bir-

58 Taraf Devletlerin 2007 yılında sunması gereken üçüncü periyodik raporlar – Ek – Türkiye, 13 Şubat 2008, CERD/C/TUR/3, paragraf 88.

59 A.g.k., paragraf 137.

60 A.g.k., paragraf 71.

61 A.g.k., paragraf 73.

62 A.g.k., paragraf 136.

63 Taraf Devletlerin 2013 yılında sunması gereken birleştirilmiş dördüncü ile altıncı periyodik raporlar – Türkiye, 17 Nisan 2014, CERD/C/TUR/4-6, paragraf 74 ve 182.

64 A.g.k., paragraf 36.

65 A.g.k., paragraf 48.

66 A.g.k., paragraf 85.

67 A.g.k., paragraf 114.

68 CERD, 1rk Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi’nin Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 24 Mart 2009, CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 8; Türkiye’nin birleştirilmiş dördüncü ile altıncı periyodik raporları, 11 Ocak 2016, CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 6.

69 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 8; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 11.

70 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 12; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 9.

rakan şekilde sınırlandırıcı yorumu,⁷¹ Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin IAOKS'nin 4. maddesine uygun olmaması ve ırk temeline dayalı saikın ağırlaştırıcı bir neden sayılmaması,⁷² istihdam, barınma ve eğitim alanlarında Romanlara yönelik ırk ayrımcılığıyla mücadele,⁷³ 1951 Mültecilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme'ye getirilen coğrafi sınırlandırma,⁷⁴ IAOKS 14. maddedeki iltiharı beyan,⁷⁵ Heybeliada'daki Rum Ortodoks ruhban okulunun yeniden açılmasına ve müsadere edilmiş olan malların iadesine ilişkin tedbirler alınması,⁷⁶ ulusal mahkemeler önündeki ayrımcılık şikâyetlerinin sınırlı sayıda olması,⁷⁷ Kürtlere, Romanlara ve gayrimüslimlere yönelik düşmanca tutumların halka yönelik bilgilendirme kampanyaları ve eğitim yoluyla ele alınarak önlenmesi⁷⁸ ve Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun'un ve Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullanıldıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik'in etkili şekilde uygulanması⁷⁹ yer almaktadır.

IAOKK ayrıca Türkiye'den IAOKS'nin 1. maddesindeki tüm unsurları içeren net ve kapsayıcı bir ırk ayrımcılığı tanımını benimseyerek,⁸⁰ Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin IAOKS'nin 4. maddesine uygun şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlayarak,⁸¹ Türk Ceza Kanunu'nun yeni 301. maddesinin IAOKS'ye uygun şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlayarak,⁸² IAOKS'nin 5. maddesinde yer alan tüm hakları içeren kapsamlı bir ayrımcılık yasağı mevzuatı çıkartarak,⁸³ etnik ırksal ve dinsel nefret saikini Ceza Kanunu kapsamında ağırlaştırıcı sebep olarak sayarak⁸⁴ ve Türkiye'de geleneksel olarak kullanılan dillerin devletin genel eğitim sistemi içerisinde öğretilmesine izin veren mevzuat değişikliklerini değerlendirerek⁸⁵ yasal düzenlemelerde bulunmasını istemiştir.

Bugüne dek bu tavsiyelerin pek azı uygulamaya geçirilmiştir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 20 Nisan 2016'da yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun başka sebeplerin yanı sıra "etnik köken" temeline dayalı ayrımcılığı yasaklamakta⁸⁶ ve doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, işyerinde yıldırma, taciz ve makul düzenleme yapmama da dahil olmak üzere farklı ayrımcılık biçimlerini kapsamaktadır.⁸⁷ Böylelikle, Komite'nin kapsamlı bir ayrımcılık yasağı mevzuatı çıkartılması ve etnik kökenin korunan temeller arasına dahil edilmesi yönündeki tavsiyeleri uygulamaya geçirilmiştir.⁸⁸ Komite'nin mültecilere çalışma izni verilmesi yönündeki tavsiyesi de 15 Ocak 2015 tarihinde Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile uygulanmıştır.⁸⁹

Uygulamaya yönelik bu müspet gelişmeler kaydedilmekle birlikte, Türkiye tarafından devlet raporlarında veya sonuç gözlemlerine karşı sunulan izleme raporlarında dile getirilen kimi görüşler uygulama konusundaki isteksizliği yansıtır şekilde yorumlanabilir. Hükümetin çekinçlerini geri çekmek gibi bir niyeti bulun-

-
- 71 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 14; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 12.
72 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 22; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 14.
73 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 28.
74 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 36; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 15.
75 CERD/C/TUR/CO/4-6, paragraf 46; CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 25.
76 CERD/C/TUR/CO/3, paragraf 18.
77 A.g.k., paragraf 21.
78 A.g.k., paragraf 13.
79 A.g.k., paragraf 20.
80 A.g.k., paragraf 11.
81 A.g.k., paragraf 14.
82 A.g.k., paragraf 16.
83 A.g.k., paragraf 17.
84 A.g.k., paragraf 23.
85 A.g.k., paragraf 20.
86 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (6701 sayılı Kanun), 2016, 3. madde.
87 A.g.k., 2. madde.
88 Taraf Devlete gönderilen izleme yazısında bu hususa işaret edilmektedir. 17 Mayıs 2017, CERD/92nd/FU/GH/HH/ks; ayrıca bkz. Türkiye'den sonuç gözlemlerine ilişkin izleme hakkında edinilen bilgiler, 9 Şubat 2017, CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 7-10.
89 CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 93.

mamaktadır.⁹⁰ Türkiye, ülkedeki çeşitlilik üzerindeki etkilerinden ötürü etnik kimlik konusunda hiçbir niteliksel veya niceliksel veri toplamamakta, saklamamakta veya kullanmamaktadır:

“Bunun uzun süreden beridir çeşitli grupları bünyesinde barındıran çok kültürlü bir toplum içerisinde yaşayan uluslar açısından hassas bir konu olduğuna inanılmaktadır. Çeşitlilik Türkiye’de çok derin kökenlere sahiptir. Bu nedenle ki, Türkiye farklılıkları ölçüp bunlara dayalı politikalar hazırlamak yerine, yasal mevzuat ve politikalar açısından ortaklıklara ve ortak isteklere odaklanmaktadır.”⁹¹

Türk Ceza Kanunu’nun 216. maddesine ilişkin olarak ise, Türkiye bu maddenin ifade özgürlüğü ile kin ve düşmanlığa tahrik ile mücadele yükümlülüğü arasında bir denge gözetmeyi amaçladığı kanaatindedir.⁹² 2009 tarihli izleme raporuna göre, Türkiye’de geleneksel olarak kullanılan dillerin sayısı yüzlerle ifade edilebileceğinden, genel eğitim sistemi içerisinde bu dillerin tamamında eğitim verilmesi devletin kapasitesini aşmaktadır. Türkiye ayrıca “Türkiye’de geleneksel olarak kullanılan bir veya iki dile yönelik bir eylemde bulunulmasının diğer dillere ve onları konuşan kişilere yönelik ayrımcılık olarak yorumlanabileceğini” savunmaktadır.⁹³

Terörle mücadele tedbirlerinin Kürtler üzerindeki etkisi bakımından ise Türkiye, 2017 tarihli izleme raporunda sert itirazlarda bulunmamaktadır:

“... Taraf Devlet ‘ırka dayalı işleme’ konusundaki mesnetsiz iddiaları esefle karşılamakta ve bunları şiddetle reddetmektedir. İddiaların aksine, ceza usulü Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler açısından bakıldığında ayrımcılık içermemektedir.”⁹⁴

“Ayrıca Türkiye’nin, ülkenin ayrılması bir parçasını oluşturan Kürt kökenli vatandaşlara karşı değil, PKK terörüne karşı mücadele yürüttüğü bir kez daha vurgulanmalıdır. Terörle mücadele operasyonlarını Kürt kökenli vatandaşlara yönelik eylemler gibi sunmak taraflı bir davranış olup, PKK propagandasına hizmet eden çevrelerin teşebbüslerini yansıtmaktadır. Esas önemli husus, PKK terörizmi ile Türkiye’deki Kürt kökenli vatandaşların olası mağurı beklentileri arasında bir ayrım yapılmasıdır.”⁹⁵

Türkiye ayrıca Kürt kökenli yurttaşların çoğunlukla yaşadığı iller ile ülkenin geri kalanı arasındaki ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik tavsiyeye de itiraz etmiştir. 2017 tarihli izleme raporunda dile getirildiği üzere iller arasında etnik kökene dayalı bir farklılaşma yapılmaması yanlıştır. Dolayısıyla, belirli bölgelerin ekonomik sıkıntı yaşamaması bu bölgelerde yaşayan halkın etnik kökeninden, dininden veya dilinden ötürü değil, bu bölgelerin coğrafi veya ekonomik koşullarından kaynaklanmaktadır.⁹⁶ Komite 17 Mayıs 2017’de Türkiye’ye gönderdiği izleme yazısında, Suriyeli ve Iraklı mültecilerle ilgili tavsiyelerinin tam olarak uygulamaya geçirilmemiş olduğunu kaydetmiştir. Bu mültecilerin ırk ayrımcılığı ve düşmanlıktan korunmasına ilişkin çalışmalar da ir bilgi sunulmadığına ve mülteci çocuklara anadilde eğitim sağlanmadığına işaret etmiştir.⁹⁷

f. Sonuç özeti

IAOKS’nin Türkiye tarafından 2002’de onaylanmasından beri ülke açısından etkileri sınırlı kalmıştır. Bunun bir nedeni, Türkiye’nin ırk ayrımcılığının Türkiye’ye yabancı bir kavram olduğu iddiasında olması, bir başka nedeni de IAOKK’nin sözleşmeye ilişkin yorumunun azınlıklara yönelik muameleyi de kapsıyor oluşudur. IAOKS, onaylanmasından bu yana yargı, hukukçular, sivil toplum ve akademisyen çevrelerinden de sistematik bir şekilde ilgi gören bir sözleşme değildir.

90 CERD/C/TUR/4-6, paragraf 4.

91 CERD/C/TUR/4-6, paragraf 7; Türkiye’nin 1rk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’nin Sonuç Gözlemlerine ilişkin yorumları, 30 Mart 2009, CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, paragraf 5.

92 CERD/C/TUR/3, paragraf 68-69; CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, paragraf 4; CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 45-46.

93 CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, paragraf 6.

94 CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 52.

95 CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 72.

96 CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, paragraf 74.

97 CERD/92nd/FU/GH/HH/ks.

5.2. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

MSHS 2003 yılında onaylanmıştır. Onaylanması öncesinde iç hukuk mevzuatının MSHS'ye uygunluğuna ilişkin bir analiz gerçekleştirilmiş olmamakla birlikte, 2000'lerde gerçekleştirilen yasal reformlar her şekilde bu uyum açısından iyileşme sağlamıştır. 2002 yılında idam cezasının kaldırılması⁹⁸ ve 2004 yılında idam cezasının istisnasız şekilde kaldırılması,⁹⁹ 2003 yılında 4857 sayılı yeni İş Kanunu'nun kabulü,¹⁰⁰ 2005 yılında 5237 sayılı yeni Ceza Kanunu'nun kabulü¹⁰¹ bu yöndeki belli başlı örneklerdir. Bazı kanun tasarılarının gerçekleştirilmesinde MSHS'ye atf yapılmaktadır.¹⁰² Ayrıca, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),¹⁰³ Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)¹⁰⁴ ve Onuncu Kalkınma Planı'nın (2014-2018)¹⁰⁵ hepsinde “Kamu Hizmetlerinde Kalite ve Etkinliğin Artırılması” ve “Adalet Sisteminin İyileştirilmesi” başlıkları altında hukuk devleti ilkesinin, demokrasinin ve yönetimde şeffaflığın güçlendirilmesi ve medeni ve siyasi haklarda iyileşme yönünde kısa ve uzun vadeli hedefler yer almaktadır.

Türkiye, MSHS'nin yanı sıra 2006 yılında MSHS Birinci ve İkinci İhtiyari Protokolü'nü onaylamıştır. İhtiyari Protokol'ün onaylanmasının resmi gerekçesinde, Avrupa Birliği'ne yeni üye olan tüm ülkeler ile Türkiye dışındaki aday ülkelerin İhtiyari Protokol'e taraf olduğu, 2003 yılı AB Katılım Ortaklığı Belgesi'nde “Güçlendirilmiş Diyalog ve Siyasi Kriterler” başlığı altında Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ün onaylanmasının Türkiye'nin yerine getirmesi gereken hususlar arasında sayıldığı ve onayın “taraf olunmayan temel insan hakları belgelerine katılarak bu konudaki yasal çerçeveyi tamamlamaya yönelik faaliyetleri hızlandıracaktır” vurgulanmıştır.¹⁰⁶ İkinci İhtiyari Protokol'ün onaylanmasının resmi gerekçesinde de Avrupa Birliği'ne yeni üye olan tüm ülkeler ile Türkiye dışındaki aday ülkelerin onayına değinilmiştir. Buna ek olarak, 2004 tarihli Anayasa değişikliği ile ölüm cezasının tamamen kaldırılması ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek İdam Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 Numaralı Protokol'ü ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 13 numaralı Protokol'ü onaylanmış olması özellikle vurgulanmıştır.¹⁰⁷

- 98 Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 4771 sayılı Kanun, 3 Ağustos 2002, 1. madde.
- 99 Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 5218 sayılı Kanun, 14 Temmuz 2004.
- 100 Yeni İş Kanunu'ndaki en çarpıcı değişiklikler şu şekilde sıralanabilir: “işyeri” tanımında değişiklik yapılması ve esnek çalışma kavramının getirilmesi (2. madde); işyerinde ayrımcılık yasası prensibinin getirilmesi (5. madde); işçilere iş güvencesi koruması getirilmesi (18-20. madde); yıllık ücretli izin ve doğum izni sürelerinde artış (53. ve 74. madde); çocuk çalıştırma konusunda ILO standartlarının kabulü (71. madde); iş güvenliği ve sağlığı konusundaki iyileştirmeler (80-83. madde). Daha fazla bilgi için bkz. Celal Emiroğlu ve Sultan Özer, “Eski ve Yeni İş Yasası: Ne getirdi? Ne götürdü?”, 4(15) *Söğük ve Güvenlik Dergisi* (2003), s. 4-8.
- 101 Yeni Ceza Kanunu, ceza kanununa ilk kez soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçların dahil edilmesi (76-77. madde) ve cinsiyete dayalı şiddet halinde cezaların artırılması (102-105. madde) gibi uluslararası insan hakları hukuku standartları ile uyumlu birtakım müspet gelişmeler sağlanmakla birlikte, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü bakımından kısıtlayıcı ve geriletici hükümler (218. madde) ile devlete karşı işlenen suçlara ilişkin kapsamlı düzenlemeler (247-339. madde) ve cumhurbaşkanına hakaret suçu (299. madde) getirmiştir.
- 102 Örneğin, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun Tasarısı Genel Gerekeçesi (28 Ocak 2016). Şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss149.pdf>; Ceza ve Tebdirlerin İhtifazı Hakkında Kanun Tasarısı Genel Gerekeçesi (30 Kasım 2004). Şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0933.pdf>
- 103 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Onaylandığına İlişkin 27 Haziran 2000 tarihli ve 697 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı.
- 104 Dokuzuncu Kalkınma Planının Onaylandığına İlişkin 28 Haziran 2006 tarihli ve 877 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı.
- 105 Onuncu Kalkınma Planının Onaylandığına İlişkin 2 Temmuz 2013 tarihli ve 1041 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı.
- 106 Resmi gerekeçeye şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c112/tbmm211206gss1003.pdf>.
- 107 Resmi gerekeçeye şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/co97/tbmm22097o14ss0798.pdf>.

Türkiye 2016 yılında ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiş olması sebebiyle MSHS'yi askıya aldığı yönünde BM Genel Sekreterliği'ne resmi bir bildirimde bulunmuştur. 19 Temmuz 2018'de olağanüstü hâlin sona ermesi üzerine 4. madde uyarınca MSHS'ye ilişkin askıya alma kararını geri çektiğini bildirmiştir.¹⁰⁸

2016 yılındaki darbe girişiminin ardından idam cezasının yeniden getirilmesine ilişkin tartışmalar başlamıştır. Ekim 2018'de, BBP milletvekili Mustafa Destici, öldürme ile sonuçlanmış cinsel istismar, saldırı ve tecavüz suçları ve bireysel ya da örgütlü terör eylemleri sonucunda ortaya çıkmış öldürme suçları için idam cezası getirilmesi yönünde bir kanun teklifi getireceğini belirtmiştir.¹⁰⁹ Teklif fikri, diğer siyasi partilerden ilgi görmemiştir. Bazı milletvekilleri¹¹⁰, akademisyenler¹¹¹ ve insan hakları savunucuları¹¹² teklif fikrine karşı çıkmış, Türkiye'nin MSHS İkinci İhtiyari Protokolü'ne, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek İdam Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 ve 13 numaralı Protokollere taraf olduğunu, idam cezasının geri getirilmesinin bir anayasa değişikliğiyle mümkün olacağını ve bu durumun Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğinin askıya alınması ve üyelikten çıkarılmasıyla sonuçlanabileceğini vurgulamışlardır.

b. Yargı üzerinde etki

Baroların insan hakları komisyonları ve STK temsilcileri ile yapılan görüşmeler, MSHS'nin son yıllarda yargı açısından daha kapsamlı şekilde tanınan bir insan hakları sözleşmesi haline geldiğini ortaya koymaktadır.¹¹³ Gerçekten de Yargıtay, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında MSHS'ye atıflar bulunmaktadırlar. Ancak mahkemeler genellikle, sözleşme hükümlerine, genel yorumlara veya içtihadı yönelik ayrıntılı tartışmalara girmemekte, yalnızca sözleşmenin ilgili maddelerine atıf yapmaktadır.¹¹⁴ Bu verileri mutlak bir şekilde doğrulamak mümkün olmamakla birlikte (kullanılan veritabanlarının sınırlılığı sebebiyle), Yargıtay Hukuk ve Ceza Genel Kurulları'nın en az 26 kararda MSHS'ye atıf yapmış olduğu tespit edilmiştir. Anayasa Mahkemesi 39 bireysel başvuru kararında MSHS'ye atıfta bulunmuş, bunların 18'inde İnsan Hakları Komitesi'nin genel yorumlarına veya sonuç gözlemlerine değinilmiştir. Bunlar arasında, 18. maddede (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) daha detaylı şekilde izah eden 22 sayılı Genel Yorum'a atıflar öne çıkmaktadır.¹¹⁵ Danıştay ise 4 kararında MSHS'ye atıfta bulunmuştur. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadına yönelik atıflarla karşılaşıldığında bunlar oldukça sınırlı sayıdadır.

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Kamu Denetçiliği Kurumunu resmi internet sitesinde ilgili uluslararası mevzuat arasında MSHS'yi, Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumunu ise konuyla ilgili uluslararası kuruluşlar arasında İnsan Hakları Komitesi'ni saymaktadır. Her iki kuruluş da bağımsız bir statüye sahip olmaları ve gözlemci sıfatında olmaları sebebiyle devlet raporunun hazırlanması sürecine katılmadıklarını dile getirmektedir.¹¹⁶ Ancak gölge rapor sun-

-
- 108 Dışişleri Bakanlığı'nın İzmir Milletvekili Kamal Okyay Sındır tarafından yöneltilen 7/633 sayılı Yazılı Soru Önergesine Yanıtı (1 Ocak 2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/dzt/7/7-0633sgc.pdf>
- 109 Kanun teklifi tasalığına şu adresten erişilebilir: <https://www.bbp.org.tr/haberler/bbpden-iam-cezasi-konusunda-anayasa-degisikligi-teklifi-12048>
- 110 Selin Girit, 'Türkiye idam cezasını geri getirebilir mi?' *BBC News Türkçe* (1 Ağustos 2018) şu adresten erişilebilir: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36831898>; 'AKP'den Destici'ye idam yanıtı', *Yeniçağ* (6 Ağustos 2018) şu adresten erişilebilir: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akpden-desticiye-idam-yaniti-200998h.htm>
- 111 Başak Çal, 'The Spectre of Trexit: Proposal to Reinroduce the Death Penalty in Turkey' *EJIL:Talk!* (10 Ekim 2018) şu adresten erişilebilir: <https://www.ejiltalk.org/the-spectre-of-trexit-proposal-to-reintroduce-the-death-penalty-in-turkey/>.
- 112 Alican Uludağ, 'Hiç ders almamışlar: Toplumla idam tehdidi' *Cumhuriyet* (5 Ağustos 2018) şu adresten erişilebilir: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hic-ders-almamislar-toplumla-idam-tehdidi-1047006>.
- 113 Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Dr. Kerem Altıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019); İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019).
- 114 MSHS'ye yönelik en az bir atıf içeren 71 karar tespit edilmiştir. Bu bilgi 29 Ocak 2020 tarihinde LexPera üzerinden "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" terimine yönelik olarak yapılan arama sonucunda elde edilmiştir.
- 115 Bu kararlardan bazıları: Anayasa Mahkemesi Karar No. 2015/51 27 Mayıs 2015; Anayasa Mahkemesi Karar No. 2014/17354 22 Mayıs 2019; Anayasa Mahkemesi Karar No. 2009/4 11 Aralık 2009; Anayasa Mahkemesi Karar No. 2016/22169 20 Haziran 2017.
- 116 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu temsilcileri Zehra Güleç Kayış ve Mehmet Aktaş ile yapılan görüşme (Ankara, 23 Ekim 2019); Kamu Denetçisi Celile Özlem Tunçak ile yapılan görüşme (Ankara, 16 Ekim 2019).

mamış ve Genevre'deki delegasyonda temsil edilmemişlerdir. Ayrıca bu kurumlar MSHS ve İHK kararlarının tercümesi ile de iştiğal etmemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun resmî sitesinde yayınlanan kararlar arasında MSHS'ye atf yapan 22 karar tespit edilmiştir.¹¹⁷ Sadece ilgili maddelerin Türkçe tercümeleri ile sınırlı olan bu atıfların çoğu sözleşmenin 5, 6, 17, 18, 19. ve 25(c) maddelerine yapılmıştır. İHK'nin kamu yönetimine katılımı, oy kullanma, seçilme ve kamu hizmetlerine eşit erişim hakları ile ilgili 25 sayılı Genel Yorumu'na yönelik de bir atf tespit edilmiştir.¹¹⁸ Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu'nun da başta 7. madde (işkence ve zulımanlık, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamelelere yasağı) olmak üzere MSHS'ye kısaca değindiği 7 karar saptanmış olup,¹¹⁹ bunlardan birinde İHK'nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin 22 sayılı Genel Yorumu'na da atf yer almaktadır.

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Medeni ve siyasi haklara ilişkin kapsam açısından AİHS ile MSHS arasında büyük oranda bir örtüşme olduğundan, MSHS sivil toplumun ilgisi bakımından AİHS ile rekabet halindedir. Öte yandan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne erişimin gitgide zorlaşması sebebiyle Türkiye'deki hukukçular arasında MSHS'nin bireysel başvuru mekanizmalarına ilginin arttığı gözlenmektedir. Baro temsilcileriyle yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu mekanizmalara yönelik artan talep, bu konudaki eğitimlere gösterilen ilgiyi de çoğaltmaktadır.¹²⁰ Özellikle 2016 yılındaki darbe teşebbüsünün ve ihraç işlemleri yüzünden binlerce dava açılmasının ardından MSHS'nin bilirliliği ve görünürliğünde bir artış yaşanmıştır. Yaptığımız görüşmelerde birçok STK temsilcisi, MSHS'nin insan hakları aktivistleri arasında bilhassa yaşam hakkı, yurtaşlık hakkı, ayrımcılık yasağı ve kendi kaderini tayin hakkı bakımından en çok bilinen BM sözleşmesi olduğunu dile getirmiştir. Akademisyenler ve STK'lar, sözleşmenin yargıda, siyasi söylemlerde ve hukuk fakültelerinin müredatında benimsenme seviyesinin düşüklüğünü eleştirmektedir.¹²¹ MSHS ve İHK içtihadına ilişkin olarak çoğunlukla din özgürlüğü ve özellikle de başörtüsü ile ilgili davalara atıfta bulunulduğuna işaret edilmektedir.¹²² Öte yandan MSHS akademi içerisinde de tam anlamıyla ve gereğince ele alınıp incelenmemektedir.

Özellikle LGBTİ+ STK'ları bugüne dek gölge raporlama sürecine aktif bir şekilde katılmıştır.¹²³ 2012 yılında KAOS GL'nin İnsan Hakları Komitesi'ne sunduğu ve kamuoyu ile de paylaştığı gölge raporun ardından,¹²⁴ aralarında MHP ve AKP gibi muhafazakâr partilerin de yer aldığı bazı siyasi partiler LGBTİ+ bireylerin medeni ve siyasi haklarını ele almak üzere bu STK ile temasa geçmiştir.¹²⁵ Bir diyalog süreci başlatılmış olmakla birlikte somut bir netice elde edilememiştir.¹²⁶ LGBTİ+ hakları ile ilgili durum, İstanbul'daki onur yürüyüşlerinin ve Ankara'da LGBTİ+ ile bağlantılı her türlü etkinliğin art arda yasaklanması sonrasında ciddi anlamda gerilemiş bulunmaktadır.¹²⁷

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye, İnsan Hakları Komitesi'ne sadece 2011 yılında ilk raporunu sunmuş bulunmaktadır. En geç 31 Ekim 2016'da sunulması gereken ikinci rapor ise henüz sunulmuş değildir.

- 117 Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII.
- 118 Kamu Denetçiliği Kurumu, Dosya No. 2015/2608 (27 Ekim 2015), paragraf 17.4.
- 119 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2018/83 (18 Temmuz 2018); Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2018/99 (30 Ekim 2018); Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2019/04 (8 Ocak 2019); Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2019/07 (12 Şubat 2019); Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2019/24 (9 Nisan 2019); Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Dosya No. 2019/26 (16 Nisan 2019).
- 120 İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019); Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Dr. Kerem Alıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019).
- 121 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019); Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).
- 122 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).
- 123 KAOS GL temsilcisi Murat Köylü ile yapılan görüşme (İstanbul, 26 Kasım 2019).
- 124 Bkz. Gölge Raporlara İlişkin Ek II.
- 125 KAOS GL temsilcisi Murat Köylü ile yapılan görüşme (İstanbul, 26 Kasım 2019).
- 126 A.gk.
- 127 A.gk.

İlk raporda, rapor sürecinin bir parçası olarak sivil toplum ile istişarelerde bulunulduğu ve raporda öncelikli olarak yer alacak meselelerin tespitinde sivil toplumun katkılarının belirleyici olduğu belirtilmekte, ancak bu konuda ayrıntılı bir bilgi sunulmamaktadır.¹²⁸ Bu istişarelerin ne zaman gerçekleştirildiğine ve kimlerin karıldığına dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

2011 raporu büyük oranda ulusal gelişmeleri anlatmaktadır. Geniş bir mevzuat, iş birlikleri ve eylem planı listesi aktarılmaktadır. Raporun büyük bir kısmı iç hukuktaki ilgili maddelere atf ve bunlara ilişkin açıklamalar içermektedir. Ancak onay sonrası uygulamalara ilişkin somut değerlendirmeler sunulmamaktadır. Raporun sonundaki faydalı bazı tablolarda, örneğin “Haydi Kızlar Okula” kampanyasıyla kız çocuklarının okula kaydolma oranları¹²⁹ veya 1935-2007 arasındaki genel seçimlerde seçilen kadın milletvekili oranı¹³⁰ gibi belirli konularda bazı istatistiksel veriler yer almaktadır. Ancak bu veriler MSHS'nin 2003 yılında onaylanmasının ardından ilk raporun 2011 yılında sunulduğu düşünüldüğünde güncelliğini yitirmiştir.

İnsan Hakları Komitesi tarafından sonuç gözlemlerinde dile getirilen başlıca meseleler arasında Türkiye'nin Sözleşme'ye yönelik beyan ve geçinmeleri,¹³¹ Sözleşme hükümlerine ilişkin yargı çevresindeki farkındalığın düşük oluşu,¹³² bir UİHK tesis edilmesi ihtiyacı,¹³³ ayrımcılık yasası mevzuatı eksikliği,¹³⁴ azınlıklara (özellikle Kürtler, Romanlar ve LGBTI+ bireyler) yönelik ayrımcılık,¹³⁵ 1980'lerde ve 1990'larda yaşanan kayıp vakalarına ilişkin etkili soruşturma yürütülmemesi,¹³⁶ toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve sözde namus cinayetleri faillerine ceza indirimini yapılması,¹³⁷ kolluk görevlileri tarafından işkence ve diğer insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele edildiği iddiaları,¹³⁸ insan ticareti,¹³⁹ terörle mücadele mevzuatının muğlak, geniş kapsamlı ve netlikten uzak oluşu,¹⁴⁰ uzun tutukluluk süreleri ve cezaevlerinde kapasiteyi aşan doluluk oranı,¹⁴¹ mülteci koruma mevzuatı,¹⁴² gayrimüslim azınlıklara yönelik nefret söylemi ve nefret suçları,¹⁴³ vicdani ret¹⁴⁴ ve insan hakları savunucularına ve gazetecilere yönelik mahkûmiyet kararları¹⁴⁵ yer almaktadır.

Bugüne dek sonuç gözlemlerinin ve temel tavsiyelerin yalnızca birkaçı uygulamaya geçirilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de 2016 yılında bir UİHK kurulmuş ve bu kurumu kuran kanuna ayrımcılık yasası ve eşitlik konusunda hükümler eklenerek, dolaylı da olsa bir ayrımcılık yasası mevzuatı oluşturulmuştur. 2013 yılında yürürlüğe konan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile yabancıların ve mültecilerin korunmasına ve haklarına yönelik yeni mevzuat getirilmiştir.

Kadınların ve aile üyelerinin şiddetten korunmasına, “namus adına işlenen cinayetlere” sıfır hoşgörüne ve bu konuda farkındalık yandırmaya yönelik programlara ilişkin katı bir takrim belirlenmesine yönelik tavsiyeler de 2011 yılında İstanbul Sözleşmesi'nin onaylanması, 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un yürürlüğe konulması ve ŞÖNİM'lerin (Şiddet Önleme

-
- 128 CCPR/C/TUR/1, paragraf 4.
 129 CCPR/C/TUR/1 paragraf 52, Tablo 1.
 130 CCPR/C/TUR/1 paragraf 404, Tablo 4.
 131 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 5.
 132 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 6, 25.
 133 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 7.
 134 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 8.
 135 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 9, 10.
 136 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 11.
 137 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 10, 13.
 138 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 14.
 139 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 15.
 140 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 16.
 141 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 17.
 142 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 20.
 143 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 22.
 144 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 23.
 145 CCPR/C/TUR/CO/1 paragraf 24.

ve İzleme Merkezleri) kurulması ve art arda Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planlarının (2007-2010), (2012-2015), (2016-2020) kabulü ile kısmen yerine getirilmiştir. Ancak bu politikalara ve eylem planlarına karşın, son yıllarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet artmış bulunmaktadır.¹⁴⁶ Yukarıda dile getirilen uygulamalar ve kısmi uygulamaların dışında, tavsiyelerin hayata geçirilmesi yönünde başkaca adımlar henüz gözlenmemektedir.

2014 yılı Nisan ayında Türkiye'ye gönderilen ve belirli ayrımcılık konuları, LGBTI+ bireylere yönelik sosyal damgalanma ve şiddet eylemleri iddiaları, "namus adına işlenen cinayetlerin" faillerinin cezalarında fiilen yapılan indirime ilişkin güncel veriler ve vicdani ret konularında bilgi talep eden ilk izleme yazısının ardından, Türkiye Temmuz 2014'te ek bir bilgilendirici rapor sunmuştur. Bu raporda, yukarıda belirtilen ilk iki konuya ilişkin devam eden süreçler hakkında bilgi sunmuş, ancak zorunlu askeriğe alternatif sivil hizmet seçeneği hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığını belirtmiştir.¹⁴⁷ Komite'nin Aralık 2014 (Türkiye'nin LGBTI+ haklarına ve vicdani redde ilişkin olarak Komite'nin tavsiyelerini yerine getirmemiş olduğunu tespit ederek bu tavsiyeleri tekrarlayan ve "namus adına işlenen cinayetlere" ilişkin arılan adımlara dair ek bilgiler talep eden izleme yazısı), Haziran 2015 ve Kasım 2015 tarihli izleme yazılarına rağmen, Türkiye bunlara ilişkin başkaca bir yanıt sunmamıştır.

f. Bireysel başvuruların etkisi

İnsan Hakları Komitesi, Türkiye hakkında yapılan üç bireysel başvuruda görüşlerini açıklamıştır. Bunlardan birincisi *Atasoy ve Sarkut/Türkiye* olmuştur.¹⁴⁸ Askerlik hizmetini vicdani sebeplerle reddeden iki Yehova şahidi Türk vatandaşları tarafından yapılan bu başvuruda, Komite 18. maddede kapsamındaki düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne yönelik bir ihlal tespit ederek, Türkiye'nin başvuruculara, adli sicil kayıtlarının silinmesi ve yeterli bir tazminat verilmesi de dahil olmak üzere etkili bir tazminat sunma yükümlülüğü altında olduğuna kanaat getirmiştir.

İkinci bireysel başvuru ise, 2018 yılında karara bağlanan *Türkan/Türkiye* başvurusudur.¹⁴⁹ Başörtüsü yerine peruk takan başvurucunun üniversiteye alınmaması ile ilgili bu başvuruda da Komite 18. maddenin (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 26. maddenin (ayrımcılık yasağı) ve 18. maddede birlikte okunduğunda 3. maddenin (kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olması) ihlal edilmiş olduğuna ve Türkiye'nin başvurucuya istihdam fırsatlarını kaybetmiş olması dolayısıyla yeterli bir tazminat ödemekle ve talep etmesi halinde yüksek öğrenimine devam etmek için her türlü fırsatı sağlamakla yükümlü olduğuna kanaat getirmiştir.

Üçüncü görüş ise 2019 yılında *Özgelik ve Karaman/Türkiye* başvurusu hakkında verilmiştir.¹⁵⁰ Bu başvuru Türk makamları tarafından Gülen hareketiyle itisaklı add edilen ve haklarında herhangi bir yade kararı olmaksızın Malezya'da gözaltına alınarak zorla ülkeye geri getirilen iki kişi hakkındadır. Türkiye'nin 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminin ardından ilan ettiği olağanüstü hâl sebebiyle 4. maddede kapsamında hakların askıya alınmasının makul veya gerekli olmayan bir özgürlükten mahrumiyet işlemini haklı kalamayacağını hatırlatan Komite, Sözleşme'nin 9. maddesine (özgürlük ve güvenlik hakkı) yönelik ihlal tespit ederek Türkiye'den Özgelik ve Karaman'ı 180 gün içinde serbest bırakmasını ve uğradıkları ihlallerden ötürü yeterli bir tazminat ödemesini talep etmiştir.

Atasoy ve Sarkut/Türkiye başvurusunda Türkiye başvuruya ilişkin görüşlerini sunmuş ve iç hukuk yolunun tüketilmemesi olması gereğiyle kabul edilebilirlik itirazında bulunmuştur. Atasoy ve Sarkut'a bireysel olarak tazminat verilip verilmediğine dair bilgi edinilememiştir. Türkiye hala vicdani ret hakkını tanınamaktadır.

146 Bkz. GREVIO, İlk Değerlendirme Raporu: Türkiye (2018), gayriresmi çevirisine şu adresten erişilebilir: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/3825/grevio-rapor-turke-5bd99d7dbb799.pdf>.

147 CCPR/C/TUR/1'in 10, 13 ve 23. paragrafında dile getirilen meselelere ilişkin olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından sunulan Ek Bilgiler (22 Temmuz 2014).

148 İnsan Hakları Komitesi, Atasoy ve Sarkut v. Türkiye, 1853/2008 ve 1854/2008, 30 Mart 2012.

149 İnsan Hakları Komitesi, Türkan v. Türkiye, 2274/2013, 20 Eylül 2018.

150 İnsan Hakları Komitesi, Özgelik ve Karaman v. Türkiye, 2980/2017, 26 Mart 2019.

Türkan/Türkiye başvurusunda ise Türkiye, 2011 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda yapılan son değişiklikler sonrasında başvurucaının artık okula kaydolma ve eğitimine devam etme hakkı olduğunu bildirmiştir. Türkan'a tazminat verilir verilmediğine dair bilgi edilememiştir. Bu başvuruun karara bağlandığı tarihte, Türkiye kamu kurumlarında başörtüsü kullanılmasına ilişkin sınırlamaları halihazırda kaldırmış bulunmaktaydı. Bu alanda getirilen yeni düzenleme sadece üniversite öğrencilerini değil, kamu görevlilerini ve avukatları da kapsamaktadır.

Özgelik ve Karaman başvurusunda Türkiye her iki başvuruya ilişkin olarak da iç hukuk yollarının tüketilmemiş olduğu gerekmesiyle kabul edilemezlik itirazında bulunmuş ve Türkiye'nin Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında haklarını askıya aldığı BM Genel Sekreterliğine usulüne uygun şekilde bildirmiş olması dolayısıyla başvurucuların 9, 10. ve 14. maddede kapsamındaki iddialarının kabul edilemez olduğunu öne sürmüştür. Özgelik ve Karaman bu kararın üzerinden 180 gün geçmesine rağmen salıverilmemiştir. İnsan Hakları Komitesi'nin Türkiye'deki darbe girişiminin ardından keyfi alkoyma ve hakların askıya alınması konusunda aldığı ilk görüş olan bu karara medyada yer verilmiştir.¹⁵¹

Türkiye'deki kurumların resmi internet sitelerine konulmayan bu kararlar Türkiye'ye tercüme edilmiş değildir. Yüksek Öğretim Kurulu tarafından sunulan, üniversite öğrencilerinin yüksek öğretime erişimine ilişkin yukarıda bahsi geçen yasa değişikliği dışında, uygulamalara dair herhangi bir takip işlemi, bireysel telafi tedbiri veya daha geniş anlamda bir yasal reform çalışmasına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

g. Sonuç özeti

MSHS ile AIHS arasındaki yoğun örtüşme dolayısıyla, Türkiye'de MSHS'nin kendi başına ve doğrudan yarattığı etkiyi saptamak güçtür. Yasal mevzuat zaman içerisinde MSHS'ye daha uyumlu hale gelmiş olmakla birlikte, bu durum AB'nin Türkiye kurumlarını Avrupa insan hakları hukukuna daha uyumlu hale getirme yönündeki taleplerinin bir sonucudur. Din özgürlüğü alanında Türkiye'nin İHK içtihadına daha da yaklaştığı söylenebilir; ancak bunu MSHS'nin onaylanmasından beri iktidarda bulunan AKP Hükümeti'nin kamu kurumlarında başörtüsüne ilişkin katı uygulamaları önemli oranda gevşetmiş olmasıyla açıklamak doğru olacaktır. Bu bağlamda, din özgürlüğü alanındaki liberalleşme politikasını AIHM içtihadı karşısında desteklemek amacıyla Anayasa Mahkemesi tarafından İHK'ye özel olarak ilgi gösterilmesi ve atıfta bulunulması¹⁵² bir tesadüf değildir.

5.3. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

ESKHS 2003 yılında onaylanmıştır. Tıpkı MSHS gibi, Türkiye ESKHS'nin onaylanması öncesinde yasal mevzuatı sözleşme ile uyumlu hale getirmek amaçlı bir çalışma yapmış değildir. Ancak 2000'lerde yapılan yasal reformlar iç hukuk mevzuatının ESKHS ile uyumlu hale getirilmesi konusunda da iyileştirmeler sağlamıştır. Ekonomik ve sosyal haklar alanında başlıca iç hukuk değişiklikleri arasında, işçilerin haklarını kısmen iyileştiren 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu¹⁵³ ile özel emeklilik sistemi ve yeni bir genel sağlık sigortası sistemi getiren 2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu sayılabilir.

Ulusal eylem planlarında açıkça ESKHS'ye işaret edilmemekle birlikte, bir ulusal istihdam politikası geliştirilmesi, istihdamın korunması ve genişletilmesi, işsizliğin önlenmesi ve işsizlik sigortası usulünün uy-

151 Bişra Taşkıran, 'BM'nin uygulanması için Türkiye'ye 180 gün verdiği karar hakkında hukukçular ne diyor?' *Euronews* (1 Temmuz 2019), şu adresten erişilebilir: <https://tr.euronews.com/2019/07/01/bm-nin-uygulanmasi-icin-turkiye-180-gun-verdigi-karari-hakkinda-hukukcular-ne-diyor>

152 Anayasa Mahkemesi Başvuru No. 2014/256, 25 Haziran 2014; Anayasa Mahkemesi Başvuru No.2013/7443, 20 Mayıs 2015. 153 İşçilerin haklarına ilişkin başlıca iyileştirmeler bakımından yeni İş Kanunu'ndaki en çarpıcı değişiklikler şu şekilde sıralanabilir: "işyeri" tanımında değişiklik yapılması ve esnek çalışma kavramının getirilmesi (2. maddede); işyerinde ayrımcılık yasası prensibinin getirilmesi (5. maddede); işçilere iş güvencesi koruması getirilmesi (18-20. maddede); yıllık ücretli izin ve doğum izni sürelerinde artış (53. ve 74. maddede); çocuk çalışma konusunda ILO standartlarının kabulü (71. maddede); iş güvenliği ve sağlığı konusundaki iyileştirmeler (80-83. maddede). Daha fazla bilgi için bkz. Celal Emiroğlu ve Sultan Özer, "Eski ve Yeni İş Yasası: Ne getirdi? Ne götürdü?", *4(15) Sağlık ve Güvenlik Dergisi* (2003), s. 4-8.

gulamaya geçirilmesi amacıyla İŞKUR'un kurulması¹⁵⁴ ve 2003 yılında başlatılan Gıda ve Beslenme Eylem Planı ve Kolaylaştırılmış Okuma Yazma Eğitimi Programı¹⁵⁵ Türkiye'de ESKHS'nin uygulanmasıyla bazı yasal gelişmeler arasında sayılabilir.

Türkiye henüz ESKHS İhtiyari Protokolü'nü imzalamamıştır. 2011 yılında gerçekleştirilen, Türkiye'nin sunduğu ilk raporun değerlendirildiği Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK)'nin 46. oturumunda Türkiye, İhtiyari Protokol'ün imzalanmasına ilişkin soruları yanıtlamıştır. Delegasyon, İhtiyari Protokol'ün imzalanması ve onayı için kesin bir tarih vermemekle beraber, Türkiye'nin bu konuyu incelediğini belirtmiştir.¹⁵⁶

b. Yargı üzerinde etki

Yargıtay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi bazı kararlarda ESKHS maddelerine atıfta bulunmuştur.¹⁵⁷ Ancak maddeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, sadece ilgili maddeyi belirterek veya başkaca bir görüş veya yorumda bulunmaksızın maddelere atıfta bulunarak genel anlamda değinmişlerdir. Bu verileri mutlak bir şekilde doğrulamak mümkün olmamakla birlikte, taranan karar veri tabanlarında Yargıtay Hukuk ve Ceza Genel Kurulları'nın 6 kararda ESKHS'ye atıf yapmış olduğu tespit edilmiştir. Anayasa Mahkemesi 14 kararında ESKHS'ye atıfta bulunmuş, bunlardan 9'unda Komite'nin Genel Yorumları'na işaret etmiştir.¹⁵⁸ İş hukukunu ilgilendiren haklarda, ESKHS'den ziyade İLO Sözleşmelerine değinilmektedir.

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Kamu Denetçiliği Kurumu resmi internet sitesinde uluslararası mevzuat kapsamında ESKHS'yi de sıralamakta, Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu da konuyla ilgili uluslararası kuruluşlar arasında ESKHK'yi de saymaktadır. Ancak her iki kurumun da Sözleşme veya Komite ile olan ilişkisi son derece sınırlıdır. İki kurum da gölge rapor sunmamış ve Cenevre'deki delegasyonda temsil edilmemiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun resmi sitesinde yayınlanan kararlar arasında ESKHS'ye, sadece ilgili madde metinleri kapsamında atıfta bulunulan 2 karara raslanmıştır.¹⁵⁹

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Sivil toplum kuruluşları sınırlı olmakla beraber ESHKS ile ilgili birtakım faaliyetler düzenlenmişlerdir. Örneğin, İnsan Hakları Gündemi Derneği sosyal, ekonomik ve kültürel hakları basit bir dille anlatan bir kitapçık hazırlamış, basmış ve dağıtmıştır.¹⁶⁰ Birçok sivil toplum kuruluşu, ESKHS'yi önemli bir BM sözleşmesi olarak görmekte birlikte, bu Sözleşme yine de sivil toplum içerisinde genel anlamda pek fazla bilinmemekte ve geniş şekilde kullanılmamaktadır.¹⁶¹ Akademik çevre ve sivil toplum kuruluşları, ekonomik ve sosyal haklar konusunda kampanyalar yürütülmesinin (kalkınma perspektifiyle ve hakları siyasi konulardan ayrı düşünerek) nispeten daha kolay olduğu, ve sendikaların bu sözleşmeyi faal bir şekilde gündemlerine almadığı konularında hemfikirlerdir.¹⁶² Nitelikli sendikaların ESKHK ile aktif bir ilişkileri bulunmadığı gibi, hiç-

154 E/C.12/TUR/1 paragraf 132.

155 E/C.12/TUR/1 paragraf 393.

156 E/C.12/2011/SR.3 paragraf 29.

157 ESKHS'ye en az bir atıf içeren 40 karar tespit edilmiştir. Bu bilgi 29 Ocak 2020 tarihinde LexPera üzerinden "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" termine yönelik olarak yapılan arama sonucunda elde edilmiştir.

158 Bu kararlardan bazıları: Anayasa Mahkemesi Karar No. 2011/6 26 Ocak 2012; Anayasa Mahkemesi Karar No. 2015/68 29 Kasım 2017; Anayasa Mahkemesi Karar No. 2012/174 8 Kasım 2012; Yargıtay 17. Ceza Dairesi, Esas no. 2015/15665 Karar no. 2015/10872, 10 Aralık 2015; Yargıtay 17. Ceza Dairesi, Esas no. 2016/5390 Karar no. 2017/15604, 11 Aralık 2017; Yargıtay 13. Ceza Dairesi, Esas no. 2014/36407 Karar no. 2016/659, 18 Ocak 2016.

159 Kamu Denetçiliği Kurumu, Dosya No. 03.2013/687 (6 Mart 2014), paragraf 10; Kamu Denetçiliği Kurumu, Dosya No. 04.2003/1707 (26 Şubat 2014), paragraf 85.

160 İnsan Hakları Gündemi Derneği temsilcileri Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz ile yapılan görüşme (İstanbul, 4 Temmuz 2019).

161 Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Arkadaş Thibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).

162 A.gk.

bir sendika gölge rapor sunmamıştır. Bazı sivil toplum kuruluşları iş davalarında ESKHS'ye atıfta bulunulduğunu gözlemlemiştir.¹⁶³

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye 2008 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ne dört yıllık bir gecikme ile ilk raporunu sunmuştur. Henüz sunulmayan ikinci raporun ise 2016 yılında sunulması gerekmektedir. Bu gecikme için herhangi bir gerekçe belirtilmemiştir. İlk raporda sivil toplum ile yürütülmüş herhangi bir işişareden bahsedilmemektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ne sunulan bu ilk rapor, Türkiye'nin bugüne dek bir BM İnsan Hakları Sözleşme Organı'na sunduğu en uzun rapordur. Rapor birden fazla birim tarafından hazırlanmıştır ve hazırlık sürecinde koordinasyonsuzluk yaşandığı izlenimini yandırmaktadır. Türkiye'de sosyal güvenlik sistemlerinin nasıl işlediği¹⁶⁴ gibi sorular ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde cevaplanırken,¹⁶⁵ örneğin mecliste, hükümette, yargı, emniyet ve akademi gibi başkaca kamu hizmetlerinin üst düzey kademelerinde kadınların temsiline ilişkin istatistiksel verilere ilişkin sorular yanıtlanmamış,¹⁶⁶ yahut 1923 Lozan Barış Antlaşması'nda ele alınan azınlıklar (Ermeniler, Rumlar ve Museviler)' dışındaki azınlıklara ilişkin detaylı veriler sunulmamıştır.¹⁶⁷

Komite'nin sonuç gözlemlerinde, Türkiye'nin Sözleşme'ye yönelik beyan ve çekişmeleri¹⁶⁸ Sözleşme hükümlerinin uygulandığını gösteren mahkeme kararlarının eksikliği;¹⁶⁹ bir ÜİHK oluşturulması ihtiyacı;¹⁷⁰ ayrımcılık yasağı mevzuatı eksikliği;¹⁷¹ Rumlar, Museviler ve Ermeniler dışında Kürtler, Romanlar ve Süryaniler gibi başka azınlıkların tanınmaması;¹⁷² engelli hakları;¹⁷³ kent sel ve kırsal alanlar arasında büyük farklılıklar olması;¹⁷⁴ göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin karşı karşıya olduğu sorunlar;¹⁷⁵ kadınlara yönelik ayrımcılık;¹⁷⁶ işyerinde yaygın cinsel taciz vakaları;¹⁷⁷ işsizlik oranları;¹⁷⁸ asgari ücretin düşüklüğü;¹⁷⁹ erkekler ve kadınlar arasındaki ücret farkı;¹⁸⁰ sendika kurma hakkı ve grev hakkı bakımından getirilen ciddi sınırlamalar;¹⁸¹ kayıt dışı istihdam;¹⁸² sosyal güvencesizlik;¹⁸³ emekli maaşları;¹⁸⁴ kadınlara yönelik şiddet olayları-

-
- 163 İnsan Hakları Gündemi Derneği temsilcileri Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz ile yapılan görüşme (İstanbul, 4 Temmuz 2019).
- 164 E/C.12/TUR/Q/1, paragraf 18-20.
- 165 E/C.12/TUR/1, paragraf 237-285.
- 166 E/C.12/TUR/Q/1 paragraf 11.
- 167 E/C.12/TUR/Q/1.
- 168 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 6.
- 169 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 7.
- 170 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 8.
- 171 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 9.
- 172 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 10.
- 173 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 11.
- 174 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 13.
- 175 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 12.
- 176 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 23.
- 177 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 15.
- 178 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 16.
- 179 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 17.
- 180 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 18.
- 181 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 19.
- 182 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 20.
- 183 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 21.
- 184 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 22.

nun yüksek oranı;¹⁸⁵ bedensel ceza uygulamaları;¹⁸⁶ çocuk işçiler;¹⁸⁷ İlişu barajının olası etkileri;¹⁸⁸ kentsel dönüşüm projeleri kapsamındaki zorla tahliye işlemleri ve bunların Romanlar üzerindeki etkileri;¹⁸⁹ konut sorunları;¹⁹⁰ ve anne ölüm oranları¹⁹¹ konu edinilmiştir.

Bugüne dek sonuç gözlemlerinin ve temel tavsiyelerin yalnızca birkaçı uygulamaya geçirilmiş bulunmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın, Komite'nin bu alanlarda tedbirler alınmasına yönelik tavsiyelerini kısmen yerine getirdiği şeklinde yorumlanabilecektir, yaşlılara yardım, engelli hakları, kırsal kalkınma ve gençlerin istihdamına yönelik olağan faaliyetleri ve projeleri dışında, tavsiyelerin uygulanmasına yönelik ciddi bir adım atılmamıştır. Sonuç gözlemlerine ilişkin mecliste hiçbir soru önergesi verilmemiş, herhangi bir kanun tasarı hazırlanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından sonuç gözlemlerine ek olarak sunulan ve 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'ndaki azınlıklar tanımında değişiklik yapmayı reddeden yorumun dışında, ilk rapor süreci içerisinde hiçbir izleme yazısı sunulmamıştır.¹⁹²

f. Sonuç özeti

ESKHS'nin Türkiye'deki etkisi, başka tavsiyelerle de örülen, bir ulusal insan hakları kuruluşu oluşturulmasına yönelik tavsiyeye uyulması dışında son derece sınırlı kalmıştır. Sosyal güvenlik reformu açısından olduğu gibi ESKHS ile Türkiye'deki ulusal politikanın amaçlarının paralellik arz ettiği örnekler mevcuttur. ESKHS'nin Türkiye'de yargısal alanda daha derinlemesine bir etki yaratamamasında, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların Türkiye Cumhuriyeti Anayasası önünde doğrudan başvuru konusu yapılamıyor olması rol oynamaktadır. Anayasa'da sosyal ve ekonomik haklara ilişkin devlete düşen yükümlülükler tanınmış olmakla birlikte,¹⁹³ Anayasa'nın bu kısmı bireysel başvuruya konu edilememekte, bireysel hak talepleri şeklinde mahkeme önüne sunulmamaktadır.

5.4. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

CEDAW Türkiye'de en uzun süredir yürürlükte olan insan hakları sözleşmesidir. 1985 yılında onaylanmasının ardından, mevzuatın bu Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi için önemli birtakım reformlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de kadın hakları aktivizminin ve özellikle de ikinci kuşak feminizmin yükselişi ile CEDAW'nın onaylanması 1980'lerin ortalarında darbe sonrası demokratikleşme döneminine denk düşmektedir.¹⁹⁴ Bunlar sonucunda, daha önce erkeği ailenin reisi olarak tanıyan Medeni Kanun hükmü kaldırılarak aileyi “eşler arasındaki eşitliğe dayalı” bir kurum olarak tanımlayan, evin seçimi ve temsil yetkisi konusunda karı kocaya eşit haklar tanıyan ve her iki cinsiyet için asgari evlenme yaşını eşitleyen 2001 tarihli Medeni Kanun reformu gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında Anayasa'nın 10. maddesine de kadın ile arasında eşitlik hükmü eklenmiştir. 2010 yılında eklenen “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz,” şeklindeki hükümle geçici özel tedbirler Anayasa tarafından da tanınmıştır. Türk Ceza Kanunu 2005 yılında değiştirilerek “nefret ve ayrımcılık” maddeleri yeniden düzenlenmiş, kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda özel düzenlemeler yapılmış, evlilik içi tecavüz ve işyerinde taciz suç kapsamına alınmıştır. Bu yasal reformlar süresince kadın hakları aktivist-

185 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 23.

186 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 24.

187 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 25.

188 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 26.

189 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 27.

190 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 28.

191 E/C.12/TUR/CO/1, paragraf 29.

192 E/C.12/TUR/CO/1/Add.1, paragraf 3.

193 Türkiye Cumhuriyet Anayasası, 65. maddde.

194 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).

leri savunuculuklarında CEDAW'ı temel almışlardır.¹⁹⁶ 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun çıkarılmıştır. Aynı yıl, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nde yapılan değişikliklerle kadınların istihdamı önündeki birçok sınırlama kaldırılmıştır. Ayrıca, 2011-2014 yılları arasında BM, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) tarafından yürütülen “Türkiye’de Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Elverişli Ortamın Teşvik Edilmesi Birleşmiş Milletler Ortak Programı” kapsamında yerel yönetimler ve STK’lar ile iş birliği yapılarak 31 kanun toplumsal cinsiyet açısından incelenmiş ve CEDAW’a uygunlukları denetlenmiştir.¹⁹⁶

CEDAW kadın haklarına ilişkin meclis görüşmelerinde artışta bulunulan bir sözleşmedir. 2005 ile 2009 yılları arasında TBMM’nin resmi internet sitesinde yayınlanan soru önergeleri arasında, CEDAW hükümlerinin uygulanması, devlet raporlarının hazırlanması, geçici özel tedbirler, CEDAW’a sunulan devlet raporunun hazırlanmasında STK’lara danışılması ve CEDAW ile ilgili belgelerin tercümesi hakkında millîyetkiler tarafından hükümete yöneltilen 8 adet yazılı soru önergesi olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁷ Dönemin Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanı (daha sonrasında bakanlığın adı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir) bu soru önergelerine genellikle süresi içinde yanıt vererek millîyetkilerine devlet raporlarının hazırlanma süreci ve kararıştımları teslim süreleri, gelecekteki ulusal eylem planlarında kadın haklarına ilişkin öngörülen bağlam, sonuç gözlemlerinin resmi tercümesinin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı, sivil toplum temsilcilerinin istişare toplantılarıyla sürece katılımı hakkında bilgiler vermiş, tavsiyelerin uygulanmasına ilişkin özel soruları cevaplamış ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için Anayasa’da başkaca bir değişiklik yapılmamasına gerek bulunmadığını belirtmiştir.¹⁹⁸ Meclis genel kurulu tutanaklarında, özellikle kadına yönelik şiddet konulu tartışmalar sırasında CEDAW’a pek çok kez atıfta bulunulmuştur.¹⁹⁹

Türkiye kadın hakları alanında genel ulusal eylem planları hazırlanmıştır. Bunlar, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013) ve Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı’dır (2018-2023).²⁰⁰ Bunların yanı sıra, 2007-2010, 2012-2015 ve 2016-2020 dönemlerinde kadına yönelik aile içi şiddete mücadele amacıyla art arda üç ulusal eylem planı hazırlanmıştır.²⁰¹ Toplumsal cinsiyet politikalarıyla ilgili diğer tematik eylem planları ve stratejileri ise Sağlık Sektörü İçin Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ulusal Stratejik Eylem Planı (2005-2015), Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Kırsal Alanda Kadının Güçlendirilmesi Ulusal Eylem Planı’dır (2012-2016).²⁰² Ulusal eylem planlarının çoğunda CEDAW maddelerine, devlet raporlarına, sonuç gözlemlerine ve gölge raporlara açık atıflar yer almaktadır.

Bunların yanı sıra, CEDAW’ın uygulanmasıyla doğrudan ilişkili olarak kurulan birçok kurum bulunmaktadır. 2002 yılında İnsan Ticareti ile Mücadele Ulusal Görev Gücü kurulmuştur.²⁰³ 2004 yılında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılarak Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurul-

¹⁹⁵ A.gk.

¹⁹⁶ CEDAW/C/TUR/7, paragraf 23. Rapor metninin tamamı için bkz. Kevin Devaux, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mevzuatının Uygulanmasının İzlenmesi Raporu (2014), şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/TCE%20Mevzuat%C4%B1n%C4%B1n20Uygulanmas%C4%B1n%C4%B1n20%20C4%20Bozlenmesi.pdf>

¹⁹⁷ Örneğin, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Millîyetkili Nevin Gaye Erhatır tarafından yönetilen 7/10647 sayılı Yazılı Soru Önergesine Cevabı (27 Ekim 2009), şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gdonerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=78302. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Millîyetkili Ayşe Gülşah Bilgehan tarafından yönetilen 7/21722 sayılı Yazılı Soru Önergesine Cevabı (23 Mart 2007), şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gdonerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=52955

¹⁹⁸ Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Millîyetkili Nevin Gaye Erhatır tarafından yönetilen 7/10647 sayılı Yazılı Soru Önergesine Cevabı (27 Ekim 2009), şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gdonerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=78302

¹⁹⁹ Örneğin, Millîyetkili Mehmet Şandır’ın konuşması (22 Kasım 2011), şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil2/ham/boz1011.htm>

²⁰⁰ CEDAW/C/TUR/7, paragraf 25.

²⁰¹ A.gk., paragraf 25.

²⁰² CEDAW/C/TUR/6, s. 63; CEDAW/C/TUR/7, paragraf 197.

²⁰³ CEDAW/C/TUR/6, s. 21.

muştur.²⁰⁴ 2007 yılında Kadına Yönelik Şiddet İzleme Komitesi kurulmuştur.²⁰⁵ 2009 yılında TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) oluşturulmuştur.²⁰⁶ Bu komisyon toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmeleri izleyerek TBMM'yi bilgilendirmekte ve TBMM'ye sunulan kanun tasarıları ve kararnamelemler hakkında görüş bildirmektedir. 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un kabul edilmesinin ardından, ülke çapında Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) oluşturulmuştur.²⁰⁷

b. Yargı üzerinde etki

Barolardaki insan hakları komisyonları ve STK temsilcileri ile yapılan görüşmeler, CEDAW'ın yargıda en çok bilinen BM insan hakları sözleşmelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰⁸ Bu verileri mutlak bir şekilde doğrulamak mümkün olmamakla birlikte, Yargıtay Hukuk ve Ceza Genel Kurulları'nın 100'den fazla kararda CEDAW'a atfı yapmış olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁹ Anayasa Mahkemesi 15 bireysel başvuru kararında, Danıştay ise 4 kararda CEDAW'a atıfta bulunmuştur. Bu kararların çoğunda maddeler uzun uzadıya ele alınmamakta, sadece ilgili maddeye atfı yapılmakla yetinilmektedir. Öte yandan Anayasa Mahkemesi, kadınlara soyadına ilişkin *Sevin Akat Eşki*²¹⁰ gibi birkaç emsal davada CEDAW'a dayanmıştır. Eski Medeni Kanun'un evli kadının ev dışında çalışması için kocasından izin almasını gerektiren 159. maddesini iptal eden 1990 tarihli AYM kararı²¹¹ ile eski Ceza Kanunu'nun kanı ve kocanın zinasını ayrı şartlara bağlayan 440 ve 441. maddelerini iptal eden 1998 tarihli kararı²¹² buna örnektir. Günümüzdeki yargı kararlarını düşündüğümüzde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına ve İstanbul Sözleşmesi'ne yapılan atıflarla kıyaslandığında CEDAW'a yönelik atıflar oldukça az sayıdadır. Bununla birlikte, CEDAW maddeleri, içtihadı ve genel tavsiyeleri, özellikle toplumsal cinsiyete dayalı şiddet davalarında uzmanlaşmış avukatlar arasında yaygın olarak bilimlerde ve kadın hakları STK'ları tarafından toplumsal cinsiyete dayalı dava dilekçelerinde sıklıkla kullanılmaktadır.²¹³

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Resmî internet sitelerinde, Kamu Denetçiliği Kurumu ilgili uluslararası mevzuat arasında CEDAW'ı; Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu ise konuyla ilgili uluslararası kuruluşlar arasında CEDAW Komitesi'ni saymaktadır. Kamu Denetçisi Tunçak, CEDAW'ın en yaygın olarak bilinen ve kullanılan BM sözleşme organlarından biri olduğunu belirtmiştir.²¹⁴ Kamu Denetçiliği Kurumu'nun resmî sitesinde yayınlanan kararlar arasında CEDAW'a atfı yapan 2 karar tespit edilmiştir.²¹⁵ ancak bu kararlarda da sadece ilgili maddelere atfı yapılmaktadır. Öte yandan Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu kadın haklarının sadece aile birliğinin parçası olarak ele alındığı birçok konferans düzenlenmiş ve bu konferanslara katılan birçok konuşmacı CEDAW'ı ve İstanbul Sözleşmesi'ni geleneksel İslami aile değerleriyle bağdaşmadığı iddiasıyla yoğun bir şekilde eleştirmiştir.²¹⁶

-
- 204 A.gk., s. 5.
 205 A.gk., s. 12.
 206 A.gk., s. 5.
 207 CEDAW/C/TUR/CO/6/Add.1, paragraf 32.
 208 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019), İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019).
 209 CEDAW'a en az bir adet atfı içeren 126 karar tespit edilmiştir. Bu bilgi 29 Ocak 2020 tarihinde LexPera üzerinden "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" terimine yönelik olarak yapılan arama sonucunda elde edilmiştir.
 210 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2187, 19 Aralık 2013, paragraf 43.
 211 Anayasa Mahkemesi, Esas No. 1990/30, Karar No. 1990/31, 29 Kasım 1990.
 212 Anayasa Mahkemesi, Esas No. 1998/3, Karar No. 1998/28, 23 Haziran 1998.
 213 Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Demeyi Yeşim Ertan Yetişer ile yapılan görüşme (İstanbul, 9 Ekim 2019); İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019); Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Atkadağ Thibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).
 214 Kamu Denetçisi Celile Özlem Tunçak ile yapılan görüşme (Ankara, 16 Ekim 2019).
 215 Kamu Denetçiliği Kurumu, Dosya No. 2013/2 (20 Eylül 2013), paragraf 68; Kamu Denetçiliği Kurumu, Dosya No. 04.2003.1707 (26 Şubat 2014), paragraf 83.
 216 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Ailenin Korunması Hakkı II. İnsan Hakları Sempozyumu Sonuç Bildirisi (2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.tihak.gov.tr/ailenin-korunmasi-hakki-sonuc-bildirisi>

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Kadın hakları STK'ları ve aktivistleri, CEDAW'ın onaylanmasından beri Komite ve başvuru usulleri ile son derece aktif bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. CEDAW'ın Türkiye'de sivil toplum üzerindeki etkisi yaygın veya siyasi söylem üzerindeki etkisinden çok daha geniştir.²¹⁷ Onay sürecini sadece sivil toplumun çabalarının sonucu olarak görmek mümkün değildir; ilerci bir siyasi atmosferin de bu sürece katkısı büyük olmuştur.²¹⁸ Ancak onayın ardından kadın hakları STK'ları, aktivistleri ve önde gelen feminist akademisyenler CEDAW maddelerinin uygulamaya geçirilmesi ve geçincelelerin kaldırılması için birçok kampanya yürütmüşlerdir.²¹⁹ En öne çıkan kampanyalardan biri olan Medeni Kanun'un değiştirilmesine yönelik imza kampanyası sırasında yüz binlerce imza toplanmıştır.²²⁰ Kadın hakları STK'ları bu kampanya süresince CEDAW'ı son derece stratejik ve etkili bir şekilde kullanmıştır. Kadın hakları STK'larının ve aktivistlerinin 1995 yılında Pekin'de düzenlenen ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun kabulüyle sonuçlanan 4. Dünya Kadın Konferansı'na kalabalık bir delegasyonla katılımı da CEDAW hakkında kapsamlı bilgi sahibi olan sivil toplum örgütlerinin sayısını arttırmıştır.²²¹ Bu nedenle, Türkiye'deki kadın hakları STK'ları Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ile CEDAW'ı birbirleriyle yakından bağlantılı görmektedir.²²² CEDAW'a sunulacak gölge raporların hazırlanması amacıyla CEDAW STK Forumu Yürütme Kurulu adında bir STK kolektifi oluşturulmuştur. Bu STK kolektifi müteakip raporlarına dönemleri boyunca ayrıntılı ve son derece nielikli gölge raporlar hazırlanmıştır.²²³ STK'lar, akademisyenler ve baro temsilcileri CEDAW'ın sivil toplum içerisinde en yaygın olarak bilinen ve kullanılan BM sözleşmesi olduğu hususunda mutabıktır.²²⁴ Devlet de diğer BM sözleşmelerine oranla CEDAW konusunda STK'lar ile daha yakın bir diyalog içerisinde bulunmaktadır; örneğin Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından birçok STK'nın davet edildiği işişare toplantıları düzenlenmektedir. En önemlisi, CEDAW kadın hakları hareketi tarafından kadının insan haklarını ortaya koyan bir anayasa olarak tanımlanmaktadır.²²⁵

Akademisyenler ve STK'lar CEDAW'da toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve istihdam konusunu ele alan hükümler bulunmadığına işaret etmektedir.²²⁶ Öte yandan toplumsal cinsiyet kalıplarına ve kültürel önyargılara ilişkin 5. madde ve geçici özel tedbirlere yönelik 4. madde CEDAW'ın başlıca kazanımları olarak görülmektedir. 4. maddenin özellikle kadınların siyasete katılımı konusunda kota sistemlerinin getirilmesi ve Anayasa'ya geçici özel tedbirler kavramının eklenmesi bağlamında Türkiye'deki özel tedbir tartışmalarına dayanarak kullanıldığını vurgulamışlardır.²²⁷ Sivil toplumda ve akademiye CEDAW Komitesi'nin sekretaryası ve işleyişinin etkinliği konusunda (bütün BM sözleşme organları bakımından ayrı sekretaryanın görevli olması ve Komite üyelerinin yılda sadece belirli bir dönem boyunca gönüllülük esasına dayalı olarak çalışıyor olması) ve raporlama sürecinin verimliliği hakkında (rapor içeriklerinin kalitesi ve oturumlar sırasında devlet temsilcileri ile komite üyeleri arasındaki verimsiz görüş alışverişleri) bıraktıkım kaygular dile getirilmektedir.²²⁸

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye CEDAW'a, her seferinde bir miktar gecikmeli olarak bir dizi rapor sunmuş durumdadır. Türkiye tüm devlet raporlarının "kadının insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışma yürüten ilgili devlet

-
- 217 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).
- 218 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).
- 219 A.g.k.
- 220 A.g.k.
- 221 A.g.k.
- 222 A.g.k.
- 223 Bkz. Gölge Raporlara ilişkin Ek II.
- 224 Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümlemeleri Demegi temsilcisi Yeşim Erkan Yetişer ile yapılan görüşme (İstanbul, 9 Ekim 2019); İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Tuğçe Duygu Köksal ile yapılan görüşme (İstanbul, 29 Temmuz 2019); Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Arkadaş Thibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).
- 225 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).
- 226 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019); Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).
- 227 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019).
- 228 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).

kuruluşları, akademisyenler ve sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) katkıları birleştirilerek katılımcı bir süreç içerisinde” hazırladığını dile getirmiştir.²²⁹ Bu husus STK temsilcileri tarafından da teyit edilmektedir.²³⁰ 20 bağimsız kadın hakları ve LGBTİ+ STK'larından oluşan bir CEDAW STK Forumu Yürütme Kurulu oluşturulmuş olup, bu kurul düzenli olarak gölge raporlar hazırlayıp sunmaktadır.²³¹ 2005 yılında Milletvekili Gaye Erbatır tarafından Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit'e yöneltilmiş yazılı soru önergesinde, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2003 yılı devlet raporunun hazırlanmasında hangi STK'lar ile işbirliğinde bulunduğu hakkında bilgi talep edilmiştir.²³² Bakanlığın yanıtında, rapor hazırlığına katkıda bulunan 16 STK ve 8 akademik kurum sayılmıştır.²³³

Raporların niteliği açısından bakıldığında, 2003 yılı devlet raporunun dürüst ve bilgilendirici olduğunu görmekteyiz. Bu rapor mevzuata, süregiden projelere ve istatistiksel verilere ilişkin dengeli ve yeterli bilgiler içermekte, ihtiyaç ve eksiklikleri tespit etmekte ve öz değerlendirmelemlerde bulunmaktadır. 2008 yılı devlet raporu da etraflıca yapılandırılmıştır. Kapsamlı ve güncel istatistiksel veriler içeren uzun bir rapordur. Ancak önceki rapora kıyasla daha çok tasvir içermektedir ve öz değerlendirmelemlerden yoksundur. En son sunulan 2014 yılı devlet raporu ise bu tür değerlendirmeler açısından en zayıf rapordur. Sunulan tüm raporlar içinde en kısa olan bu son rapor çok daha basmakalıp ifadeler taşımakta ve esasen ilgili mevzuata ve çeşitli bakanlıklar tarafından yürütülen proje ve programlara yönelik anlatımlara dayanmaktadır. Zaman içerisinde devlet raporlarının niteliğinde açıkça bir düşüş yaşanmıştır.

Tüm sonuç gözlemlerinde tekrar edilen ve Komite'nin en çok üzerinde durduğu meseleler arasında; sözleşme hükümlerinin etkili bir şekilde uygulamaya geçirilmesi ve görünürlük ve farkındalık konusundaki etkiler, aile içi şiddet ve özellikle de “namus adına işlenen” cinayetler dahil olmak üzere toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yaygınlığı; Medeni Kanun ve Ceza Kanunu'ndaki ayrımcılık içeren hükümler; kadının toplumdaki rolü ve sorumluluklarına dair ataerki, ayrımcı ve aşağılayıcı tutumların ve kökleşmiş geleneksel ve kültürel basmakalıp düşüncelerin hakimiyeti; kadınların siyasi ve kamusal hayattın her alanında gözle görülür oranda düşük temsili; kadınlar arasındaki okuryazarlık ve kırsal bölgelerde kız çocuklarının eğitime erişim oranlarının düşük olması; emek piyasasında kadınlara yönelik ayrımcılık ve kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farklılıkları; anne ve bebek ölüm oranları başta olmak üzere kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığına erişimi; özellikle Kürt, sığınmacı veya mülteci kadınlar başta olmak üzere dezavantajlı kadınların konumu; ve kırsal alanlardaki sakinçali uygulamalar yer almaktadır.

Tüm devlet raporları ve 2010 yılı sonuç gözlemleri tercüme edilmiş olup internet üzerinden erişilebilir durumdadır.²³⁴ Ancak diğer rapor dönemlerine ilişkin sonuç gözlemlerinin tercümelemleri erişilebilir durumda değildir. Komite oturumlarına veya sonuç gözlemlerine ana akım medyada yer verilmemiştir.

Sonuç gözlemlerindeki temel tavsiyelerin uygulanması bakımından, 2005 yılı sonuç gözlemlerinde Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşviki, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve aile içi şiddetle mücadele amacıyla tavsiye edilen yasal reformların bir kısmını uygulamaya geçirmiş olduğu dile getirilmektedir. Anayasa'nın 10. ve 90. maddesinde yapılan değişiklikler, 2001 tarihli Medeni Kanun'un ve 2004 tarihli Ceza Kanunu'nun yürürlüğe konulması ve evlilik içi tecavüzün suç sayılması bunlara örnek olarak gösterilebilir.²³⁵ Komite ayrıca önceki tavsiyelere uygun şekilde, Türkiye'nin kız çocuklarının okula kayıt oranını yükseltmek hedefiyle zorunlu eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkardığını ve CEDAW İhtiyari Protokolü'nü onay-

²²⁹ CEDAW/C/TUR/6, s. 3.

²³⁰ Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümlemeleri Derneği temsilcisi Yeşim Erkan Yetişer ile yapılan görüşme (İstanbul, 9 Ekim 2019); İnsan Hakları Gündemi Derneği temsilcileri Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz ile yapılan görüşme (İstanbul, 4 Temmuz 2019).

²³¹ Bkz. Gölge Raporlara ilişkin Ek II.

²³² Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının Milletvekili Nevin Gaye Erbatır tarafından yöneltilen 7/5354 sayılı Yazılı Soru Önergesine Cevabı (13 Nisan 2009), şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-5354c.pdf>.

²³³ A.gk.

²³⁴ Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi Nihai Yorumları (2010), şu adresten erişilebilir: <http://www.cevizleme.org/ekutuphane/130>

²³⁵ A/60/38(SUDP) paragraf 350-387.

ladığını kaydetmiştir.²³⁶ 2010 yılı sonuç gözlemlerinde belirtildiği üzere, Türkiye 2008 yılında Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrasına ilişkin beyanını kaldırmıştır.²³⁷ Bunun dışında, Komite'nin tavsiyeleri doğrultusunda birçok yasama tedbiri, politika ve program da kabul edilmiş bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı, kadınlara yönelik şiddetle mücadele amacıyla Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun kurulması sayılabilir.²³⁸ 2016 yılı sonuç gözlemlerinde belirtildiği üzere, Türkiye tavsiyelere uyarak başkaca yasal reformlar da gerçekleştirmiştir; 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un kabulü bunun en önemli örneğidir.²³⁹ Ayrıca, Kırsal Alanda Kadının Güçlendirilmesi Ulusal Eylem Planı (2012-2016) gibi kurumsal ve siyasi çerçevenin geliştirilmesine yönelik girişimler de kaydedilmiştir.²⁴⁰

Türkiye izleme usullerine faal bir şekilde katılmış ve izleme raporlarının yanı sıra izleme mektuplarına cevaben ek bilgiler sunmuştur. 2003 yılı devlet raporuna ilişkin bir izleme süreci yaşanmamıştır. 2008 yılı devlet raporunun ardından açıklanan sonuç gözlemleri üzerine, Türkiye 16 Ekim 2012'de sonuç gözlemlerine ilişkin izleme niteliğinde bilgiler sunan bir rapor sunmuştur. 8 Mart 2013'te İzleme Raporörü Türkiye'den ek bilgiler talep etmiştir. Türkiye 28 Ekim 2013'te bir başka rapor daha sunmuştur. Bunun üzerine 10 Eylül 2014'te Türkiye'den bir sonraki periyodik raporda ek bilgiler verilmesini talep eden bir izleme raporu daha gönderilmiş, ancak buna cevap alınmamıştır. En son tarihli 2014 yılı raporuna ilişkin sonuç gözlemlerinin ardından ise, Türkiye 14 Ağustos 2018 tarihinde sonuç gözlemlerine ilişkin izleme niteliğinde ek bilgiler sunan bir rapor sunmuştur. Bunun üzerine 17 Aralık 2018'de Türkiye'ye gönderilen izleme yazısında, Türkiye'nin Komite tarafından dile getirilen birçok tavsiyeye ilişkin uygulamalarını aktaran bilgilerin tammin edici seviyede olmadığı söylenecek, bir sonraki periyodik raporda ek bilgiler sunulması talep edilmiştir. Komite'nin uygulamada eksik kaldığı düşüncesinde olduğu ve sunulan bilgileri tatmin edicilikten uzak gördüğü tavsiyeler, mülteci ve sığınmacı kadınların ve kız çocuklarının güvenliğinin artırılmasına yönelik acil tedbirler alınmasına, kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle etkin mücadele yürütülmesine, soruşturmalarda etkin, tarafsız ve şeffaf bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasına ve bu amaçla, uluslararası destek alınarak bağımsız ve tarafsız bir soruşturma mekanizması oluşturulmasına ilişkindir.

f. Bireysel başvuruların etkisi

CEDAW Komitesi bugüne dek Türkiye hakkında üç bireysel şikâyet hakkında görüşlerini açıklamıştır: *Rahime Kayhan/Türkiye*²⁴¹, *R.K.B./Türkiye*²⁴² ve *N.M./Türkiye*.²⁴³

Rahime Kayhan/Türkiye başvurusu işyerinde başörtüsü taktığı için kamu görevinden ihraç edilen bir öğretmen tarafından yapılmıştır. Komite iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle bu başvuruyu kabul edilemez bulmuştur.

R.K.B./Türkiye ise bir kuaför kadının iş arkadaşı ile ilişki yaşadığı iddiasıyla işten çıkarılmasını konu alan bir başvurudur. Bahsi geçen olayda ilişki yaşadığı iddia edilen erkek çalışan işten çıkarılmamıştır. Bu çalışma için görüşme yapılan isimlerden biri olan, eski CEDAW Komitesi Başkanı Prof. Dr. Ayşe Feride Acar, bu davanın Komite içerisinde büyük ilgi gördüğünü dile getirmiştir.²⁴⁴ Başvuru sahibi R.K.B., işverenin toplumsal cinsiyet kalıplarına dayalı olarak iş sözleşmesini haksız biçimde feshettiğini öne sürmüştür. İlk derece mahkemesi erkek çalışanın işten çıkarılmaması için, R.K.B.'nin çıkarılmasını ayrımcı bir işlem olarak görmemiş, yalnızca fesih işlemini haksız bulmuştur. Yargıtay bu kararın, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına hiç değinmeksizini bozmuştur. Türkiye Cumhuriyeti başvuru sahibinin ihlal iddialarının açıkça dayanaktan yoksun olduğunu belirtmiştir.

236 A.g.k., paragraf 346.

237 CEDAW/C/TUR/CO/6, paragraf 4.

238 A.g.k., paragraf 5-7.

239 CEDAW/C/TUR/CO/7, paragraf 4-6.

240 A.g.k., paragraf 6.

241 CEDAW, Rahime Kayhan v. Türkiye, 8/2005, 27 Ocak 2006.

242 CEDAW, R.K.B. v. Türkiye, 28/2010, 24 Şubat 2012.

243 CEDAW, N.M. v. Türkiye, 92/2015, 9 Temmuz 2018.

244 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).

sun olduğunu ve yeterli delillerle ispatlanmadığını öne sürmüş ve olayın içerdiği toplumsal cinsiyet kalıplarını gereğince ele almaksızın, başvuru sahibinin işe düzenli olarak devam etmemesi ve iş ahlakına uygun davranmaması sebebiyle işten çıkarıldığını iddia etmiştir. CEDAW Komitesi ise, Türk mahkemelerinin kararlarının erkek çalışanların evlilik dışı ilişkisi yaşadığına ilişkin iddiaları hoş görürken, kadın çalışanlar sözkonusu olduğunda aynı müsamahayı sergilemeyen toplumsal cinsiyet kalıplarına dayandığı ve CEDAW'ın 5(a), 11(1)(a) ve 11(1)(d) maddelerinin ihlal edilmiş olduğu kanaatine varmıştır.²⁴⁵ Komite ayrıca, uygun yasal tedbirlerin varlığı bir yana, Devletin kadınların toplumdaki konumunu iyileştirme ve kalıplaşmış yanlış önyarguları ortadan kaldırma yönünde yükümlülüğü bulunduğunu da vurgulamıştır.²⁴⁶ Komite yeterli bir tazminat ödenmesine, Devletin iş ortamında toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin kanunların uygulanması yönünde tedbirler alması gerektiğine, Devletin hakim, avukat ve kolluk görevlilerine yönelik olarak kadın haklarını ve toplumsal cinsiyet kalıpları hakkında eğitimler düzenlemesi gerektiğine karar vermiştir.²⁴⁷

Kararın uygulanması bakımından ise, CEDAW İhtiyari Protokolü kapsamındaki Başvurulara İlişkin Çalışma Grubu 2015 yılında Komite'nin R.K.B. başvurusundaki tavsiyelerinin kısmen tatmin edici şekilde yerine getirildiğini bildirmiştir.²⁴⁸ 2014 yılı devlet raporu ekinde Türkiye, ilk derece mahkemesinin yenden yargılama talebini, CEDAW Komitesi kararlarının tavsiye niteliği taşıması sebebiyle yargılamanın yenilenmesi için yeterli koşul oluşturmadığı ve yeniden yargılama için Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kesinleşmiş bir karara ihtiyac olduğu gerekçesiyle reddetmekle birlikte, R.K.B.'ye 4446 Türk Lirası tazminat ödenmesine hükmettiğini bildirmiştir.²⁴⁹ Komite'nin diğer tavsiyelerine ilişkin olarak ise, hâkim, avukat veya kolluk görevlilerine yönelik olarak kadın hakları ve toplumsal cinsiyet kalıpları hakkında eğitimler verilmediğine dair başkaça hiçbir bilgi verilmemektedir. Yakın bir zamanda çıkarılan 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı ve işyerinde ayrımcılığı kısmen konu edinmekle birlikte, R.K.B. davası ile bahsi geçen kanun arasında doğrudan bir bağlantı kurabilmek mümkün değildir.

En son tarihli ve üçüncü bireysel başvuru olan *N.M./Türkiye* ise bir Türk vatandaşı ile evli olan ve bu evlilikten iki çocuğu bulunan Siringapur vatandaşı bir kadın tarafından yapılmıştır. Çocukların babası iki çocuğu Malezya'dan Türkiye'ye kaçırmış, Türkiye'de bir boşanma davası açıp çocukların velayetini almış ve başvuru sahibini çocukları ile son derece sınırlı bir ilişkiye mecbur bırakmıştır. Başvuruda Türk makamlarının çocukların kaçırılmasına engel olmadığı, başvuru sahibinin anne olarak sahip olduğu hakları korumadığı ve ulusal mahkemeler kanalıyla etkili bir başvuru yoluna erişim sağlanmadığı öne sürülmüştür. Bu başvuru iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması sebebiyle kabul edilemez bulunmuştur.

Bu kararların Türkçe tercümelerine kısmen erişilebilmektedir. R.K.B. ve *Rahime Kayhan* kararlarının akademikisyenler tarafından yapılmış resmi olmayan tercümelerine internet üzerinden ulaşılabilir.²⁵⁰ *Rahime Kayhan* kararının resmi olmayan tercümesi TBMM'nin resmi sitesinde de yayınlanmıştır. Kararların resmi tercümeleri bulunmamaktadır. Rahime Kayhan kararı medyada da haber konusu yapılmıştır.²⁵¹

g. Sonuç özeti

CEDAW yürütme, yasama ve sivil toplum açısından en geniş uygulayıcı bileşenlerine sahip olan BM İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Diğer BM sözleşmelerine kıyasla kurumsal altyapı açısından da daha sağlam bir yapıya oturan CEDAW bu sayede ulusal aktörler üzerinde daha fazla etki yaratabilmektedir. Bu altyapı sadece

²⁴⁵ CEDAW/C/51/D/28/2010, paragraf 8.10.

²⁴⁶ A.g.k.

²⁴⁷ A.g.k.

²⁴⁸ CEDAW/C/2015/II/CRP.Add., paragraf 11(d).

²⁴⁹ INT/CEDAW/ADR/TUR/19028/E (Türkiye'nin Ulusal Raporu Ek 2, 2014).

²⁵⁰ Bkz. Defne Orhan, *Rahime Kayhan/Türkiye* kararının Türkçe tercümesi, şu adresten erişilebilir: https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Kadin_Haklari.pdf; Dr. Gülay Arslan Öncü, *R.K.B./Türkiye* kararının Türkçe tercümesi, şu adresten erişilebilir: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/97906>.

²⁵¹ Nur Batur, "Türbanı yüzünden atılan öğretime bir ret de BM'den", *Hürriyet* (11 Nisan 2006), şu adresten erişilebilir: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turbani-yuzunden-atilan-ogretime-bir-ret-de-bm-den-4235333>

CEDAW sonuç gözlemlerinin Türkiye'ye tercümesi gibi önemli görevlerin yürütülmesini değil, aynı zamanda sivil toplum ile devlet aktörleri arasındaki etkileşimi de sağlamaktadır. Diğer sözleşmelere kıyasla CEDAW içtihadı daha fazla tercüme edilmekte ve daha geniş şekilde yaygınlaştırılmaktadır. Ancak devlet raporlarının kalitesinin gültüde düşmesi, hükümetin bazı üyeleri tarafından kadın haklarına karşı söylemler geliştirilmesi CEDAW'ın zaman içerisinde sürdürülebilir etkisi açısından kaygı uyandırmaktadır. Geri bir adım olarak değerlendirilecek bu kurumsal değişimler arasında, 2011 yılında "Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı" yerine "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı"nın getirilmesi suretiyle merceğin kadın haklarından geleneksel, ataerkil aile yaşamına ve kadınların ailede bakım veren role kaydırılması gösterilebilir. Kadın hakları alanında söylem ve kurumsal açıdan yaşanan bu tersine değişim, toplumda da yansımalarını bulmaktadır. Kadınlar boşanmak istedikleri için öldürülmekte ve geleneksel kalıpların dışında kaldığı için ataerkil anlayışa göre saygıyı hak etmediği düşünülen kadınlar kolayca hedef alınarak açıkça şiddete maruz bırakılmaktadır.

5.5. İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (İKS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

İşkenceye Karşı Sözleşme (İKS), Türkiye'de cezaevleri ve karakollarda sistematik işkence uygulandığına dair endişelerin halen önemli ölçüde gündemde olduğu 1988 yılında onaylanmıştır. Resmi gerekçeyle dile getirildiği üzere, hükümet bu onay işlemiyle "Batı grubu üyelerinin tutumlarıyla paralellik arz etmek" ve "her türlü insan hakları ihlallerine karşı sesini yükseltme" hakkı elde etmek arzusunda²⁵². Bu ikinci husus, İKS'nin onaylanmasının Türkiye'nin müzakere gücünü arttıracığını dile getiren bir milletvekili tarafından da teyit edilmiştir.²⁵³

İKS yürürlüğe konulmasından on bir yıl sonra, 1999'da Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle iç hukuka dahil edilmiştir. Bu değişiklikler kapsamında işkencenin tanımı İKS'ye doğrudan atıfa bulunularak genişletilmiş ve işkence suçuna ilişkin hapis cezasının üst sınırı beş yıldan sekiz yıla çıkarılmıştır.²⁵⁴ Bu değişikliklerin yasama tarihçesine bakıldığında doğrudan İKS'nin etkisi görülmektedir. Değişikliğin resmi gerekçelerinde de açıkça İşkenceye Karşı Sözleşme'de yer alan işkence tanımına atıf yapılmaktadır.²⁵⁵ Ayrıca, medis görüşmeleri sırasında üç farklı milletvekili İKS hükümlerine atıfa bulunmuştur.²⁵⁶

2004 tarihli yeni Ceza Kanunu'nun kabulünde de İKS'nin doğrudan etkisi görülebilir. Bu kanunda işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele yasağı iki maddede formüle edilmektedir: işkence suçu (94. madde) ve eziyet suçu. (96. madde) 94. madde "bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışların" cezalandırılacağını belirterek işkence tanımını genişletmektedir. Ayrıca ceza üst sınırı 12 yıla çıkarılmaktadır. 2004 tarihli Ceza Kanunu'nun yasama geçmişi, İKS'nin resmi gerekçelerde dile getirildiğini, hatta 1., 4. ve 16. maddelere doğrudan atıf yapıldığını göstermektedir. Bu yasal gelişmelerin yanı sıra, işkence ve diğer kötü muamele biçimlerine ilişkin uygulamadaki en çarpıcı değişiklik 2003 yılında başlatılan İşkenceye Sıfır Tolerans politikasıdır. Bu politika daha sonrasında, 2007 yılında 60. hükümet ve 2011 yılında 61. hükümet programlarında da vurgulanmıştır.²⁵⁷

- 252 İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları, 8 Şubat 1988, şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/co10/tbmm18010061ss0041.pdf>
- 253 TBMM 61. Birleşim Tutanakları, 21 Nisan 1988, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/co10/tbmm18010061.pdf>
- 254 Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında 4449 sayılı Kanun, 26 Ağustos 1999, 1. ve 2. madde.
- 255 Resmi gerekçelere şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d21/1/1-0441.pdf>
- 256 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem 1. Yasama Yılı, 58. Birleşim, 26 Ağustos 1999, şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangici?P4=1386&P5=B&PAGE=1&PAGE2=103
- 257 60. hükümet program için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/09/20070907M1-1.htm>; 61. hükümet program için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm>

İşkence ve kötü muamele alanlarında gerçekleştirilen bu yasal reformları 2011 yılında İşkenceye Karşı Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'ün onayı izlemiştir. Resmi gerekçe, Türkiye'nin Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf olduğu ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi (fÖK) ile iş birliği yapmayı kabul ettiği, Ek Protokol'e taraf olmanın ülkeye ek bir yük getirmeyeceği, aksine, ülkenin gelişmekte olan uluslararası saygınlığına olumlu katkıda bulunacağı belirtilmiştir.²⁵⁸

b. Yargı üzerinde etki

Ulusal mahkemelerin İKS'ye yönelik atfıfa işkence tanımıyla sınırlı kalmıştır. Yargıtay 16 farklı kararda İKS'ye atıfa bulunmuş ve her seferinde işkence tanımından alıntı yapmıştır.²⁵⁹ Aynı durum, 27 farklı kararda İKS'nin 1. maddesine atıfa bulunan Anayasa Mahkemesi açısından da geçerlidir. Bu davalarda AYM, işkencenin diğer kötü muamele biçimlerinden farklı bir amaç taşıdığını vurgulamak amacıyla İKS'ye atıfa bulunmuştur.²⁶⁰ İşkence tanımı, ara sıra atıfa konu olmakla birlikte işkenceye Karşı Komite'nin çalışmalarını için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Yalnızca Anayasa Mahkemesi önündeki bir davada karşıt görüş sunan bir üye Komite'nin Kanada'ya ilişkin sonuç gözlemlerine atıfa bulunmuştur.²⁶¹

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

28 Ocak 2014'ten beri Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İKS İhtiyari Protokolü (İKS - İP) uyarınca ulusal önleme mekanizması olarak işlev göstermektedir. Bu özel görevinden ötürü Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve ilgili yönetmelik İKS-İP'den açıkça bahsetmektedir.²⁶² Ocak 2020 itibarıyla bu Kurum İKS-İP uyarınca gerçekleştirilmiş olan ziyaretlere ilişkin 13 rapor yayınlamış bulunmaktadır. Her bir raporda ziyaretin esas sebebi olarak İKS-İP'ye atıf yapılmaktadır.²⁶³

Kurumun çalışmalarında ve özellikle de alkonulma koşullarına ilişkin şikâyetlere ilişkin kararlarında İKS'nin 2. maddesine atıf yer almaktadır.²⁶⁴ Ne var ki bu atıflar detaylı değildir. Öte yandan Kamu Denetçisi, İKS'ye sadece tek bir kararında değinmiştir.²⁶⁵

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

İKS'nin devlet dışı aktörler üzerinde esaslı bir etkisi bulunmaktadır. Sırasıyla 1986 ve 1990'da kurulmuş olan İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı işkence karşıtı kampanyaya yürüten ve işkence mağdurlarına tıbbi ve yasal yardım sağlayan başlıca kuruluşlardır.²⁶⁶ Bu iki kuruluş üç farklı dönemde beş gölge ra-

- ²⁵⁸ 6167 sayılı kanunun resmi gerekçesine şu adresten erişilebilir: <https://www.w2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0752.pdf>
- ²⁵⁹ Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Esas No. 2017/753, Karar No. 2019/497, 25 Haziran 2019; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2018/207, Karar No. 2018/6390, 4 Haziran 2018; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2018/4431, Karar No. 2018/4480, 19 Nisan 2018; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2017/431, Karar No. 2017/5652, 17 Mayıs 2017; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2017/468, Karar No. 2017/4455, 20 Nisan 2017; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2016/5680, Karar No. 2017/372, 5 Nisan 2017; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Esas No. 2014/269, Karar No. 2017/108, 28 Şubat 2017; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2013/16626, Karar No. 2015/22479, 12 Ekim 2015; Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas No. 2013/14006, Karar No. 2014/1780, 28 Ocak 2014; Yargıtay 12. Ceza Dairesi, Esas No. 2013/15352, Karar No. 2014/1781, 28 Ocak 2014; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 2010/12657, Karar no. 2011/10230, 28 Eylül 2011; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Esas No. 2002/191, Karar No. 2002/362, 15 Ekim 2002; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Esas No. 2000/250, Karar No 2001/1, 30 Ocak 2001; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Esas No. 1999/109, Karar No. 1999/164, 15 Haziran 1999; Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Esas No. 1998/10667, Karar No. 1998/12819, 12 Ekim 1998.
- ²⁶⁰ Anayasa Mahkemesi İKS'yi 2014 tarihli bir kararda bu amaçla kullanmıştır. Başvuru No. 2013/293, 17 Temmuz 2014. Bu gerekçe başka davalarda da ayren tekrarlanmıştır; örneğin bkz. Başvuru No. 2014/2871, 27 Ekim 2016; Başvuru No. 2015/13100, 31 Ekim 2018; Başvuru No. 2014/7296, 29 Eylül 2016; Başvuru No. 2014/19954, 12 Haziran 2018.
- ²⁶¹ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/14363, 3 Nisan 2019. (Üye Serruh Kaleli'nin Karşıoy Yazısı).
- ²⁶² Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (6701 sayılı Kanun), 2016, 2(1)(k) maddesi ve 9(1)(d) maddesi; Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 4(1)(b) maddesi ve 24(1)(g) maddesi.
- ²⁶³ Bkz. 2018/19 sayılı Rapor, Aralık 2018, şu adresten erişilebilir: https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2019/06/1560845325.pdf
- ²⁶⁴ Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII, Karar No. 2018/104; Karar No. 2018/99; Karar No. 2018/98; Karar No. 2018/83; Karar No. 2019/04; Karar No. 2019/24; Karar No. 2019/26.
- ²⁶⁵ Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII.
- ²⁶⁶ Türkiye İnsan Hakları Vakfı temsilcileri Gulan Kaleli ve Barış Yavuz ile yapılan görüşme (İstanbul, 15 Kasım 2019);

por sunarak İşkenceye Karşı Komite'nin izleme sürecine önemli katkılar sunmuşlardır. Bu köklü kuruluşların varlığına rağmen, işkencenin “siyasileşmiş” olması²⁶⁷ ve hükümet tarafından genellikle inkâr edilmesi²⁶⁸ İKS'nin daha geniş etkiler yaratmasını engellemektedir.

İKS'nin devlet dışı aktörler üzerindeki etkisi yeni Ceza Kanunu'nun kabulünden önce daha görünür durmuydu. İşkence tanımı sınırlı iken, devlet dışı aktörler iç hukuk hükümlerinin mevcut kapsamını genişletmek için İKS'deki tanıma artfa bulunuyordu.²⁶⁹

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye önemli gecikmelerle de olsa İşkenceye Karşı Komite'ye raporlar sunmuştur. 2010 yılı raporunu sunarken gecikmenin sebebi olarak Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin yanı sıra diğer BM insan hakları sözleşme organlarına rapor sunma yükümlülüklerinden bahsetmiştir.²⁷⁰ İşkenceye Karşı Komite'ye sunulan raporlarda raporlama sürecine dair hiçbir bilgi verilmediğini belirtmek gerekir. Öte yandan raporların niteliğinde zamanla bir iyileşme yaşandığı da söylenmelidir.

2002 yılı raporunda herhangi bir somut sorundan veya halihazırda süregiden kötü muamele soruşturmalarından ve davalardan bahsedilmeksizin şüphelilerin hakları ve işkence veya kötü muamele suçları ile ilgili yasal değişikliklere ilişkin uzun özetler veya doğrudan alıntılar yer almaktadır. Ayrıca koğuş sisteminden (E-tipi) daha ufak birimlere (F-tipi) geçen cezaevi sistemi değişikliğini izah ederken güvenlik odaklı bir dil kullanılmaktadır. Bu açıklanmaya göre değişikliğin temel amacı, terör örgütlerinin mahkûmlara kendi fikirlerini aşılamasını ve cezaevi yönetiminin otoritesini sarsmasını engellemektir.²⁷¹

2010 yılı raporunun yapısı önceki raporlardan farklı olup, Türk hükümetinin rapor öncesi yöneltilen konu listesine ilişkin yorumlarını içermektedir. Dolayısıyla burada sunulan bilgiler çok daha ayrıntılı ve konu ile bağlantılı niteliktedir. Komite tarafından konu listesinde talep edildiği üzere, Türkiye şu hususlara ilişkin niteliksel veriler sunmuştur: sığınma başvurularının ve yakalanan yasadışı göçmenlerin sayısı;²⁷² işkence fiillerinden ötürü açılan davaların ve verilen mahkûmiyet kararlarının sayısı ve içeriği (2003-2007);²⁷³ gözaltına alınan kişilere sağlanan adli yardım.²⁷⁴ Ancak raporun halen büyük bir kısmının yasal belgelerin derlemesinden oluştuğu söylenebilir.

Dördüncü rapor döneminde konu listesi işkence veya kötü muamele fiillerine yönelik süregiden soruşturmalara veya kovuşturmalara ilişkin daha fazla bilgi talep etmiştir. Bu nedenle 2014 yılı raporu, önceki raporlardan farklı olarak süregiden birçok davaya ilişkin açık atfılar içeren bilgiler sunmaktadır. Ahmet Koca davası;²⁷⁵ Fevziye Cengiz davası;²⁷⁶ Hopa, Ankara ve Mardin'deki protesto gösterilerinde polis'in güç kullanımı;²⁷⁷ Pozantı, Rize ve Tekirdağ cezaevlerindeki işkence ve kötü muamele iddiaları;²⁷⁸ Engin Çeber davası;²⁷⁹

Hakikat Adalet Hatıza Merkezi temsilcisi Emel Atatürk Sevimli ile yapılan görüşme (İstanbul, 25 Temmuz 2019),

- 267 Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Dr. Kerem Altıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019).
- 268 Türkiye İnsan Hakları Vakfı temsilcileri Gulan Kaleli ve Banuş Yavuz ile yapılan görüşme (İstanbul, 15 Kasım 2019).
- 269 A.g.k.
- 270 Taraf Devletlerin 1997 yılında sunulması gereken üçüncü periyodik raporları; bahsi geçen rapor ihtiyari rapor usulü uyarınca Taraf Devlete yöneltilen konu listesine (CAT/C/TUR/Q/3) cevaben sunulmuştur (A/62/44, paragraf 23 ve 24) - Türkiye, 26 Ocak 2010, CAT/C/TUR/3, paragraf 326.
- 271 Taraf Devletlerin 1993 yılında sunulması gereken ikinci periyodik raporları - Ek: Türkiye, 22 Temmuz 2002, CAT/C/20/Add.8, paragraf 115-124.
- 272 CAT/C/TUR/3, paragraf 81-84.
- 273 A.g.k., paragraf 120.
- 274 A.g.k., paragraf 169.
- 275 Taraf Devletlerin 2014 yılında sunulması gereken dördüncü periyodik raporları: Türkiye, 26 Ocak 2015, CAT/C/TUR/4, paragraf 1-4.
- 276 A.g.k., paragraf 5-7.
- 277 A.g.k., paragraf 13-27.
- 278 A.g.k., paragraf 49-58.
- 279 A.g.k., paragraf 225-229.

Uludere bombardmanı,²⁸⁰ Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz davası,²⁸¹ Hrant Dink davası,²⁸² Raporda daha fazla niceliksel veri yer almakta olup, bunların bir kısmı ayrı ekler halinde sunulmuştur.²⁸³

Komite tarafından sonuç gözlemlerinde dile getirilen hususların başında tıbbi ve yasal yardıma erişim ve aile üyeleriyle görüşme,²⁸⁴ işkence iddialarına yönelik süratli, tarafsız ve eksiksiz soruşturma ve etkili bir şikâyet mekanizmasının oluşturulması,²⁸⁵ hakkında soruşturma yürütülen emniyet mensuplarının açığa alınmasının sağlanması,²⁸⁶ alıkoyma yerlerinin izlenmesi;²⁸⁷ alkonulan kişilerin kaydının tutulması,²⁸⁸ sağlık personelinin ve diğer kamu görevlilerinin eğitilmesi;²⁸⁹ gösterilere aşırı güç kullanılması,²⁹⁰ yargısız infaz ve zorla kaybetmeler;²⁹¹ mülteciler, sığınmacılar ve geri göndermeme ilkesi;²⁹² işkence mağdurlarına yönelik telafi ve rehabilitasyon;²⁹³ insan hakları savunucularının korunması²⁹⁴ yer almaktadır.

Komite ayrıca Türkiye'den birtakım yasal reformlar gerçekleştirilmesini istemiştir. Bunlar arasında üst derecece kamu görevlileri hakkında soruşturma açılmasını özel izne bağlayan Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 161(5) maddesinin değiştirilmesi;²⁹⁵ Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun alkoyma yerleri hakkındaki bilgilerin sınırlamaya tabi olmayacak şekilde gözden geçirilmesi;²⁹⁶ TCK 94. maddedeki işkence tanımının İKS'nin 1. maddesi ile uyumlu hale getirilmesi;²⁹⁷ TCK 47. maddenin ilga edilmesi;²⁹⁸ ceza sorumluluğu yaşının yükseltilmesi;²⁹⁹ çocuklara evde, okulda ve ıslah kurumlarında bedensel ceza uygulanmasının yasaklanması;³⁰⁰ ve Ceza Kanunu'nda işkence suçunun herhangi bir zımanına tabi olmamasını sağlayacak şekilde değişiklik yapılması³⁰¹ yer almaktadır.

Komite tarafından tavsiye edildiği üzere, Türkiye işkence suçuna yönelik zamanlaşmaları kaldırmış³⁰² ve bu değişiklikli Komite tarafından da olumlu karşılanmıştır.³⁰³ Ancak bu değişikliğin yasama geçmişine

- 280 A.gk., paragraf 302-306.
 281 A.gk., paragraf 308.
 282 A.gk., paragraf 324-325.
 283 Bkz. CAT/C/TUR/4, kolluk görevlileri hakkında yürütülen disiplin soruşturmalarının sayısına ilişkin paragraf 41-48; (ceza süresinin uzunluğuna bağlı olarak) mahkûmların sayısına ilişkin paragraf 64; sığınma evlerinde kalan kadınların sayısına ilişkin paragraf 151; uyruğa bağlı olarak sığınma başvurularının sayısına ilişkin paragraf 179; Türk Ceza Kanunu'nun 94, 95 ve 256 maddeleri kapsamında kolluk görevlileri hakkında açılmış olan davaların sonuçlarına ilişkin paragraf 274; ceza infaz kurumlarında işkence ile ilişkili olarak yürütülen işlemler tablosunu gösteren Ek 2; aile içi şiddet suçlarına ilişkin soruşturmalar, davaları ve mahkûmiyet kararlarını gösteren Ek 3.
 284 İşkenceye Karşı Komite'nin sonuç ve tavsiyeleri: Türkiye, 27 Mayıs 2003; CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(a); İşkenceye Karşı Komite'nin Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 20 Ocak 2011, CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 11.
 285 CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(b); CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 8.
 286 CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(c); CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 7.
 287 CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(d); CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 16; Türkiye'nin döndüncü periyodik raporuna ilişkin sonuç gözlemleri, 2 Haziran 2016, CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 38.
 288 CAT/C/CR/30/5, paragraf 25; CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 30.
 289 CAT/C/CR/30/5, paragraf 7 (e); CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 18.
 290 CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 15.
 291 CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 9-10; CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 13; CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 22.
 292 CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 15; CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 24.
 293 CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 40; CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(h).
 294 CAT/C/CR/30/5, paragraf 7(i); CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 44.
 295 CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 8.
 296 A.gk., paragraf 17.
 297 CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 17-18.
 298 A.gk., paragraf 36.
 299 CAT/C/TUR/CO/3, paragraf 21.
 300 A.gk., paragraf 22.
 301 A.gk., paragraf 24.
 302 Türk Ceza Kanunu'nun 94. maddesi 6459 sayılı Kanun'un 9. maddesi ile değiştirilmiştir. Bkz. CAT/C/TUR/4, paragraf 231. Üçüncü periyodik raporunda Türkiye'nin, tek bir suç için zamanlaşımı kaldırmamanın eşitlik ilkesine aykırı olacağı savıyla bu tavsiyeye karşı çıkmış olduğu hatırlatılmaktadır. Bkz. CAT/C/TUR/3, paragraf 149.
 303 CAT/C/TUR/CO/4, paragraf 5(a).

veya mecliste bu konuda yürütülen görüşmelerde İşkenceye Karşı Komite'ye değinilmemiştir.³⁰⁴ Öte yandan, İşkenceye Karşı Komite'nin bazı tavsiyeleri Türkiye tarafından açıkça reddedilmiştir. Örneğin, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nda değişiklik yapılması yönündeki tavsiye uygulamaya geçirilmemiştir. Türkiye adı geçen Kanun'da alkonma yerleri hakkındaki bilgilere erişim konusunda herhangi bir kısıtlama bulunmadığını dile getirmiştir.³⁰⁵ Benzer biçimde, işkenceyle ilgili şikâyetler hakkında etnik köken, yaş ve toplumsal cinsiyete dayalı olarak ayrıştırılmış şekilde veri sunulması yönündeki tavsiye de uygulamaya geçirilmemiştir.³⁰⁶ Cezasızlık konusu da Komite tarafından üçüncü ve dördüncü periyodik raporlarda izlenmek üzere se- çilmiş olan düşük uygulama seviyesine sahip alanlardan biri olarak sayılabilir.

f. Bireysel başvuruların etkisi

Türkiye hakkında İşkenceye Karşı Komite'ye sunulmuş tek bir başvuru mevcuttur. Fransa'da mülteci statüsü elde etmiş olan başvuru sahibi R.E.G. Türkiye'de işkenceye ve kötü muameleye uğradığını iddia etmiştir. Komite bu başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması sebebiyle kabul edilemez bulmuştur.³⁰⁷

g. Sonuç özeti

İKS'nin işkence tanımına ilişkin olarak yasal değişiklikler, yargı kararları ve devlet dışı aktörlerin çalışmaları üzerinde doğrudan bir etkisi olmuştur. Ne var ki bu etki İKS'den doğan usule ilişkin yükümlülükleri içermemektedir; zira İKS Komitesi tarafından en çok dile getirilen ve tekrarlanan husus cezasızlık meselesidir. Ayrıca, yasama ve yürütme açısından bu alanda meydana gelen değişikliklerin bir kısmını AIHM içtihadına bağlamak da mümkündür.

5.6. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

“Çocuk hakları” terimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na 2010 yılında eklenmiştir. Önce 41. maddenin başlığına “çocuk hakları” ibaresi eklenmiş ve böylece başlık “Ailenin korunması ve çocuk hakları” olmuştur. İkinci olarak da 2010 yılında yapılan değişikliklerle 41. maddeye üçüncü ve dördüncü fıkralar eklenmiştir:

“Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.
Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır.”

2010 değişiklikleri ile Anayasa'nın 10. maddesine de bir fıkra eklenerek, çocuklar için alınan tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı ifade edilmiştir.³⁰⁸ 2010 yılında hükümet tarafından açıklanan resmi gerekçe göre, 41. maddede yapılan bu değişiklik ÇHS ve Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi tarafından tesis edilen çocuk haklarıyla ilgili evrensel ilkelerin Anayasaya dahil edilmesini amaçlamaktadır.³⁰⁹

15 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu, çocukların korunma haklarının uygulamaya geçirilmesi bakımından önemli bir adım teşkil etmektedir. Kanun metninde veya hükümetin sunduğu resmi gerekçelerde ÇHS'ye yönelik doğrudan bir atıf bulunmamaktadır.³¹⁰ Ancak 3 Temmuz 2005'teki

304 İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı (6459 sayılı), 7 Mart 2013, şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0748.pdf>

305 CAT/C/TUR/4, paragraf 272.

306 CAT/C/TUR/4, paragraf 273.

307 R.B.G./Türkiye, Dava No. 4/1990, 29 Nisan 1991.

308 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddeleri Değişiklik Yapılması Hakkında 5982 sayılı Kanun (2010), 1. maddede.

309 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddeleri Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi, 4. maddede, şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0656.pdf>

310 Çocukları Koruma Kanunu Tasarısı, 10 Mart 2005, şu adresten erişilebilir: <https://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0991.pdf>

meclis görüşmeleri sırasında o esnada Adalet Bakanı olan Cemil Çiçek, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye şu sözlerle atıfta bulunmuştur:

“(..)[G]örüşümekte olan tasarı, çocukların korunmasıyla alakalı bir tasarıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir süre evvel, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesini kabul etmiştir. Dolayısıyla, bugün görüşmekte olduğumuz ve ikinci bölümünü biraz sonra değerlendireceğimiz bu tasarıyla, aslında, Türkiye, uluslararası bir taahhüdünü yerine getirmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin iç hukukumuza uyarlanması söz konusu olmaktadır.”³¹¹

Çocuk Koruma Kanunu'nun kabulünden başka, çocuk adalet sisteminde başkaca önemli adımlar da atılmıştır. Yapılan yasal değişiklikler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'deki çocuk tanımının doğrudan etkisini gözler önüne sermektedir. Birincisi, Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 2003 yılında değiştirilerek 15 yaşından büyük çocukların da bu kanun kapsamına alınmasıdır. Bu değişikliğin resmi gerekçesinde ÇHS'deki çocuk tanımına atıf yapılmaktadır.³¹² İkincisi, 2004 yılında kabul edilen yeni Ceza Kanunu'nun 18 yaşından küçük herkesi çocuk olarak tanımlaması ve ceza sorumluluğu yaşını on iki olarak belirlemesidir. Bu metinde ÇHS'ye açıkça atıf yapılmamaktadır. Ancak resmi gerekçelerde bu çocuk tanımının temel dayanağı olarak ÇHS'ye işaret edilmektedir.

ÇHS'nin iç hukuka dahil edilmesine dair bir başka önemli gelişme de kanunoyunda “taş atan çocuklar” olarak bilinen terörle bağlantılı suçlarla yargılanan çocuklara yönelik yasal değişikliklerdir.³¹³ 22 Temmuz 2010 tarihli Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 6008 sayılı Kanun, direnme suçunun ve katırlıkları topları ve gösteri yürüyüşleri sırasında propaganda suçunun çocuklar açısından uygulanmayacağı belirtilmektedir. Çocuklar ayrıca Terörle Mücadele Kanunu'nda terörle bağlantılı suçlara ilişkin cezalarda artırımı öngören madde kapsamından da çıkarılmıştır. 6008 sayılı Kanun'un lafzında doğrudan ÇHS'ye bir atıf bulunmamakla birlikte, resmi gerekçede cezalandırıcı tedbirler yerine önleyici tedbirler alınması ve son çare olmadığı müddetçe çocuklara ceza verilmemesi yükümlülüğünü içeren ÇHS 40. maddeden alıntı yapılmaktadır.³¹⁴

ÇHS'ye doğrudan atıf içeren dört yönetmelik mevcuttur. Bunlardan ilki olan Göçmen İşçi Çocuklarının Eğitimine İlişkin Yönetmelik dayanağımı ÇHS'den aldığını dile getirmektedir.³¹⁵ İkincisi olan Çocuk Evlere Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ÇHS'ye uygun şekilde hazırlanmış olduğunu dile getirmektedir.³¹⁶ Üçüncüsü olan Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik ÇHS'ye yönelik daha anlamlı bir atıf içermektedir. Yönetmelik başlıca ilkelere arasında, sosyal hizmetlerin ÇHS geçevesine dayalı ve insan haysiyetine uygun şekilde ve çocuğun üstün yararı gözetilerek yürütülmesi gerektiğini dile getirmektedir.³¹⁷ Dördüncüsü olan Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği de Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelikte yer alan ifadelerin birebir aynısını içermekte ve temel ilkelere arasında ÇHS'ye atıfta bulunmaktadır.³¹⁸

Çocuk haklarını güvence altına almak amacıyla hizmet eden ulusal kurumlar mevcuttur. Bunlardan ilki, 2002 yılında Başbakanlık bünyesinde kurulmuş olan Çocuk Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'dur.³¹⁹ 2012 yılında Başbakanlık, Çocuk İzlem Merkezlerini (ÇİM) kurarak çocuk haklarına ilişkin kurumsal mekanizmayı geliştirmiştir.

311 TBMM Tutanakları, 125inci Birleşim, 3 Temmuz 2005, şu adresten erişilebilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil3/bas/b125m.htm>

312 Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı, 26. madde, 3 Aralık 2002, şu adresten erişilebilir: <https://www.w2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0282.pdf>

313 “Taş atan çocuklar yargılanıyor, *Bianet* (6 Şubat 2009), <https://124.com.tr/haber/tas-atan-cocuklar-yargilaniyor.27872>

314 Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, 10 Kasım 2009, şu adresten erişilebilir: <https://www.w2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0775.pdf>

315 2002 tarihli Göçmen İşçi Çocuklarının Eğitimine İlişkin Yönetmelik, 3. madde.

316 2009 tarihli Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 3. madde.

317 2015 tarihli Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 5. madde.

318 2015 tarihli Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği, 4(2)(b) maddesi.

319 Başbakanlık tarafından Çocuk Hakları İzleme ve Değerlendirme Üst ve Alt Kurulları kurulmuştur, 2000/14 sayılı Genelge, 26 Mayıs 2000. Bu genelge Başbakanlığın 2003/44 sayılı ve 11 Eylül 2003 tarihli genelgesi ile yürürlükten kaldırılmış ve bu ikinci genelge de 2012/9 sayılı ve 4 Nisan 2012 tarihli genelge ile yürürlükten kaldırılmıştır. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120404-7.htm>

nişletmiştir.³²⁰ ÇİM'lere hastane ve diğer sağlık kuruluşlarının bir parçası olarak tesis edilmiş olup çocuk istismarı mağdurları ile emniyet soruşturması başlatılmadan önce doğrudan temas kurulmasını amaçlamaktadır. Bu merkezlerde alanda uzman hemşire, psikolog ve sosyal hizmet çalışanları görev yapmaktadır. Merkez personeli çocuğun korunması amacıyla her türlü gerekli yasal, tıbbi ve psikolojik tedbiri alabilmektedir.

Çocuk haklarına sağlanan kurumsal koruma parlamento bünyesinde de geliştirilmiştir. 2008 yılında Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu bünyesinde bir Çocuk Hakları Komitesi kurulmuştur. Daha sonra, İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 3 Temmuz 2019 tarihinde Çocuk Hakları Alt Komisyonu kurulmasını oy birliği ile kabul etmiştir. Bu alt komisyonun kurulmasına duyulan ihtiyaç açıklanırken Çocuk Hakları Komitesi'nin sonuç gözlemlerine değinilmiştir. Üyeler ayrıca çocuk haklarının partiler üstü bir mesele olduğundan bahsetmişlerdir.³²¹

b. Yargı üzerinde etki

ÇHS'ye ulusal mahkeme kararlarında yaygın bir şekilde atıf yapılmaktadır. Bu kararların büyük bir kısmı Yargıtay tarafından verilmektedir.³²² Ceza davalarında Yargıtay, yargılama masraflarının çocuğa yüklenemeyeceği konusunda sık sık ÇHS'ye atıfta bulunmaktadır.³²³ Hukuk davalarında ise velayet konusunda çocuğun görüşünün alınması şartını vurgularken ÇHS'nin 12. maddesine gönderme yapmaktadır.³²⁴ Birçok davada, velayet kararına yol gösteren temel ilke olarak çocuğun üstün yararı ilkesine işaret ederken de ÇHS'nin 3. maddesine atıfta bulunmaktadır.³²⁵ Anayasa Mahkemesi de ÇHS'ye özellikle son yıllarda bireysel başvuru kararlarında atıf yapmıştır. Bu kararlarda ÇHS'nin etkisi çocuğun üstün yararı ve katılım hakkı³²⁶ sağlık hakkı³²⁷ ve ebeveynlerden ayrılma hakkı³²⁸ gibi konularda çeşitlilik göstermektedir.

Öte yandan Çocuk Hakları Komitesi'nin çalışmalarını bakımından atıf sayısı epey düşüktür. Yargıtay 14 sayılı Genel Yorumuna iki kez atıf yapmıştır.³²⁹ AYM de birkaç kararında genel yorumlara³³⁰ ve Türkiye hakkındaki sonuç gözlemlerine³³¹ atıf yapmıştır. Fakat bu atıflar detaylı değildir ve davaların sonucunu doğrudan etkiler nitelikte görünmemektedir.

-
- 320 Başbakanlığı 2012/20 sayılı ve 4 Ekim 2012 tarihli Genelgesi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121004-5.htm>
- 321 İnsan Hakları İnceleme Komisyonu toplantısının tutanaklarına şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?P_TutanakId=2338
- 322 ÇHS'ye en az bir adet atıf içeren 1655 karar mevcuttur. Bu bilgi 7 Kasım 2019 tarihinde LexPera üzerinden "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" terimine yönelik olarak yapılan arama sonucunda elde edilmiştir.
- 323 Örneğin Yargıtay 17. Ceza Dairesi, Esas No. 2015/15665, Karar No. 2015/10872, 10 Aralık 2015; Yargıtay 17. Ceza Dairesi, Esas No. 2016/5390, Karar No. 2017/15604, 11 Aralık 2017; Yargıtay 13. Ceza Dairesi, Esas No. 2014/36407, Karar No. 2016/659, 18 Ocak 2016.
- 324 Örneğin Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2008/3840, Karar No. 2009/6670, 8 Nisan 2009; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2010/12050, Karar No. 2011/12818, 20 Temmuz 2011; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2012/25767, Karar No. 2013/17834, 24 Haziran 2013.
- 325 Örneğin Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2014/26364, Karar No. 2015/11749, 4 Haziran 2015; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2013/5542, Karar No. 2013/25510, 7 Kasım 2013; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2017/2281, Karar No. 2017/14852, 19 Aralık 2017; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas No. 2016/23674, Karar No. 2016/16251, 20 Aralık 2016.
- 326 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/13760, 18 Temmuz 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/10826, 17 Temmuz 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/7967, 17 Temmuz 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/13936, 8 Mart 2018.
- 327 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/4664, 11 Ekim 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/4662, 10 Ekim 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/13136, 30 Ekim 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/1863, 30 Ocak 2015; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/3267, 20 Şubat 2015.
- 328 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/6382, 9 Mart 2016; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/8846, 9 Mart 2016; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/3181, 3 Şubat 2016.
- 329 Bkz. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Esas No. 2016/9024, Karar No. 2018/6595, 25 Ekim 2018 ve Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Esas No. 2016/12541, Karar No. 2018/7636, 5 Aralık 2018.
- 330 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/5974, 26 Aralık 2017; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/18179, 25 Ekim 2017; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2928, 18 Ekim 2017; Anayasa Mahkemesi, Esas No. 2016/175, Karar No. 2017/166, 29 Kasım 2017.
- 331 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/18179, 25 Ekim 2017; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/3262, 11 Mayıs 2016.

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

2012 yılında Kamu Denetçiliği Kurumu'nun, 2016 yılında ise Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurulması ÇHS'nin etkisi bakımından önemli gelişmelerdir. Kamu Denetçiliği Kurumu sadece çocuk hakları ve kadın hakları konuları ile ilgilenecek bir denetçi görevlendirmektedir.³³² Çocuk hakları ile ilgili bir mesele söz konusu olduğunda bireysel başvurucuların doğrudan menfaat sahibi olması şartı aranmamaktadır. Kamu Denetçisi, kararlarında dokuz kez ÇHS'ye atıfta bulunmuştur.³³³ Aynı şekilde, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu çocuklardan bireysel başvuru kabul etmektedir. Bu başvurular isimsiz yapılabilmektedir.³³⁴ Ancak bu Kurum henüz çocuk haklarına dair bir karar yayınlamamıştır.

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Bu rapor için görüşme yapılan kişilerden birçoğu ÇHS'nin en yaygın şekilde tanınan insan hakları sözleşmelerinden biri olduğu kanısındadır.³³⁵ Bu görüşlere göre ÇHS'nin yaygın şekilde bilinirliğinin sebebi "siyasi olmadığının"³³⁶ düşünülmesi, "zararsız"³³⁷ ve "sempatik"³³⁸ bulunması, belirli bir ölçüde kadın haklarıyla kesişmesi³³⁹ ve Aile Bakanlığı'nın kurumsal desteği kapsamında olmasıdır.³⁴⁰ UNICEF'in çalışmalarını da ÇHS konusundaki farkındalığı artırmıştır.³⁴¹ Görüşme yapılan kişilere göre, ÇHS'nin etkisi şu alanlarda görülmektedir: katılım hakkı,³⁴² değişen çocukluk algısı,³⁴³ çocuk tanımı,³⁴⁴ ve çocuğun üstün yarar.³⁴⁵ ÇHS'ye ilişkin bu yüksek farkındalık seviyesine karşın, Çocuk Hakları Komitesi'ne gölge rapor sunma sürecine ilgi sınırlı düzeydedir. Rapor sayısı sınırlı olmakla birlikte, rapor sunan ulusal örgütlerin 2006 ve 2012 yıllarında raporlama için koalisyon kurmaları en iyi örneklerden birini teşkil etmiştir.³⁴⁶

e. Devlet raporlarının etkisi

Çocuk Hakları Komitesi'nin sonuç gözlemlerinde her iki rapor döneminde de dile getirilen başlıca meseleler şunlar olmuştur: ÇHS'nin 17., 29. ve 30. maddelerine yönelik olarak getirilen çekinceler,³⁴⁷ kamu kurumları arasındaki koordinasyon ve bağımsız ve etkili bir ulusal mekanizma tesis edilmesi,³⁴⁸ ayrıştırlmış veri-

- 332 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, 7(1)(f) maddesi.
- 333 Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII.
- 334 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, 17(7). madde.
- 335 Prof. Dr. Bertil Emrah Oder ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 26 Mart 2019); Türkiye İnsan Hakları Vakfı temsilcileri Gulan Kaleli ve Barış Yavuz ile yapılan görüşme (İstanbul, 15 Kasım 2019); Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile yapılan görüşme (İstanbul, 24 Eylül 2019); İnsan Hakları Gündemi Derneği temsilcileri Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz ile yapılan görüşme (İstanbul, 4 Temmuz 2019); Anayasa Mahkemesi Raporörü Dr. Tayan Barın ile yapılan görüşme (Ankara, 22 Ekim 2019); TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanı Hakan Çavuşoğlu ile yapılan görüşme (Ankara, 23 Ekim 2019).
- 336 Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Dr. Kerem Altıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019).
- 337 Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Arkadaş Thibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).
- 338 Kamu Denetçisi Celile Özlem Tunçak ile yapılan görüşme (Ankara, 16 Ekim 2019).
- 339 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).
- 340 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu temsilcileri Zehra Güleç Kayış ve Mehmet Aktaş ile yapılan görüşme (Ankara, 23 Ekim 2019).
- 341 Prof. Dr. Ayşe Feride Acar ile yapılan görüşme, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara, 22 Ekim 2019).
- 342 Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile yapılan görüşme (Ankara, 23 Ekim 2019); Emrah Kırımsoy ile yapılan görüşme (İstanbul, 1 Ağustos 2019).
- 343 Emrah Kırımsoy ile yapılan görüşme (İstanbul, 1 Ağustos 2019).
- 344 Türkiye İnsan Hakları Vakfı temsilcileri Gulan Kaleli ve Barış Yavuz ile yapılan görüşme (İstanbul, 15 Kasım 2019).
- 345 İnsan Hakları Gündemi Derneği temsilcileri Beydağ Tıraş Öneri ve Özlem Yılmaz ile yapılan görüşme (İstanbul, 4 Temmuz 2019).
- 346 Bkz. Gölge Raporlara İlişkin Ek II.
- 347 Çocuk Hakları Komitesi'nin Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 7 Temmuz 2001, CRC/C/15/Add.152, paragraf 12; Sonuç gözlemleri: Türkiye, 20 Temmuz 2012, CRC/C/TUR/CO/2-3, paragraf 9.
- 348 CRC/C/15/Add.152, paragraf 16; CRC/C/TUR/CO/2-3, paragraf 13.

ler toplanması;³⁴⁹ ÇHS hakkında bilginin yaygınlaştırılması;³⁵⁰ evlilik yaşının yükseltilmesi;³⁵¹ namus adına işlenen cinayetler de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyete dayalı şiddet;³⁵² çocukların örgütlenme özgürlüğü;³⁵³ çocukların katılım hakları;³⁵⁴ ebeveyn bakımı ve aile ortamından mahrum çocuklar;³⁵⁵ doğum kayıt sistemi;³⁵⁶ sağlık;³⁵⁷ engelli çocuklar;³⁵⁸ bedensel ceza³⁵⁹ ve işkence ve kötü muamele.³⁶⁰

Komite ayrıca, kız çocuklarının evlilik yaşının erkek çocuklar ile eşitlenmesi (15'ten 17'ye çıkarılması) ve zorunlu eğitimin sona ermesi ve işe başlama yaşının her iki cinsiyet için eşit olarak belirlenmesi;³⁶¹ Medeni Kanun'un çocukları dernek kurma, derneğe üye olma ve dernekten ayrılma hakkı dışında bırakan hükümlerinde değişiklik yapılması;³⁶² asgari ceza sorumluluğu yaşının yükseltilmesi;³⁶³ her ilde çocuk mahkemeleri kurulması³⁶⁴ ve evde ve diğer bakım yerlerinde bedensel cezaların yasaklanması³⁶⁵ gibi hususi yasal reformlar yapılmasını da talep etmiştir.

Komite 2012 yılında, 60. oturumunda, 2001 yılındaki sonuç gözlemlerinde dile getirilen şu alanlarda atılan adımları onaylamıştır:³⁶⁶ Terörle Mücadele Kanunu'nda çocuklara yönelik cezaları yumuşatan değişiklikler (2010), Çocuk Koruma Kanunu'nun kabul edilmesi (2005), engelli bireylere yönelik yasal değişiklikler (2005), asgari ceza sorumluluğu yaşının yükseltilmesi (2004), yeni Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe konulması (2005), ÇHS ihtiyari protokollerinin onaylanması. Ancak Komite, Türkiye'nin aşağıda sayılan konularda Komite'nin daha önceki tavsiyelerini tam anlamıyla veya yeterli şekilde uygulamadığını vurgulamıştır:³⁶⁷ Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne ilişkin konulan çekinceler; kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon, bağımsız ve etkili bir izleme mekanizması; veri toplama; namus adına işlenen cinayetler; 1923 tarihli Lozan Antlaşması kapsamında tanınmış olmayan azınlıklara mensup çocuklara yönelik ayrımcılığın yasaklanması; özellikle yeterli sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ve kırsal bölgelerde yaşayan çocukları etkileyen eşitsizlikler; fiziksel şiddet; uzun gözaltı süreleri ve kimi cezaevlerindeki kötü koşullar da dahil olmak üzere çocuk adalet sisteminin yönetimi.

f. Sonuç özeti

ÇHS, yasal değişiklikler, hükümetin politikaları, yargı kararları ve devlet dışı aktörler üzerinde doğrudan etki yaratmıştır. Çocuk tanımı, katılım hakkı ve çocuğun üstün yararı ilkesi ÇHS'nin yaygın olarak bilindiği ve etki yarattığı tematik alanlar arasındadır. Görişme yapılan isimlerden bazıları bu etkinin ÇHS'nin nispeten daha az sıyasi bir niteliğe sahip olmasına bağlı olabileceğini dile getirmiştir. Öte yandan, azınlıklara mensup çocuklar ve evlilik yaşı gibi konularda olduğu üzere, özellikle hükümetin sıyasi tavır ile gelişen hallerde ÇHS'ye yönelik bir direniş de gözlenmektedir.

-
- 349 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 29; CRC/C/15/Add.152. paragraf 22; CRC/C/15/Add.152. paragraf 30.
 350 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 25; CRC/C/15/Add.152. paragraf 24.
 351 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 27; CRC/C/15/Add.152. paragraf 26.
 352 CRC/C/15/Add.152. paragraf 33; CRC/C/15/Add.152. paragraf 32.
 353 CRC/C/15/Add.152. paragraf 38; CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 39.
 354 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 35; CRC/C/15/Add.152. paragraf 34.
 355 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 47; CRC/C/15/Add.152. paragraf 44.
 356 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 37; CRC/C/15/Add.152. paragraf 36.
 357 CRC/C/15/Add.152. paragraf 54 ve paragraf 52; CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 55.
 358 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 51; CRC/C/15/Add.152. paragraf 50.
 359 CRC/C/15/Add.152. paragraf 48; CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 45.
 360 CRC/C/15/Add.152. paragraf 40; CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 43.
 361 CRC/C/15/Add.152. paragraf 26.
 362 CRC/C/15/Add.152. paragraf 38.
 363 CRC/C/15/Add.152. paragraf 66.
 364 A.gk.
 365 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 45(a).
 366 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 3-4.
 367 CRC/C/TUR/CO/2-3. paragraf 7.

5.7. Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (Gis)

a. Yasama ve yürütme üzerindeki etki

Türkiye GİS'yi 2004 yılında onaylamıştır. Bazı kanunlar Türkiye'nin bu sözleşme kapsamındaki yükümlülükleriyle dolaylı şekilde ilgili olmakla birlikte, bunların hiçbirinde Sözleşme'ye açıkça atıf yapılmamaktadır. Bunlar arasında özellikle 2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, 2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve ardından İşçileri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve son olarak 2016 tarihli ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu sayılabilir. Türkiye ayrıca, sunduğu devlet raporunda Sözleşme amaçlarını hayata geçiren kanunlar arasında 5682 sayılı Pasaport Kanunu, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunu Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan ve yürürlüğe konan 2010 sayılı Genelge'ye işaret etmiştir.³⁶⁸ GİS'ye ilişkin herhangi bir uygunluk analizi veya ulusal yasal reform programı hazırlanmış değildir.

26 Haziran 2020 itibarıyla Türkiye'de 3.585.198 kayıtlı Suriyeli mülteci bulunmaktadır.³⁶⁹ Başta Suriye'den Türkiye'ye gelen mülteciler olmak üzere göçmenlik meselesi TBMM'de etraflıca ele alınmakla birlikte, GİS bu tartışmalarda sınırlı bir şekilde konu edilmemektedir. Göçmenlik ve sığınma konusundaki tartışmalar esasen ulusal mevzuat, Suriyeli mültecilere sağlanan sosyal hizmetler ve bütçe tahsisleri ile 2016 tarihli AB-Türkiye anlaşması bağlamında ele alınmaktadır.

Politikalar oluşturulurken Sözleşme'ye doğrudan atıf yapılmamaktadır. Ancak 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında 2010 yılında kurulan Yurtdışındaki Türkler ve Akrama Topluluklar Başkanlığı³⁷⁰ ve 2013 yılında kurulan İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma Dairesi Başkanlığı³⁷¹ göç alanında ilgili uluslararası mevzuat arasında GİS'in de adını geçiren başlıca kurumlardır.

Sözleşme göçmenlik konusuna açıkça ve kapsamlı bir şekilde odaklanmasa da, Türkiye bu alanda, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ) gibi başkaca BM kurumlarıyla ve AB ile yakın çalışmalar yürütmektedir. İşçileri Bakanlığı, UGÖ ve BMMYK'nın işbirliğiyle yerel makamlar tarafından Güneydoğu'da geri gönderme merkezleri ve mülteci kampları kurulması, entegrasyon ve sosyal hizmet programları düzenlenmesi buna örnektir.³⁷² Türkiye ayrıca, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında imzalanmış olan Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin olarak geçmiş dönemleri boyunca geri kabul mekanizmalarının doğru ve etkin bir şekilde yürütülmesi ve 2016 tarihli AB-Türkiye Anlaşması'nın tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesi amacıyla bir Ulusal Eylem Planı oluşturmuştur.³⁷³

Türkiye göçmenlik alanında gerçekleştirilecek projeler için proje temelli bir bütçe tahsis etmektedir. Bu bütçe tahsisi büyük oranda Suriyeli mültecilere yönelik projelere odaklanmaktadır. Örneğin 2013 yılında toplam 1.441.500 ABD Doları tutarında bir miktar Suriyeli mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıflarına dağıtılmıştır.³⁷⁴ 2014 ve 2015'te Geri Gönderme Merkezleri Projesine ayrılan ulusal bütçe ile Kalkınma Bakanlığı tarafından 12 geri gönderme merkezi inşa edilmiştir.³⁷⁵ 2015'te "Türkiye Düzensiz Göç Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı" kapsamındaki projeler için Düzensiz Göçle Mücadele

368 CMW/C/TUR/1, paragraf 12.

369 BMMYK, Suriye Bölgesel Mülteci Durum Raporu (2020), şu adresten erişilebilir: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>

370 CMW/C/TUR/1, paragraf 160.

371 CMW/C/TUR/1, paragraf 27.

372 Uluslararası Göç Örgütü, UGÖ Türkiye'deki Mülteci Müdahale Operasyonları (2019), şu adresten erişilebilir: <https://turkeyiom.int/sites/default/files/Refugee%20Response%20Overall%20Final%20Edited.pdf>

373 CMW/C/TUR/1, paragraf 186.

374 CMW/C/TUR/1, paragraf 196.

375 CMW/C/TUR/1, paragraf 55.

Koordinasyon Kurulu ve İçişleri Bakanlığı tarafından 370.000 ABD Doları bütçe ayrılmıştır.³⁷⁶ Ancak bu bütçe tahsislerinin doğrudan Göçmen İşçiler Sözleşmesi sebebiyle yapıldığını söylemek mümkün değildir.

b. Yargı üzerinde etki

Göçmen İşçiler Sözleşmesi avukat, savcı ve hakimler arasında en az bilinen BM insan hakları sözleşmelerinden biridir. Bu sözleşmeye Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun tek bir kararında kısaca değinilmiştir.³⁷⁷

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

GIS, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün ve Kamu Denetçiliği Kurumu'nun resmi internet sitelerinde uluslararası mevzuat arasında sayılmaktadır. Kamu Denetçisinin GIS'ye atf yapan herhangi bir kararı tespit edilememiş olmakla birlikte, Kamu Denetçiliği Kurumu Cenevre'deki ilk sonuç gözlemi oturumlarına Türkiye delegasyonu gözlemcisi olarak katılmıştır.³⁷⁸ Ezcümle, GIS bağımsız devlet kurumları tarafından aktif şekilde kullanılmamaktadır.

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Göçmen İşçiler Sözleşmesi sivil toplum ve akademi çevresinde fazla bilinmemektedir. Türkiye'de bilhassa Suriyeli mültecilerin ülkeye gelişinden sonra mülteci hakları alanında çalışmaya başlayan birçok STK bulunmaktadır. Ancak bu STK'lar da GIS'yi aktif şekilde kullanıyor görünmemekte, daha ziyade doğrudan mültecilerin korunmasını amaçlayan uluslararası belge ve mekanizmalara odaklanmaktadır. Göçmen İşçiler Komitesi'ne hiçbir ulusal STK tarafından gölge rapor sunulmamıştır.³⁷⁹ STK temsilcileri, akademisyenler, baro temsilcileri vb. ile yapılan görüşmeler sırasında da GIS'ye hiç değinilmemiştir. Bununla birlikte, bir milletvekilinin evinde çalışan ve işverenin silahıyla kendini öldürdüğü iddia edilen göçmen ev hizmetlisi Nadira Kadırova'nın şüpheli intiharı sivil toplumdan epey tepki toplamaştır.³⁸⁰ Bu olay başta Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden gelen ev hizmetlileri olmak üzere göçmen işçiler arasında bir sivil örgütlenme başlamıştır.³⁸¹ Bu dar örgütlenmelerin faaliyet ve etkisi henüz gözlenemeyecek kadar yenidir.

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye 2016 yılında 10 yıllık gecikmeyle ilk devlet raporunu sunmuş durumdadır. Göçmen İşçiler Komitesi sonuç gözlemlerinde ilk raporun çok geç sunulmuş olduğunu, bu nedenle raporun Komite'nin çalışma diline tercüme edilmesi veya Komite tarafından usulünce değerlendirilmeye alınması için yeterli vakit kalmamış olduğunu dile getirmiştir.³⁸² Türkiye sunduğu raporda hazırlık sürecinde sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapılamadığını belirtmiştir.³⁸³

Devlet raporu diğer sözleşme organlarına sunulmuş olan devlet raporlarına kıyasla daha kısa olup, fazlasıyla tasvir içermektedir. Raporun büyük bir kısmı ilgili mevzuat ve eylemlerin listelenmesinden ve kanunların ilgili maddelerinin açıklanmasından oluşmaktadır. Rapor içerisinde birtakım tutarsızlıklar mevcuttur. Sorulara verilen bazı cevaplarda Türkiye'de ikamet eden ve çalışan göçmen işçiler hakkında bilgiler verilirken, bazı cevaplarda başka ülkelerde göçmen işçi olarak çalışan Türk vatandaşları hakkında bilgi verilmektedir. Rapor içerisinde ve ekinde sunulan belgelerde istatistiksel veri ve tablolar yer almaktadır. Ancak bazı tablolar eski tarihlidir. Uygulama ve etkiye dair somut bir değerlendirme bulunmadığı gibi, tüm sorular da yanıtlanmamış değildir.

³⁷⁶ CMMW/C/TUR/1, paragraf 85-86.

³⁷⁷ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas No. 2005/618, Karar No. 2005/618, 16 Kasım 2005.

³⁷⁸ INT/CMMW/STA/TUR/23622/E.

³⁷⁹ Bkz. Gölge Raporlara ilişkin Ek II.

³⁸⁰ Mahmut Hamsici, "Nadira Kadırova'nın ölümüyle ilgili neler biliniyor?" (2 Ekim 2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.lbhc.com/turkce/haberler-dunya-49904489>

³⁸¹ A.gk.

³⁸² CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 3.

³⁸³ CMMW/C/TUR/1, paragraf 36.

Sonuç gözlemlerinde işaret edilen hususlar arasında çalışma izni başvurularının ve yabancı meslek ser-tifikalarının Türkiye’de tanınmasına ilişkin uzun süren karmaşık prosedürler;³⁸⁴ Türkiye’nin Sözleşme’ye yönelik beyan ve çekinceleri;³⁸⁵ göçmenlikle ilgili niteliksel ve niceliksel istatistik ve verilerin eksikliği;³⁸⁶ sivil toplum üzerindeki gözdağı, baskı ve dışlamalar;³⁸⁷ göçmen işçilerin adalete ve etkili hukuk yollarına erişimine ilişkin sorunlar;³⁸⁸ sınır idaresi ve başta Ege Denizi’nden geçiş yapan göçmenler olmak üzere sı-nır geçişi yapan göçmenlerin güvenliği;³⁸⁹ başta çocuk işçiler olmak üzere emek sömürüsü;³⁹⁰ göçmen ka-dınlara yönelik cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet;³⁹¹ aileler ve çocuklar da dahil olmak üzere çok sayıda göçmen işçi ve sığınmacının alkonulması;³⁹² düzensiz göçmenlerin adil yargulamaya ve adli yardı-ma erişimi;³⁹³ toplu sınır dışı işlemleri;³⁹⁴ sendika kurma veya sendikaya üye olma hakkı bulunmayan dü-zensiz göçmen işçiler;³⁹⁵ göçmen çocukların doğum kaydı ve eğitimi;³⁹⁶ kayıtsız mevsimlik tarım işçile-rinin yaşam ve çalışma koşulları;³⁹⁷ ve düzensiz göçmen işçilerin yasadışı veya kaçak dolaşım ve istihda-mı³⁹⁸ yer almaktadır.

Sonuç gözlemleri Türkiye’ye tercüme edilmemiş olup, BM Türkiye, UGÖ Türkiye veya BMMYK Türkiye resmi internet siteleri de dahil olmak üzere erişilebilir durumda bulunmamaktadır. Sonuç gözlemlerindeki başlıca tavsiyelerin uygulanması bakımından ise Türkiye göçmen işçilerin ve ailelerinin eğitim, bilgi edin-me hakkı, entegrasyon, düzensiz göçmen işçilerin yasadışı veya kaçak dolaşım ve istihdamı ve sağlık bakı-mı gibi birkaç alanda yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik politika ve projelere yatırım yapmaya devam etmektedir. Ancak bu adımların doğrudan sonuç gözlemlerinin bir neticesi olarak atıldığı-nı söylemek mümkün değildir. Sınır dışı işlemleri, ücret, çalışma koşulları ve sendikaya üye olma hakkı gibi kritik öneme sahip kimli alanlarda bu temel tavsiyeler uygulamaya geçirilmek şöyle dursun, 2018 ve 2019’da Suriyeli mültecilerin bir kısmının sınır dışı edildiği iddiaları gibi bazı geri adımlar dahi atılmıştır.³⁹⁹

Sonuç gözlemlerini izleyen aylarda, başka hususların yanı sıra yabancılar için çalışma izni başvurularını düzenleyen 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu çıkartılmıştır. Bu yeni kanunda GİS’ye atf bulunmamak-tadır. Mecliste bu konuda hiçbir soru önergesi verilmemiştir. Sonuç gözlemleri sonucu herhangi bir kanun tasarısı sunulmamıştır. İlk rapor döneminde sonuç gözlemlerinin ardından herhangi bir izleme işlemi ger-çekleştirilmemiştir.

f. Sonuç özeti

Göçmen İşçiler Sözleşmesi’nin Türkiye tarafından onaylanması Türkiye’nin kendisini göçmen alan değil gönderen bir ülke olarak değerlendirmesi ile açıklanabilir. Bilindiği üzere, dünya üzerinde göçmen alan ül-kelerin GİS’ye desteği son derece sınırlıdır. Ancak, özellikle Avrupa’da Türkiye’den giden göçmenlerin sa-

384 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 11.

385 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 16.

386 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 28.

387 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 34.

388 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 39.

389 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 41.

390 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 43.

391 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 45.

392 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 47-49.

393 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 52.

394 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 53.

395 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 62.

396 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 65.

397 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 77.

398 CMMW/C/TUR/CO/1, paragraf 83.

399 İnsan Hakları İzleme Örgütü, Turkey: Syrians Being Deported to Danger: Authorities Use Violence, Threats, Detention to Coerce Returns (Türkiye: Suriyeliler Tehlikeli Şekilde Sınırdışı Ediliyor: Yetkililer Zorla Geri Dönüş İçin Şiddet Tehdit ve Gözaltı Tedbirlerini Kullanıyor) (24 Ekim 2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.hrw.org/news/2019/10/24/turkey-syrians-being-deported-danger>

yısının oldukça fazla olması bir yana, son on yılda Suriye’de yaşanan savaş Türkiye’nin göçmen gönderen ülke konumunu büyük oranda değiştirmiştir. Türkiye artık sayıları milyonlarla ifade edilen mülteciye, bunun yanı sıra ev hizmetinde ve başka sektörlerde çalışan göçmen işçilere ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁰⁰ Bu esaslı değişikliğe karşın, Türkiye Sözleşme’yi Türkiye odaklı bir şekilde sistematik olarak ele almak yerine, başka ülkelerdeki Türkiye’li göçmen işçiler odaklı ele almayı sürdürmektedir. Bu durum Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu ve TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun çalışmalarında ve devlet raporlarında Türkiye’li göçmen işçilerin korunmasına öncelik verilmesinden de anlaşılabilir.

5.8. Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ZKS)

Türkiye BM Zorla Kaybedilme Sözleşmesi’ni onaylamamıştır. Ancak ulusal STK’lar tarafından bu Sözleşme’nin onaylanmasına yönelik bir kampanya yürütülmektedir: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, Cumartesi Anneleri ve Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, Evrensel Periyodik İnceleme için sundukları paydaş raporları da dahil olmak üzere birçok kez ZKS’nin onaylanması çağrısında bulunmuştur.⁴⁰¹

Görüştüğümüz uzmanlar ZKS’nin onaylanmamasına ilişkin iki olası sebepten bahsetmektedir. Bu sebeplerden birincisi Kıbrıs’ta vuku bulan ve Türkiye’ye atedilebilecek olan zorla kaybetmelerle ilgili iken, ikincisi 1990’larda Türkiye’de yaygın bir şekilde gerçekleşen zorla kayıp vakalarına ilişkindir.⁴⁰² Devletin yurtdışındaki askeri operasyonları veya PKK’ya karşı yürütülen güvenlik operasyonları bağlamında meydana gelen zorla kayıplardan ötürü üst düzey devlet görevlilerinin sorumluluğu ile ilgili uluslararası bir denetim altına girmek yönünde bir siyasi iradesinin bulunmadığı öne sürülmektedir.⁴⁰³ Öte yandan devlet görevlileri Kürtlerin devlet tarafından zorla kaybedildiği konusunda şüphelerini ifade etmekte ve bu kişilerin kaçırılması veya hainlik sebebiyle infaz edilmesi ihtimallerinde PKK’nın olası rolüne hiç dikkat çekilmediğini dile getirmektedir.⁴⁰⁴ 15 Temmuz 2016’da darbe teşebbüsünün ardından yaşanan olası zorla kayıplara ilişkin soru işaretleri de halihazırda bu soruna yeni boyutlar eklemektedir. Bu faktörler hep birlikte değerlendirildiğinde, zorla kaybedilme meselesi Türk makamları açısından her daim son derece siyasi ve hassas bir konudur ve ZKS’nin onaylanmasının yanında ulusal mahkemeler huzurunda cezasızlıkla mücadele bakımından da bir engel oluşturmaktadır.⁴⁰⁵

Türk Ceza Kanunu kapsamında insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisi veya başka bir başlık altında “zorla kaybetme” suçu bulunmamaktadır.⁴⁰⁶ Görüşme yapılan isimler zorla kaybedilmelerin ve ZKS’nin hukuk fakültelerinde neredeyse hiç okutulmadığını belirtmektedir.⁴⁰⁷ Zorla kaybetme suçu yasaya dahil edilmediğinden, ZKS’nin yargı üzerinde gözle görülür bir etkisi olamamıştır. Ancak BM Zorla Kayıplar Çalışma Grubu son yıllarda Anayasa Mahkemesi ile iletişime geçmiş ve AYM’yi ziyaret etmiştir.⁴⁰⁸

5.9. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHS)

a. Yasama ve yürütme üzerinde etki

Engelli hakları Anayasa’nın çeşitli bölümlerinde koruma altına alınmış durumdadır. Anayasa’nın 50. maddesi engellilerin çalışma şartları bakımından özel olarak korunduğunu dile getirmektedir. 61. madde devle-

400 Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayınlanan 2018 yılı istatistiklerine göre, yabancılara verilen çalışma izninin en büyük oranı ev/hane içi çalışan başvurularına ilişkindir. Bkz. Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2018 İstatistikleri: Yabancıların Çalışma İzinleri (2019), şu adresten erişilebilir: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/31746/yabancizin2018.pdf>

401 Uluslararası Çocuk Hakları Ağı temsilcisi Adem Arkadaş Thibert ile yapılan görüşme (İstanbul, 5 Ağustos 2019).

402 Hakikat Adalet Hafıza Merkezi temsilcisi Emel Ataktürk Sevimli ile yapılan görüşme (İstanbul, 25 Temmuz 2019).

403 Hakikat Adalet Hafıza Merkezi temsilcisi Emel Ataktürk Sevimli ile yapılan görüşme (İstanbul, 25 Temmuz 2019); Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).

404 Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).

405 Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi temsilcisi Dr. Kerem Altıparmak ile yapılan görüşme (İstanbul, 6 Ağustos 2019).

406 Dr. Murat Önok ile yapılan görüşme, Koç Üniversitesi (İstanbul, 24 Aralık 2019).

407 A.gk.

408 Anayasa Mahkemesi Raporörü Dr. Taylan Barın ile yapılan görüşme (Ankara, 22 Ekim 2019).

te “sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alma” yükümlülüğü yüklenmektedir. Anayasa’nın 10. maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklikler engellilere yönelik tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olmadığını öngörmektedir. Ancak 10. maddede bu cümleyi ekleyen anayasa değişikliği pakетinin resmi gerekçesinde Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’ye yönelik bir atfı yer almamaktadır.

Engelli hakları açısından en önem arz eden ulusal düzenleme olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun 1 Temmuz 2005 tarihinde, yani EHS’nin kabulünden önce kabul edilmiştir. Bu kanunda daha sonra dört kez değişiklik yapılmıştır. 2013 yılında Türkçede küçültücü bir anlam taşıyan “Zürürlü” kelimesi, 5378 sayılı Kanun da dahil olmak üzere konuyla ilgili tüm kanunlarda “engelli” kelimesi ile değiştirilmiştir. Bu değişiklik-geçerli ilişkin meclis görüşmeleri sırasında birçok milletvekili engelli hakları hakkında görüş bildirirken EHS’ye değinmiştir.⁴⁰⁹ 2014 yılında 6518 sayılı Kanun ile Engelliler Hakkında Kanun’un birçok maddesinde değişiklik yapılmıştır. Engelli hizmetlerinin amaçları genişletilmiş, dolaylı ayrımcılık ve makul düzenlemeyi de içeren bir ayrımcılık yasağı maddesi eklenmiş ve işgücü ve eğitim alanlarında genel prensipler belirlenmiştir.⁴¹⁰ Bu esaslı değişikliklere karşın, 2014 yılındaki meclis görüşmeleri sırasında EHS’ye sadece bir kez açıkça atıfta bulunulmuştur.⁴¹¹

EHS’nin uygulanması noktasında Türkiye birtakım ulusal politikalar benimsemiş bulunmaktadır: Engelliler Eylem Planı (2006-2015), Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2011), Bakım Hizmetleri Stratejisi ve Eylem Planı (2011-2013), Erişilebilirlik Desteğ Projesi (2012-2013), Ulusal Engelli Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023). Engellilere yönelik en önemli kurumsal reform, 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde kurulan ve Başbakanlık bünyesinde faaliyet göstermekte olan Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın yerini alan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün kurulması olmuştur.

EHS’nin hükümet tarafından ne kadar biliniyor olduğu sorusunun yanıtı, engelli haklarının sadece eğitim ve sağlık gibi temel alanlar bakımından bilinir olduğu şeklinde verilmektedir. Örneğin özerklik hakkı konusunda hiçbir farkındalık bulunmamaktadır. Dolayısıyla yetkili makamlar Medeni Kanun, Noterlik Kanunu, Hakimler ve Savcılar Kanunu gibi icraî nitelikteki kanunlarda değişiklik yapma konusunda çekimser kalmaktadır.⁴¹²

b. Yargı üzerinde etki

EHS ulusal mahkemeler nezdinde neredeyse hiç ilgi uyandırmamıştır. Anayasa Mahkemesi üç kararında EHS’ye atıfta bulunurken,⁴¹³ Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay birer kararlarında gönderme yapmışlardır.⁴¹⁴ Ulusal mahkemeler Engelli Hakları Komitesi’nin genel tavsiyelerine veya sonuç gözlemlerine de hiçbir şekilde atıfta bulunmamıştır.

c. Bağımsız devlet kurumları üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu çalışma koşullarının başvuru sahibinin kişisinin engeline göre düzenlenmesi ile ilgili bir bireysel başvuruda EHS’ye atıf yoluyla makul düzenleme ilkesini uygulamıştır.⁴¹⁵ Kamu Denetçisi de dokuz farklı kararda EHS’ye atıfta bulunmuştur.⁴¹⁶

- 409 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 97. Birleşim, 25 Nisan 2013, şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sdbirlesim_baslangic?P4=21936&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=101
- 410 6518 sayılı Kanun, 6 Şubat 2014, 62-75. maddeler.
- 411 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 54. Birleşim, 29 Ocak 2014, şu adresten erişilebilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sdbirlesim_baslangic?P4=22075&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=148
- 412 Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Demeyi (TOHAD) ile yapılan görüşme (İstanbul, 24 Eylül 2019).
- 413 Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/19352, 24 Mayıs 2018; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2015/17844, 7 Mart 2019; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/102, Karar No. 2012/207, 27 Aralık 2012.
- 414 Sayıştay, Davası No. 1304, 28 Ocak 2010, Yargıtay 12. Hukuk Dairesi, Esas No. 2011/7964, Karar No. 2011/7497, 25 Nisan 2011; Danıştay, Esas No. 2008/2220, Karar No. 2012/2239, 21 Kasım 2012.
- 415 Bkz. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararlarına İlişkin Ek VII.
- 416 A.g.k.

d. Devlet dışı aktörler üzerinde ve aracılığıyla ortaya çıkan etki

Engelli Hakları Komitesi'nin izleme süreci engelli hakları alanında çalışan birçok ulusal sivil toplum kuruluşunun ilgisini çekmiştir. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Engelli Çocuk Hakları Ağı (EÇHA), Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, Engelli Hakları İzleme Grubu, Engelli Hakları Komitesi'ne gölge raporlar sunan başlıca ulusal örgütlerdir. Bu raporların ortak çalışma ürünü olduğu da belirtilmelidir. Örneğin, EÇHA'nın başını çektiği rapora 73 ulusal örgüt katkı sunmuştur.⁴¹⁷

EHS mekanizmalarına yüksek düzeyde ilgi gösterilmesine karşın, TOHAD temsilcileri Türkiye'deki engelli örgütlerinin EHS'yi sadece ismen bildiğini dile getirmişlerdir. Birçok kuruluş EHS kapsamındaki yükümlülüklere veya mekanizmalara dair ayrıntılı bilgiye sahip değildir.⁴¹⁸ Dolayısıyla, gerekli değişikliklerin yapılması konusunda hükümet üzerinde baskı yaratma kapasitesinden de yoksundurlar.⁴¹⁹

e. Devlet raporlarının etkisi

Türkiye hakkındaki sonuç gözlemleri 28 Mart 2019'da sunulmuş ve 9 Nisan 2019'da yayımlanmıştır. Komite sonuç gözlemlerinde şu hususları dile getirmiştir: engellilik değerlendirme usulü;⁴²⁰ erişilebilirlik;⁴²¹ engelli temsilcileri ile istişareler yürütülmesi ve engelli kuruluşlarına imkânlar sağlanması;⁴²² engellilik temelinde ayrımcılık;⁴²³ engelli kadın ve kız çocukları;⁴²⁴ engelli çocuklar;⁴²⁵ farkındalık uyardırıcı faaliyetler;⁴²⁶ afetler ve acil insani yardım;⁴²⁷ adalete erişim;⁴²⁸ akıllı hastanelerinde taciz ve bu hastanelere irade dışı yatırılma;⁴²⁹ zorla tıbbi müdahale;⁴³⁰ dolaşım halindeki engelliler (göçmen işçiler, sığınmacılar ve mülteciler);⁴³¹ tercüme hizmetleri ve erişim biçimleri (Braille, Easy Read vb.);⁴³² engellilerin bağımsız yaşama, nerede ve kiminle yaşayacağını seçme hakkı;⁴³³ oy kullanma hakkı;⁴³⁴ sağlık sistemi;⁴³⁵ emek piyasası;⁴³⁶ ve Ulusal İnsan Hakları Eşitlik Kurumunun bağımsızlığı.⁴³⁷

Sonuç gözlemlerinin büyük bir kısmının genel bir dille, devlet yükümlülüklerinin programlı bir şekilde ele alınmasına yönelik bir yaklaşımla formüle edildiği belirtilmelidir. Ancak Türkiye'ye özgü, çoğu yasal değişiklik gerektiren bazı hususları tavsiyelerde de bulunulmaktadır. Komite, Türkiye'den medeni hukuk alanında bir dizi değişiklik yapılmasını istemiştir. Bunlar arasında, yasalık rejimi yerine destekli karar alma mekanizmaları getirilmesi, Noterlik Kanunu kapsamında iki şahit şartının kaldırılması ve Medeni Kanun'un zihinsel engelli kişilerin evlenme ve oy verme haklarını sağlık raporuna tabi kılan maddelerinin gözden geçirilmesi

-
- 417 Bkz. Gölge Raporlara ilişkin Ek II.
- 418 Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile yapılan görüşme (İstanbul, 24 Eylül 2019).
- 419 A.gk.
- 420 Türkiye'nin ilk raporuna ilişkin sonuç gözlemleri, 9 Nisan 2019, CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 6.
- 421 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 7 ve paragraf 20.
- 422 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 10.
- 423 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 12.
- 424 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 14 ve paragraf 35.
- 425 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 16 ve paragraf 49.
- 426 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 18.
- 427 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 24.
- 428 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 28.
- 429 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 33.
- 430 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 37.
- 431 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 39.
- 432 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 45.
- 433 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 43.
- 434 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 57.
- 435 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 51.
- 436 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 53.
- 437 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 35 (c).

si yer almaktadır.⁴³⁸ Türkiye'nin ayrıca, Medeni Kanun'un engellilere evlenme hakkı tanımayan hükümlerini kaldırması ve engellilere çocuklarını evde yetiştirmek konusunda destek sağlaması istenmiştir.⁴³⁹ Adalete erişim konusunda ise Türkiye'den Hakimler ve Savcılar Kanunu'nda değişiklik yaparak engellilerin adalete sistemlerine katılmasına imkân sağlaması istenmektedir.⁴⁴⁰ Komite ayrıca Türkiye'den engellileri özgürlüğünden mahrum bırakma sebebi olarak “tehlike teşkil etme” kriterini ilga etmesini⁴⁴¹ ve seyahat etmek için sağlık raporu ve üçüncü şahıslardan izin gerekliliğini kaldırmasını da istemiştir.⁴⁴² Son olarak, Türkiye'den Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün güçlendirilmesi talep edilmiştir.⁴⁴³

f. Sonuç özeti

Komite Türkiye'ye ilişkin ilk sonuç gözlemlerini Nisan 2019'da açıklanmış olduğundan, EHS'nin genel etkisini değerlendirmek diğer sözleşmelere göre daha güçtür. Engelli haklarının EHS'nin kabulünden önce yasalaştırılmış olduğunu kaydetmek gerekir. Yasal değişikliklere ilişkin meclis görüşmeleri, yasama seviyesinde EHS'ye ilişkin genel bir farkındalığın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aynı şeyi yargı açısından söyleyebilmek ise mümkün değildir. Bunun sebebi muhtemelen sözleşmenin yeni olmasıdır. EHS'nin en büyük etkisi sivil toplum kuruluşları açısından olmuştur. Zira Engelli Hakları Komitesi'nin izleme süreci ulusal STK'lar nezdinde daha önce hiçbir BM sözleşme organı açısından olmadığı kadar çok ilgi çekmiştir.

-
- 438 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 26.
 439 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 47.
 440 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 28.
 441 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 30.
 442 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 41.
 443 CRPD/C/TUR/CO/1, paragraf 67.

6. Genel Sonuç

Bu raporda, 1999 ile 2020 yılları arasında Türkiye’de BM insan hakları sözleşmelerinin etkileri incelenmiştir. Bunu yaparken öncelikle devlet raporları, sonuç gözlemleri ve izleme yazışmaları, yasalar ve mahkeme kararlarındaki atıflar gibi birincil kaynaklar incelenmiş; ardından ilgili devlet kurumlarının temsilcileri, sivil toplum temsilcileri ve akademisyenler ile 20 mülakat yapılmıştır. Birtakım genel sonuçlar çıkarılmadan önce, bu araştırmanın sınırlarını vurgulamak gerekir.

BM insan hakları sözleşmelerinin yargı kararlarına etkisi konusu bakımından temel zorluk, Türkiye’de mahkeme kararlarının tamamını içeren kapsamlı bir veri tabanı bulunmamasıdır. Dolayısıyla gözlemlerimiz mevcut veri tabanlarında yer alan davalarla sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu çalışmada, her karara dair ayrıntılı bir analiz sunmamış, sadece veri tabanlarında yer alan davalarda, BM insan hakları sözleşmelerine ve sözleşme organları içtihadına atıfların nicelik ve içeriklerine ilişkin genel bir değerlendirme sunmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmeler bakımından, çalışmamız zaman kısırlılığının yanı sıra görüşme talebine olumlu cevap veren uzman sayısı bakımından da sınırlanmıştır. Bunun yanında, BM sözleşme organlarına sunulan devlet raporları genellikle uzun bir eylem planları listesi içermekte; bunların birçoğunun uluslararası hukuk taahhütlerinin hayata geçirilmesiyle her zaman doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu nedenle bu rapor, devlet raporlarında yer alan bu uzun eylem planı listelerinin ne ölçüde etkili olduğu konusunda görüş bildirmemektedir. Son olarak, Türkiye’nin ilgili BM sözleşme organı tarafından uzun zaman aralıklarıyla döngüler halinde inceleniyor olması sebebiyle, 2017’de başkanlık sistemini getiren anayasa değişikliğinin ardından gerçekleşen geniş çaplı anayasa ve yasal gelişmeler bu organlar tarafından henüz ertarafça incelenmiş değildir.

Yukarıda açıklanan önemli sınırlamalar bir yana, bu rapor geçtiğimiz yirmi yılda BM insan hakları sözleşmelerinin Türkiye’deki etkisine dair yapılmış ilk genel örnekteki incelenmesi özelliğini taşımaktadır. Birincil ve ikinci kaynaklardan toplanmış olan mevcut verilere dayanarak birtakım genel gözlemlerde bulunmak mümkündür.

İlk olarak, Türkiye’nin onaylanmış olduğu BM insan hakları sözleşmelerinin bütünsel etkisini saptamak mümkün değildir. Zira bu etki, sözleşmeden sözleşmeye önemli farklılıklar göstermektedir. İkinci olarak, BM insan hakları sözleşmelerinin Türkiye’deki etkilerindeki farklılıklar farklı etmenler ile açıklanabilir. Kamu politikaları üzerindeki etkiler, ulusal mevzuat ve sözleşme arasında örtüşme olup olmaması, sözleşmenin içeriğinin içselleştirilmesi önünde ideolojik engeller olup olmaması ve uygulamaya için kurumsal kapasitenin olup olmaması etmenleri ile açıklanabilir. Sivil toplum üzerindeki etkilerdeki farklılıklar ise kurumsal kapasite kısıtlılıkları, sivil toplum faaliyet alanı ve sözleşme arasındaki tematik uyuma ve bu sözleşmelerle ilgili sivil toplum çalışmalarının ne kadar etkili ve anlamlı olacağı konusundaki algı etmenleri ile açıklanmak mümkündür.

Her ne kadar Anayasamızın 90. maddesi onaylanmış sözleşmelerin iç hukukta yasa statüsünde olduğunu belirtse de bu araştırma yargı kararlarında en doğrudan ve yaygın etkisi olan sözleşmelerin, kısmen de olsa iç hukuktaki yasal çerçeveye ile örtüşen içerikteki sözleşmeler olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle CEDAW, İKS ve ÇHS örneklerinde belirgindir. İşkence tanımı, çocuk tanımı veya aile reisi tanımı gibi BM insan hakları sözleşmeleriyle bire bir örtüşen birtakım standartlar ulusal kanunlar eli ile tanımlandığında, BM sözleşmelerinin iç hukuktaki etkisi rutinleşmekte ve normalleşmektedir. Öte yandan, IAOKS örneğinde olduğu gibi iç hukukta paralel bir yasal düzenleme olmadığında, BM insan hakları sözleşmelerinin etkisi çok yüzeysel bir seviyede kalmaktadır. Daha geniş bir hak yelpazesi içeren BM insan hakları sözleşmelerinin yargusal etkileri ise bu hakların buyurucu kanun maddeleri şeklinde formüle edilmiş olmaması sebebiyle belirgin bir şekilde gözlemlenmemektedir. Medeni ve siyasi haklar alanında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Türkiye’deki önemi ve yerleşikliği ve Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararlarının da AIHS ile Anayasa’nın keşif ettiği alanlara odaklanması MSHS’nin AIHS’nin gölgesinde kalması sonucunu doğurmaktadır. ESKHS açısından ise, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların Türkiye’de *insan hakları* olarak bilhassa Anayasal haklar olarak dava konusu yapılamaması bu sözleşmenin yargusal etkileri önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Türkiye’de BM insan hakları sözleşmelerinin devlet kurumları tarafından sahiplenilmesi önünde birtarım ideolojik engellerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, ZKS açısından sözleşmenin onaylanması; azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması açısından ise gecikmelerle sözleşmelere taraf olunması pratikleri açısından açıklayıcıdır. Irk ayrımcılığı ve göçmen işçilerin hakları bakımından, Türkiye her iki sözleşmeye de taraf olmakla birlikte, bu haklara yönelik ihlallerin dünyanın başka yerlerinde, örneğin Avrupa’da, meydana geldiğine dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. ESKHS açısından, bu haklar halen yargısal denetime tabi olmayan haklar olarak görülmekte ve dava konusu yapılamamaktadır. ÇHS ve EHS konuları bakımından nispeten daha düşük ölçekte ideolojik engellere takılmakta ise de Türkiye’de bu haklara ilişkin genel görüş halen çocukların ve engelli bireylerin yardıma ihtiyaçlıkları ve savunmasızlıkları merceğinden bakılarak kurulmaktadır. CEDAW da aile ve kadın cinselliği konusundaki ataerkil anlayışa bağlı olarak bir ideoloji süzgecine takılmaktadır. Özellikle kız çocuklarının hakları ideolojik bariyerlerden oldukça etkilanmektedir. Hükümetin cinsel suçlarda faili ile mağdurun evlenmesine imkân sağlayacak ‘hiç şüphesiz ki kız çocukları üzerinde tesiri olacak- bir kanun tasarıasını birden fazla kez önermiş olması buna örnek oluşturmaktadır.⁴⁴⁴

Kurumlar bakımından BM insan hakları sözleşmelerinin tümünün ulusal seviyede sağlan kurumsal temellere oturtulmuş olmadığı gözlemlenmektedir. CEDAW, ÇHS ve EHS açısından uzman bakanlıklar nezdinde özel bir kurumsal sahiplenme söz konusu olmakla birlikte, geri kalan sözleşmeler Dışişleri Bakanlığının görev alanına dahildir. Ayrıca, yürütme ile yasama arasında sözleşme organlarının tavsiyelerinin takip edilmesine dair hükümet içi bir koordinasyon veya yapılandırılmış diyalog da söz konusu değildir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunu sonuç gözlemlerinin takibi konusunda aktif bir rol üstlenmemektedir. BM sözleşme organlarının sonuç gözlem raporları ve kararları da düzenli bir şekilde tercüme edilmemektedir.

BM insan hakları sözleşmelerinin sivil toplum üzerindeki etkisinin büyük oranda kapasite sınırlılıklarından, en başta da Türkçe iletişim ve raporlama yapılamamasından olumsuz etkilendiği gözlenmektedir. Devlet organlarının dahi devlet raporlarını Türkçe değil, İngilizce olarak hazırlaması sivil toplumun sürece katılımını zorlaştırmaktadır. Raporların, sonuç gözlemlerinin ve genel yorumların tercümeleri parçalar halinde ve eksik şekilde yapılmaktadır. Tüm bu sorunlara rağmen, BM sözleşmeleri, özellikle CEDAW, İKS ve daha yakın zamanda da EHS ulusal sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde önemli ölçüde yansıma bulmuştur. Gölge raporlar hazırlanarak bu üç sözleşmenin uygulanmasının takibine katkıda bulunulması bu kuruluşların kendi hak savunuculuğu kapasitelerini genişletmiştir. Öte yandan, akademisyenlerin ve sivil toplumun bir kesimi BM insan hakları sözleşmelerini ve bunlar kapsamında oluşturulan mekanizmaları Türkiye gerçeklerinden uzak ve soyut olarak değerlendirmektedir. Sonuç gözlemlerinin veya görüşlerin nasıl oluşturulduğuna veya bunların bağlayıcı olup olmadığına dair ulusal kurumlar bağlamındaki muğlaklık BM insan hakları sözleşmelerine ilişkin faaliyetlerin “Genevre için Genevre’de” yürütüldüğü algısını pekiştirmektedir. Bu konuya ilişkin mevcut karşılaştırmalı akademik literatürü büyük ölçüde doğrulayan son bir husus olarak, BM sözleşmelerinin ancak bu sözleşmelerin sivil toplum tarafından yaygın olarak sahiplenilmesi halinde ulusal savunuculuk çabalarına katkı sunduğunu belirtmek gerekir. Türkiye’de CEDAW, İKS, ÇHS ve daha yakın tarihte de EHS bu açıdan daha iyi bir konumdadır. Türkiye’de sivil toplumun ve hukukçuların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne erişimin giderek zorlaşması ve bu sistemin çok yavaş işlemesi sebebiyle son zamanlarda yaşadığı hayal kırıklıkları uzun vadede MSHS’ye ve İHK’nin bireysel başvuru mekanizmasına yönelik ilgiyi arttırabilir. Sonuç olarak bu araştırma, Türkiye’de 1999-2020 yılları arasında en az etki yaratan sözleşmelerin ESKHS, IAOKS ve GIS olduğunu değerlendirmektedir.

⁴⁴⁴ UNICEF, UNFPA, UN Women ve UNDP’nin Çocukların Cinsel İstismarına Yönelik Yasa Teklifine İlişkin Ortak

Açıklaması (21 Kasım 2016) şu adresten erişilebilir: https://www.unicef.org/yazi/Ortak_aciklama ; “Cinsel

istismar düzenlenmesi tasarıdan çıkarıldı” *CNN/Türk* (22 Kasım 2016) [https://www.cnntrk.com/turkiye/cinsel-istismar-](https://www.cnntrk.com/turkiye/cinsel-istismar-duzenlenmesi-tasaridan-cikarildi)

duzenlenmesi-tasaridan-cikarildi ; “Çocuğun cinsel istismarına af için yasa taslağı iddiası” *Deutsche Welle Türkçe* (14 Nisan 2020) <https://www.dw.com/tr/%C3%A7ocu%C4%9Fun-cinsel-istismar%C4%B1na-af-i-%C3%A7in-yasa-tasla%C4%9F%C4%B1-iddias%C4%B1/a-53140859>

Ek I – Çekinceler ve Beyanlar

Sözleşme	Çekincenin/ Beyanın Türü ⁴⁴⁵	Çekince/Beyan
IAOKS	Bölgesel	“Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme’nin ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasası’nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder.”
	Uyuşmazlık çözümü	“Türkiye Cumhuriyeti, kendisini işbu Sözleşme’nin 22. maddesi ile bağlı saymamaktadır. Sözleşme’nin yorumlanması ya da uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı’na intikal ettirebilmesinden önce her durumda Türkiye Cumhuriyeti’nin açık muvafakatinin sağlanması gerekmektedir.”
	Karşılıklılık	“Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme’nin hükümlerini yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder.”
EKSHS	Esasa ilişkin	“Türkiye Cumhuriyeti [EKSHS] Sözleşme’nin 13. maddesinin (3) ve (4). fıkraları hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 3., 14. ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutar.”
	Bölgesel	“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder.”
	Esasa ilişkin	“Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini, BM Şartı (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder.”
	Karşılıklılık	“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder.”
MSHS	Esasa ilişkin	“Türkiye Cumhuriyeti Sözleşme’nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek’lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar.”
	Bölgesel	“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasası’nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder.”
	Esasa ilişkin	“Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini, BM Şartı (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder.”
	Karşılıklılık	“Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme’nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder.”

445 Çekince ve beyanların türlere ayrılmasında şu rapor esas alınmıştır: Zeynep Elibol, “Türkiye’nin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine Koyduğu Çekinceler”, İnsan Hakları Ortak Platformu (2015) şuradan erişilebilir: http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2015/10/ZeynepElibol_CekincelerRaporu.pdf.

Sözleşme	Çekincenin/ Beyanın Türü ⁴⁴⁵	Çekince/Beyan
MSHS – İhtiyari Protokol 1	Kişisel	“Türkiye Cumhuriyeti, Protokol’ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite’nin yetkisinin: a) bireyler tarafından iletilen şikayete konu sorunun, başka bir uluslararası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikayet bildirimlerini kapsamadığı, [...]”
	Bölgesel & Zamansal	[...] b) Protokol’ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri veya Protokol’ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri ile sınırlı olduğu, [...]
	Esasa ilişkin	[...] c) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 26. maddesinin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikayetlerde, söz konusu Sözleşme’de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimlerini kapsamadığı yönünde çekince koyar.”
	Kişisel	“Türkiye Cumhuriyeti, Protokol’ün birinci maddesini, Komite’ye Sözleşme’de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyeti’nin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikayetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği şeklinde yorumlar.”
	Diğer	“Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye ilişkin üç beyanının ve Sözleşme’ye koyduğu çekincenin bu İhtiyari Protokol için de geçerli olduğunu beyan eder.”
MSHS- İhtiyari Protokol 2	Çekince veya beyan bulunmamaktadır.	
CEDAW	Uyuşmazlık çözümü	“Sözleşme’nin 29. maddesi 2. fıkrası uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kendisini bu maddenin 1. fıkrası hükmüyle bağlı adetmediğini beyan etmektedir.”
CEDAW- İhtiyari Protokol	Çekince veya beyan bulunmamaktadır.	
İKS	Kişisel	“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sözleşme’nin 22. madde 1. fıkrası uyarınca, ihlalinden mağdur olduğunu iddia eden, kendi yargısına tâbi kişilerden gelen veya onlar adına yapılan şikâyetleri kabul etmek ve incelemek için, İşkenceyi Önleme Komitesi’nin yetkisini tanıdığını beyan eder.”
	Uyuşmazlık çözümü	“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sözleşme’nin 30. maddesi 2. fıkrası uyarınca, aynı maddenin 1. fıkrası ile kendisini bağlı adetmediğini beyan eder.”
İKS- İhtiyari Protokol	Çekince veya beyan bulunmamaktadır.	

Sözleşme	Çekincenin/ Beyanın Türü ⁴⁴⁵	Çekince/Beyan
ÇHS	Esasa ilişkin	“Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır.”
ÇHS- Silahlı Çatışmada Çocuk Protokolü	Esasa ilişkin Karşılıklılık	“Türkiye Cumhuriyeti, Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye Ek İhtiyari Protokol’ün 3. maddesinin 5. fıkrası ile ilgili olarak, bu fıkrada zikredilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 29. maddesine yönelik çekincenin tüm geçerliliğini koruduğunu beyan eder.” “Türkiye Cumhuriyeti, işbu İhtiyari Protokol’ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder.”
ÇHS- Çocuk Satışı Protokolü	Karşılıklılık	“Türkiye Cumhuriyeti, işbu İhtiyari Protokol’ün hükümlerini yalnızca tanıdığı ve diplomatik ilişki kurduğu Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder.”
ÇHS- Başvuru Usulü Protokolü	Diğer	“Türkiye Cumhuriyeti, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol’e ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol’e koyulan çekinceler ve öne sürülen beyanların geçerliliklerini koruduğunu beyan eder.”
GİS	Esasa ilişkin Zamansal	15. maddeye ilişkin beyan: “Yabancıların ülkemizde gayrimenkul edinmeleri hakkında yasalarda öngörülen kısıtlamalar geçerliliğini koruyacaktır.” 45. maddeye ilişkin beyan: “45. maddenin 2., 3. ve 4. fıkraları Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalara göre uygulanacaktır.” 46. maddeye ilişkin beyan: “46. madde ülkemizde halen yürürlükte bulunan ulusal gümrük mevzuatımızın hükümlerine göre uygulanacaktır.” 40. maddeye ilişkin çekince: “Ülkemizde 2821 sayılı Sendikalar Yasasının 5. maddesi sendika kurucusu olma şartları arasında Türk vatandaşlığına sahip olma koşulunu öngörmektedir. Göçmen işçilerin ve aile fertlerinin istihdam edildikleri devlette sendika kurma hakları Türkiye yasaları açısından geçerli olamayacağından bu maddeye çekince konulacaktır.” 76. ve 77. maddelere ilişkin beyan: “Türkiye Sözleşmenin uygulanmasının denetlenmesi amacıyla oluşturulacak olan “Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi”nin yetkisini ileri bir zamanda tanıyacaktır.”
EHS	Çekince veya beyan bulunmamaktadır.	
EHS-İhtiyari Protokolü	Diğer	“Türkiye Cumhuriyeti Engelli Hakları Sözleşmesi İhtiyari Protokolü’ne yönelik onayının hiçbir şekilde Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nin geçersiz olan “Kıbrıs Cumhuriyeti”ni söz konusu Protokol’ün tarafı olarak temsil ettiği yönündeki iddiasını tanıdığı veya söz konusu Protokol çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin sözde Kıbrıs Cumhuriyeti ile herhangi bir ilişkiye girdiği anlamına gelmediğini beyan eder.”

Ek II – Gölge Raporlar

Kuruluş Adı	Ulusal / Uluslararası / Ortak	Sözleşme Organı	Dönem veya Tarih	
Uluslararası Af Örgütü	Uluslararası	İKK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem	
	Uluslararası	İHK	Aralık 2011	
Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children (Çocuklara Bedensel Cezaları Sonlandırmak için Küresel İnisiyatif)	Uluslararası	İKK	Kasım 2010 – Üçüncü Dönem	
	Uluslararası	İHK	Aralık 2011 – İlk Dönem	
	Uluslararası	ESKHK	Nisan 2011 - İlk Dönem	
Türkiye İnsan Hakları Vakfı	Ulusal	İKK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem	
			Mart 2016 – Dördüncü Dönem	
			Şubat 2017 – Dördüncü Dönem İzleme	
			Temmuz 2018 – Beşinci Dönem Konu Listesi	
İnsan Hakları İzleme Örgütü	Uluslararası	İKK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem	
			Nisan 2016 – Dördüncü Dönem	
			Kasım 2016 – Dördüncü Dönem İzleme	
International Disability Alliance (Uluslararası Engelli İttifakı)	Uluslararası (12 Uluslararası STK ile işbirliği içinde)	İKK	Kasım 2010 – Üçüncü Dönem	
			CEDAW	Temmuz 2010 – Altıncı Dönem
			İHK	İlk Dönem
			ESKHK	İlk Dönem
Kurdish Human Rights Project (Kürt İnsan Hakları Projesi)	Uluslararası	İKK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem	
			ESKHK	Mayıs 2010 – İlk Dönem
			IAOKK	Şubat 2009 – Üçüncü Dönem
Pancyprian Organisation of Relatives of Undeclared Prisoners and Missing Persons (Kıbrıs Kayıtdışı Mahpusların ve Kayıp Kişilerin Akrabaları Teşkilatı)	Uluslararası	İKK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem	

Kuruluş Adı	Ulusal / Uluslararası / Ortak	Sözleşme Organı	Dönem veya Tarih
Roj Women Assembly (Roj Kadın Meclisi)	Uluslararası	İKK ESKHK	Ekim 2010 – Üçüncü Dönem Mart 2011 – İlk Dönem
Ankara Barosu	Ulusal	İKK	Mart 2016 – Dördüncü Dönem
Global Detention Project (Küresel Alıkoyma Projesi)	Uluslararası Uluslararası	İKK GİK	Mart 2016 – Dördüncü Dönem Mart 2016 – İlk Dönem
İnsan Hakları Derneği	Ulusal	İKK	Nisan 2016 – Dördüncü Dönem
	Ortak (FIDH ile ortaklaşa)	CEDAW	Haziran 2016 – Yedinci Dönem
	Ulusal	IAOKK	Kasım 2015
London Legal Group (Londra Hukuk Topluluğu)	Uluslararası	İKK	Mart 2016 – Dördüncü Dönem
European Grassroots Antiracist Movement and Elie Wiesel Network (Avrupa Irkçılık Karşıtı Hareketi ve Elie Wiesel Ağı)	Uluslararası	İKK	Kasım 2016 – Dördüncü Dönem
Peace Islands Institute (Barış Adaları Enstitüsü)	Uluslararası	İKK	Kasım 2016 – Dördüncü Dönem
Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve İnsan Hakları Ortak Platformu	Ortak	İKK	Temmuz 2018 – Beşinci Dönem Konu Listesi
Maat for Peace, Development and Human Rights (Barış, Kalkınma ve İnsan Hakları Maat Vakfı)	Uluslararası	İKK	2018 – Beşinci Dönem Konu Listesi
World Coalition Against the Death Penalty (İdam Cezasına Karşı Dünya Koalisyonu)	Uluslararası	İKK	2018 – Beşinci Dönem Konu Listesi
CEDAW STK Forumu Yürütme Kurulu – Türkiye Bölümü	Ortak (TCK Kadın Platformu ve 20 üye STK ile ortaklaşa hazırlanmıştır)	CEDAW	Temmuz 2010 – Altıncı Dönem
	Ortak (ILGA ve 13 STK ile ortaklaşa)	CEDAW	2015 – Yedinci Dönem
	Ortak (12 STK ile ortaklaşa)	CEDAW	Temmuz 2016 – Yedinci Dönem
	Ortak (20 STK ile ortaklaşa)	ESKHK	İlk Dönem

Kuruluş Adı	Ulusal / Uluslararası / Ortak	Sözleşme Organı	Dönem veya Tarih
Kısmi Ön Değerlendirme Raporu için Koalisyon	Ortak (71 STK)	CEDAW	Haziran 2010 – Altıncı Dönem
Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu	Ortak (10 STK)	CEDAW	Altıncı Dönem
London Legal Group (Londra Hukuk Topluluğu)	Uluslararası	CEDAW	Haziran 2016 – Yedinci Dönem
Conscience and Peace Tax International (Uluslararası Vicdan ve Barış Vergisi Örgütü)	Uluslararası	İHK	Aralık 2011 – İlk Dönem
Equal Rights Trust (Eşit Haklar Vakfı)	Uluslararası	İHK	Aralık 2011 – İlk Dönem
Türkiye LGBT Hakları Platformu	Ortak (ILGA ile ortaklaşa 7 STK)	İHK	İlk Dönem
Dünya Süryaniler Birliği	Uluslararası	İHK	Aralık 2011 – İlk Dönem
CounterCurrent-GegenStrömung (Karşı Akım)	Ortak (8 STK ile ortaklaşa)	ESKHK	Mart 2011 – İlk Dönem
Association of Cypriot Archeologists (Kıbrıslı Arkeologlar Birliği)	Uluslararası	ESKHK	Mart 2011 – İlk Dönem
Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD)	Ulusal (6 STK ile ortaklaşa)	EHK	Şubat 2019 – İlk Dönem
Engelli Çocuk Hakları Ağı (EÇHA)	Ulusal (73 STK ile ortaklaşa)	EHK	Ocak 2019 ve Şubat 2019 – İlk Dönem
Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD)	Ulusal (11 STK ile ortaklaşa)	EHK	Şubat 2019 – İlk Dönem
Advocates for Human Rights (TAHR) – İnsan Hakları Savunucuları	Uluslararası	EHK	Şubat 2019 – İlk Dönem
Türkiye Sakatlar Konfederasyonu	Ulusal (16 STK ile ortaklaşa)	EHK	Ağustos 2018 – İlk Dönem
Engelli Hakları İzleme Grubu	Ulusal (11 STK ile ortaklaşa)	EHK	Ağustos 2018 – İlk Dönem
Uluslararası Azınlık Hakları Grubu	Uluslararası	IAOKK	Üçüncü Dönem
Avrupa Roman Hakları Merkezi (ERRC) ve Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM)	Ortak	IAOKK	Üçüncü Dönem

Kuruluş Adı	Ulusal / Uluslararası / Ortak	Sözleşme Organı	Dönem veya Tarih
Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD) ve Göçmen Hakları ve Sosyal Uyum Derneği (GÖÇ-DER)	Ulusal	IAOKK	Kasım 2015 – Dördüncü Dönemden Altıncı Döneme
Internal Displacement Monitoring Centre (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi)	Uluslararası	IAOKK	Ağustos 2015 – Dördüncü Dönemden Altıncı Döneme
Minority Rights Group International (MRG) (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu) ve Tarih Vakfı	Ortak	IAOKK	Dördüncü Dönemden Altıncı Döneme
Norwegian Helsinki Committee (Norveç Helsinki Komitesi)	Uluslararası	IAOKK	Kasım 2015 – Dördüncü Dönemden Altıncı Döneme
Ankara Çocuk Hakları Girişimi	Ulusal (6 STK ortaklaşa)	ÇHK (Çocuk Satışı Protokolü)	Nisan 2006 – İlk Rapor
STK Türkiye’de Çocuk Hakları Raporlama Girişimi	Ulusal	ÇHK	2012 – İkinci Dönemden Üçüncü Döneme

Ek III – Özel Yasal Reform Talepleri

Sözleşme Organı	Referans	Talep edilen reform	Reform yapılmış mı?	Sözleşme Organının tavsiyesine atf yapılmış mı?
İKK	CAT/C/CR/30/5, par 7 (c) ve CAT/C/TUR/CO/3, par. 24	İşkence suçuna ilişkin zamanaşımı sürelerinin kaldırılması	Evet - 6459 sayılı Kanun'un 9. maddesi ile Ceza Kanunu'nun 94. maddesinde değişiklik yapılmıştır.	Hayır
İKK	CAT/C/TUR/CO/3, par. 8	Üst düzey kamu görevlilerinin kovuşturulmasını özel izne bağlayan Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 161/5. maddesini değiştirilmesi	Hayır	
İKK	CAT/C/TUR/CO/3, par. 21	Ceza sorumluluğu yaşının yükseltilmesi	Evet- Yeni Ceza Kanunu'nun 31. maddesi	Hayır
İKK	CAT/C/TUR/CO/3, par. 22	Evde, okulda, ceza ıslah kurumlarında çocuklara bedensel cezanın yasaklanması	Hayır	
İKK	CAT/C/TUR/CO/4, par. 17-18.	TCK'nın 94. maddesindeki işkence tanımının İKS'nin 1. maddesi ile uyumlu hale getirilmesi	Hayır	
İKK	CAT/C/TUR/CO/4, par. 36	Ceza Kanunu'nun 47. maddesinin (ağırlaştırılmış müebbet) kaldırılması	Hayır	
İKK	CAT/C/TUR/CO/3, par. 17.	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun alıkonma yerleri ile ilgili bilgilerin kısıtlamalara tabi olmayacağı şekilde gözden geçirilmesi	Hayır	
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 26.	Kız çocuklarının evlenme yaşının erkek çocukları ile aynı seviyeye yükseltilmesi (15'ten 17'ye çıkartılması) için mevzuat değişikliği	Evet- Yeni Medeni Kanun'un 124. maddesi	Hayır
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 26.	Zorunlu eğitimin bittiği yaş ile asgari istihdam yaşının eşitlenmesi	Evet - 6645 sayılı Kanun ile İş Kanunu'nun 71. maddesi değiştirilmiştir.	Hayır
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 38.	1926 tarihli Medeni Kanun'da çocukların dernek kurmasını, derneklere üye olmasını ve derneklerden ayrılmasını engelleyen hükümlerde değişiklik yapılması	Hayır	

Sözleşme Referans Organı	Talep edilen reform	Reform yapılmış mı?	Sözleşme Organının tavsiyesine atıf yapılmış mı?	
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 66.	Asgari yasal ceza sorumluluğu yaşının yükseltilmesi	Evet- Yeni Ceza Kanunu'nun 31. maddesi	Hayır
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 66.	Her ilde çocuk mahkemeleri kurulması	Evet- 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 25. maddesi	Hayır
ÇHK	CRC/C/TUR/CO/2-3, par. 45 (a).	Evde ve alternatif bakım yerlerinde bedensel cezanın yasaklanması	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 26.	Vasilik rejimi yerine destekli karar alma mekanizmaları getirilmesi	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 26.	Noterlik Kanunu kapsamında iki şahit şartının kaldırılması	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 26	Medeni Kanun'un zihinsel engelli kişilerin evlenme ve oy verme haklarını sağlık raporuna tabi kılan maddelerinin gözden geçirilmesi	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 47	Medeni Kanun'un engelli haklarını tanımayan hükümlerinin kaldırılması	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 28	Hakimler ve Savcılar Kanunu'nda engellilerin adalet sistemine katılımına imkân sağlayacak değişiklikler yapılması	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 30	Engellilerin özgürlüklerinden mahrum bırakılmasının dayanağı olarak "tehlikeli olma" kriterinin kaldırılması	Hayır	
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 41	Seyahat etmek için sağlık raporu ve üçüncü şahıslardan izin gerekliliğinin kaldırılması	Hayır	
IAOKK	CERD/C/TUR/CO/3., par. 11.	Kapsamlı bir ayrımcılık yasağı yasası çıkartılması ve etnik kökenin de koruma altındaki sebeplere eklenmesi	Evet - 6701 sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 3. maddesi	Hayır
IAOKK	CERD/C/TUR/CO/4-6., par. 14.	Azınlık tanımına Kürtler, Romanlar, Ezidiler ve Caferiler gibi etnik, ulusal ve etno-dinsel azınlıkların dahil edilmesi	Hayır	

Sözleşme Referans Organı	Talep edilen reform	Reform yapılmış mı?	Sözleşme Organının tavsiyesine atıf yapılmış mı?
IAOKK CERD/C/TUR/CO/4-6., par. 22	Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin, Sözleşme'nin 4. maddesi uyarınca ırk ayrımcılığı veya ırksal nefrete teşvik fiillerini de içermesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi	Hayır	
IAOKK CERD/C/TUR/CO/3., par. 17	IAOKS 5. maddedeki tüm hakları kapsayan ayrıntılı bir ayrımcılık yasağı yasası çıkartılması	Hayır	
IAOKK CERD/C/TUR/CO/3., par. 23.	Etnik, ırksal veya dinsel nefretin Ceza Kanunu'na ağırlaştırıcı sebep olarak eklenmesi	Kısmen- 6529 sayılı Kanun ile Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesi "ayrımcılık ve nefret" olarak değiştirilmiştir.	Hayır
IAOKK CERD/C/TUR/CO/3., par. 20	Türkiye'de geleneksel olarak kullanılan dillerin devletin eğitim sistemi içerisinde öğretilmesine imkân sağlayacak başkaca yasal değişikliklerin değerlendirilmesi	Hayır	
İHK CCPR/C/TUR/CO/1 par. 20.	Sözleşme'ye ve 1951 Sözleşmesi'ne uygun mülteci mevzuatı çıkartılması	Kısmen - 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu	Hayır
İHK CCPR/C/TUR/CO/1 par. 7.	Ulusal insan hakları kurumu tesisine yönelik UİHK kanununda, Ulusal İnsan Hakları Kurumu'nun Paris Prensipleri'ne tam anlamıyla uyacak şekilde organik ve mali açıdan bağımsızlığını temin edecek değişiklikler yapılması.	Hayır	
İHK CCPR/C/TUR/CO/1 par. 8.	Ayrımcılık yasağı ve eşitlik yasası çıkartılması	Kısmen - 6701 sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu	Hayır
İHK CCPR/C/TUR/CO/1 par. 9	Sözleşme'nin 27. maddesine yönelik çekincenin kaldırılması	Hayır	
İHK CCPR/C/TUR/CO/1 par. 13.	"Namus adına işlenen cinayetlerin" Ceza Kanunu'nun 82. maddesi kapsamına alınarak nitelikli öldürme suçu sayılması	Hayır	
ESKHK E/C.12/TUR/CO/1 par. 25	Zorunlu eğitimin 8 yıldan 11 yıla çıkartılması	Hayır	

Sözleşme Referans Organı	Talep edilen reform	Reform yapılmış mı?	Sözleşme Organının tavsiyesine atıf yapılmış mı?
ESKHK E/C.12/TUR/CO/1 par. 24	Evde her türlü bedensel ceza biçimini yasaklayan özel bir kanun çıkartılması	Hayır	
ESKHK E/C.12/TUR/CO/1para 9	Sözleşme'ye uygun şekilde genel bir ayrımcılık yasağı yasası çıkartılması	Kısmen - 6701 sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu	Hayır
ESKHK E/C.12/TUR/CO/1 para 8	Bir ulusal insan hakları kurumu tesis edilmesi	Evet - 6701 sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu	Hayır

Ek IV – Kabul Edilmeyen Tavsiyeler

Tavsiye	Referans	Türkiye'nin Cevabı
Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun alıkonma yerleri ile ilgili bilgilerin kısıtlamalara tabi olmayacağı şekilde gözden geçirilmesi	CAT/C/TUR/4, par. 272	"Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Sözleşme'ye aykırı addedilebilecek bir kısıtlama içermemektedir."
Komite'ye Sözleşme'nin ulusal seviyede izlenmesiyle ilgili olarak toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite ve azınlık statüsü, coğrafi konum ve milliyet bakımından ayrıştırılmış istatistiksel veriler sunulması	CAT/C/TUR/4, par. 273	"Kötü muamele iddiasında bulunmuş olan kişilerin etnik kökenine, yaşına ve cinsiyetine ilişkin istatistiksel veriler tutulmamaktadır."
İşkence suçlarında zamanaşımı sürelerinin kaldırılması	CAT/C/TUR/3, par. 149	"İşkence suçuna ilişkin zamanaşımı sürelerinin kaldırılması eşitlik prensibini ihlal edebilir. Adaletsizliğin çok daha görünür olduğu kasıtlı öldürme suçlarında zamanaşımı geçerli olurken, işkence suçunda zamanaşımı süresinin kaldırılması adalet ve eşitlik prensibine aykırıdır. Zamanaşımı süresinin başka suçlar için muhafaza edilirken sadece tek bir suç için kaldırılması Anayasa'ya ve temel ceza hukuku prensiplerine uygun görünmemektedir."
Çekincelerin kaldırılması	CERD/C/TUR/4-6, par. 4	"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti beyan ve çekincelerinin uluslararası hukuk kapsamında izin verilir ölçüde olduğu ve Sözleşme'nin amaç ve hedefine uygun olduğu kanaatinde. Hükümet Sözleşme'ye yönelik mevcut beyan veya çekincelerinden herhangi birini kaldırma yönünde herhangi bir karar bildiriminde bulunmuş değildir."
Ayrıştırılmış veri toplanması	CERD/C/TUR/4-6, par. 7; CERD/C/TUR/CO/3/ ADD.1, par. 5.	"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti etnik kökene dayalı niceliksel veya niteliksel veri toplamamakta, saklamamakta veya kullanmamaktadır. Etnik kökene ilişkin ayrıştırılmış verilerin, başka bazı ülkelerde olduğu gibi belirli bir grubu hedef olan özel tedbirler içeren politikalar oluşturulmasına yardımcı olabileceği kabul edilmekle birlikte, bu hususun bilhassa uzun bir süreden beri çeşitli çok kültürlü toplumların bir arada yaşadığı uluslar açısından hassas bir mesele oluşturduğu düşünülmektedir."
Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin CERD 4. madde ile uyumlu hale getirilmesi	CERD/C/TUR/4-6, par. 68-69; CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, par. 4; CERD/C/TUR/CO/4-6/ Add.1, par. 45-46	"Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesi, kamu düzenine yönelik açık ve yakın bir tehdit bulunan hallerde sosyal, ırksal, dinsel veya bölgesel düşmanlık veya nefrete tahriki önlemek amacıyla ifade özgürlüğünün sınırlarını düzenlemektedir. Bu madde, yüksek ifade özgürlüğü standartları ile yukarıda dile getirilen sebeplere dayalı nefrete tahrik meselesinin etkili şekilde ele alınması arasında bir denge gözetmeyi amaçlamaktadır."

Tavsiye	Referans	Türkiye'nin Cevabı
Okullarda başka dillerin öğretilmesi	CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, par. 6.	"Türkiye'de geleneksel olarak kullanılan dillerin sayısı yüzlerle, hatta belki de binlerle ifade edilebilir. Bu çeşitlilik göz önüne alındığında, ülkede geleneksel olarak kullanılan tüm dilleri devletin eğitim sistemi içerisinde öğretim imkânı sunması Devletin araç ve kapasitesini aşmaktadır."
Heybeliada'daki Rum Ortodoks ruhban okulunun yeniden açılması	CERD/C/TUR/CO/3/ADD.1, par. 7.	"Türk hukukuna göre her seviyede din eğitimi sadece devletin eğitim kurumlarında verilebilmektedir. Bu nedenle söz konusu Ruhban Okulu'nun İstanbul'daki devlet üniversiteleri himayesinde yeniden açılmasını önermiş bulunuyoruz. Ancak bugüne dek bu yönde olumlu bir sinyal almadık. Halihazırda Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu, Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması için işletilebilir bir çözüm arayışındadır."
Terörle mücadele tedbirleri kapsamında Kürtlere yönelik ayrımcılığın önlenmesi	CERD/C/TUR/CO/4-6/Add.1, par. 52	"... Taraf Devlet 'ırka dayalı fişleme' konusundaki mesnetsiz iddiaları esefle karşılamakta ve bunları şiddetle reddetmektedir. İddiaların aksine, ceza usulü Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler açısından bakıldığında ayrımcılık içermemektedir."
Tüm azınlıkların tanınması	E/C.12/TUR/CO/1/Add.1 par. 4	"24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'na aykırı olması sebebiyle, Türkiye yeni azınlıkların tanınması ile ilgili tavsiyeyi kabul etmesi mümkün değildir. Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin azınlıklara yönelik bir hüküm içermediğini kaydetmektedir."

Ek V – Ortak Meseleler

Çekinceler

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
İKK	CAT/C/TUR/CO/3, par. 15	Mültecilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme'deki coğrafi sınırlamanın kaldırılması.
İKK	CAT/C/TUR/CO/4, par. 24	Mültecilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme'deki coğrafi sınırlamanın kaldırılması.
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 12	ÇHS'nin 17, 29 ve 30. maddelerine yönelik çekincelerin kaldırılması.
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 58	Mültecilerin statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi sınırlamanın kaldırılması.
IAOKK	CERD/C/TUR/CO/3, par. 8	IAOKS'nin onaylanmasıyla getirilen çekince ve beyanların, Sözleşme'nin yer bakımından geçerliliğine ilişkin kısıtlama da dahil olmak üzere kaldırılması.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1, para 5.	Sözleşme'nin etkisinin taraf Devlet'in ulusal toprakları ile sınırlı olması başta olmak üzere çekince ve beyanların kaldırılması.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1, para 6.	13. maddenin 3. ve 4. fıkralarına yönelik çekince başta olmak üzere, Sözleşme'ye yönelik çekincelerin kaldırılması.

Azınlıklar

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 9, 10.	Başta Kürtler, Romanlar ve LGBT bireyler olmak üzere her türlü ayrımcılık biçimine karşı koruma sağlanması.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 22	Özellikle gayrimüslim azınlıklara yönelik nefret söylemindeki artış göz önüne alınarak, 20. maddeye aykırı nefret söyleminin etkili şekilde yasaklanması.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1 par. 10	Ülke topraklarındaki tüm azınlıkların tanınması, bu azınlıklara ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından yararlanmaları için tüm fırsatların sağlanması ve bu amaçla gerekli eylem planlarının benimsenmesi (başta Kürtler, Romanlar ve Süryaniler olmak üzere).

UİHK

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
İKK	CAT/C/TUR/CO/4, par. 28	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun bağımsızlığı.
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 35 (c)	Ulusal İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun bağımsızlığı.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 7	Ulusal İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun bağımsızlığı.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1, par. 35	Ulusal İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun tesisi.

Sözleşmelerin onaylanması

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
ÇHK	CRC/C/15/Add.152, par. 68.	ÇHS'nin ihtiyari protokollerinin onaylanması.
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 59	Kör, Görme Özürlü veya Diğer Matbuat Engellilerin Yayınlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması'nın onaylanması.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1, par. 35	ESKHS İhtiyari Protokolü'nün imzalanması ve onaylanması.

Toplumsal Cinsiyet

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
ÇHK	CRC/C/TUR/CO/2-3, par. 33	“Namus adına işlenen cinayetler” de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin etkili şekilde caydırılmasının sağlanması.
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 14	Engelli kadın ve kız çocuklarına yönelik özel politikaların ve pozitif eylem tedbirlerinin benimsenmesi.
EHK	CRPD/C/TUR/CO/1, par. 35	Engelli kadın ve kız çocuklarına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi.
ÇHK	CRC/C/TUR/CO/2-3, par. 59 (c)	Kız çocuklarının okula kaydedilmesi ve her seviyede okul eğitimini tamamlamasına odaklanılması, kız çocuklarının okula devamsızlığının temelinde yatan sorunların izlenmesi ve ele alınması.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 13.	“Namus adına işlenen cinayetlerin” Ceza Kanunu’nun 82. maddesi kapsamına dahil edilerek nitelikli öldürme olarak sınırlandırılması ve “namus adına işlenen cinayetlere” ilişkin tüm iddiaların etkili bir şekilde soruşturularak yaptırım uygulanmasının temin edilmesi yönünde gayret gösterilmesi.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 10.	Eşcinsellik, biseksüellik veya transseksüelliğe yönelik hiçbir toplumsal damgalama biçimine veya insanların cinsel yönelimleri veya toplumsal cinsiyet kimlikleri sebebiyle tacize veya ayrımcılığa ya da şiddete uğramasına göz yumulmayacağına açıkça ve resmen beyan edilmesi ve mağdurların cinsel yönelimi veya toplumsal cinsiyet kimliğine yönelik her türlü ayrımcılık veya şiddet fiilinin soruşturulmasını, kovuşturulmasını ve cezalandırılmasının sağlanması.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 par. 12.	Kadınların ve aile fertlerinin şiddetten korunması yönünde katı bir takvim belirlenmesi.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1 par. 23.	Aile içi şiddetin suç sayılması, kadına yönelik şiddetle mücadele kanununun katı bir şekilde uygulanması, sığınma evlerinin sayısının artırılması ve ilgili kamu makamlarının aile içi şiddet mağdurlarına yönelik sorumluluklarını yerine getirme seviyelerinin izlenmesi.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1 par. 29.	Özellikle anne ölüm oranları ile ilgili olarak: Ayrımcılık olmaksızın herkes için üreme sağlığı haklarından yararlanılmasının sağlanması ve 2005-2015 Üreme Sağlığı Stratejik Planında, kırsal bölgelerde cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerin tedarikinin iyileştirilmesi amacı taşıyan tedbir ve kaynakları içerecek şekilde değişiklik yapılması.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1 par. 18.	Ücret farkına ilişkin olarak: Eşit değer üretecek şekilde çalışan ve bu bağlamda işverenlerin yükümlülüğüne ilişkin farkındalık seviyesinin yükseltilmesi, eğitimler düzenlenmesi ve kadınlar ve erkekler arasında eşit işe farklı ücret uygulamasının hukuka aykırılığını ve işverenin bu yöndeki yükümlülüğünü vurgulayan etkili hukuk yolları sunulması.

Veri toplanması

Sözleşme Organı	Referans	Tavsiye
IAOKK	CERD/C/TUR/CO/3, par. 9	Nüfusun etnik yapısına ilişkin istatistiksel veriler sunulması.
ÇHK	CRC/C/TUR/CO/2-3, par. 29	Tüm çocuklara yönelik ayrımcılığın izlenmesini sağlayacak uygun şekilde ayrıştırılmış veriler toplanması.
İHK	CCPR/C/TUR/CO/1 para 8	Ayrımcılık vakalarına ilişkin güvenilir ve kamusal verilerin sistematik bir şekilde toplanması ve yetkili adli makamlarca işlenmesi.
ESKHK	E/C.12/TUR/CO/1 par. 11, 14, 15, 29, 33	Belli konulara odaklı olarak toplumsal cinsiyet, bölge ve kentsel/kırsal alan biçiminde ayrıştırılmış istatistiksel veriler toplanması.

Ek VI – Birleşmiş Milletler Sözleşme Organlarına ait Belgelerin Tercümesi

MSHS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/81204--Medeni-ve-Siyasi-Haklara-Iliskin-Uluslararası-Sozlesme.pdf
İhtiyari Protokol-1	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/76105--Medeni-ve-Siyasi-Haklara-Iliskin-Uluslararası-Sozlesmeye-Ek-İhtiyari-Protokol.pdf
1-31 sayılı Genel Yorumlar	-	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf
32 sayılı Genel Yorum	CCPR/C/GC/32	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/IHK-Genel_Yorum-No32.pdf
Taraf Devletlerin Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü kapsamındaki Yükümlülüklerine ilişkin 33 sayılı Genel Yorum	CCPR/C/GC/33	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/IHK-Genel_Yorum-No33.pdf
İnsan Hakları Savunucuları BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Hina Jilani'nin raporu – Türkiye Ziyareti	E/CN.4/2005/101/Add.3	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/03/IHK_Hina_Jilani-Savunucular_2004.pdf
19. madde: Düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin 34 sayılı Genel Yorum (2011)	CCPR/C/GC/34	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/IHK-Genel_Yorum-No34.pdf

ESKHS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/3507--Ekonomik,-Sosyal-ve-Kulturel-Haklara-Iliskin-Uluslararası-Sozlesme.pdf
İlk Dönem Sonuç Gözlemleri (2011)	E/C.12/TUR/CO/1	İHOP	http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/e/e.c.12.tur.co.1-tr.pdf
1-21 sayılı Genel Yorumlar	-	İHOP	https://ihop.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar-komitesi/
1-18 sayılı Genel Yorumlar	-	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf

CEDAW

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf
İhtiyari Protokol-1	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/90709--Kadinlara-Karsi-Her-Turlu-Ayrimciligin-Onlenmesi,-Sozlesmesine-Iliskin-Ihtiyari-Protokol.pdf
35 sayılı Genel Tavsiye (19 sayılı Genel Tavsiyenin güncellenmiş hali)	CEDAW/C/GC/35	Nazan Moroğlu	https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/08/CEDAW-General-Recommendation-35-%c3%a7eviri-Nazan-Moro%c4%9flu.pdf
32 sayılı Genel Tavsiye	CEDAW/C/GC/32	Anonim	https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=55fa5c694
Yedinci Dönem Sonuç Gözlemleri (2016)	CEDAW/C/TUR/CO/7	Anonim	http://www.ceidizleme.org/ekutuphane/129
Yaşlı kadınlar ve haklarının korunması hususundaki 27 sayılı Genel Tavsiye	-	İHOP	https://ihop.org.tr/hoptan-yeni-ceviriler104/

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 2. maddesi uyarınca Taraf Devletlerin En Temel Yükümlülüklerine ilişkin 28 sayılı Genel Tavsiye	-	İHOP	https://ihop.org.tr/hoptan-yeni-ceviriler104/
Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi'nin zararlı uygulamalara ilişkin 31 ve 18 sayılı ortak genel tavsiyeleri/genel yorumları	CEDAW/C/GC/31/CRC/C/GC/18	Uluslararası Çocuk Merkezi	http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/GenelYorum18-harmfulpractices-fv.pdf
İkinci ve Üçüncü Dönem Birleştirilmiş Devlet Raporu (1993)	CEDAW/C/TUR/2-3	Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	http://www.ceidizleme.org/ekutuphane/129
Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Devlet Raporu (2003)	CEDAW/C/TUR/4-5	Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	http://www.ceidizleme.org/ekutuphane/129
Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Rapora ilişkin Sonuç Gözlemleri (2005)	CEDAW/C/TUR/CO/4-5	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Kadin_Haklari.pdf
12, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25 sayılı Genel Tavsiyeler	-	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Kadin_Haklari.pdf
Altıncı Dönem Devlet Raporu	CEDAW/C/TUR/6	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_6.Periodik_Rapor.pdf
Altıncı Dönem Rapora ilişkin Sonuç Gözlemleri (2010)	CEDAW/C/TUR/CO/6	Anonim	http://www.ceidizleme.org/ekutuphane/129

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Yedinci Dönem Devlet Raporu	CEDAW/C/TUR/7	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_7_Periodik_Rapor.pdf
1-29 sayılı Genel Tavsiyeler	-	Anonim	https://www.tbmm.gov.tr/komiyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/tavsiye_kararlari/CEDAW%20Komitesi%20Tavsiye%20Kararlar%C4%B1_(1-29).pdf
Rahime Kayhan/Türkiye	CEDAW/C/34/D/8/2005	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (Defne Orhun)	https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Kadin_Haklari.pdf

ÇHS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	-	Devlet	https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf
Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/55613--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesmeye-Ek-Cocuk-Satisi,-Cocuk-Fahiseligi-ve-Cocuk-Pornografisi-ile-Ilgili-Ihtiyari-Protokol.pdf
Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Seçmeli Protokol	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/47015--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme-ye-Ek-Cocuklarin-Silahli-Catismalara-Dahil-Olmaları-Konusundaki-Ihtiyari-Protokol.pdf
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol	-	Devlet	https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/cocuk-haklarina-dair-sozlesme-nin-basvuru-usulune-iliskin-ihiyari-protokol.pdf
Çocuk Hakları Sözleşmesi Ulusal İlk Rapor	-	Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/cocuk-haklari-sozlesmesi-ulusal-ilk-rapor.pdf
Çocuk Hakları Sözleşmesi Ulusal Ek Rapor	-	Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/cocuk-haklari-sozlesmesi-ulusal-ek-rapor.pdf
Çocuk Hakları Komitesi Sonuç Gözlemleri (2001)	RC/C/15/Add.152	Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/birlesmis-milletler-cocuk-haklari-komitesi-nin-ulkemiz-hakkindaki-sonuc-gozlemleri-raporu.pdf

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Türkiye 2. ve 3. İlerleme Raporu	-	Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/turkce-metin-icin-tiklayiniz-pdf-formatinda.pdf
Çocuk Hakları Komitesinin Türkiye'nin BM Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi Ek Protokolüne İlişkin İlk Dönemsel Raporuna Yönelik Nihai Gözlemleri	-	Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf
Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi'nin zararlı uygulamalara ilişkin 31 ve 18 sayılı ortak genel tavsiyeleri/genel yorumları	CEDAW/C/GC/31/CRC/C/GC/18	Uluslararası Çocuk Merkezi	http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/GenelYorum18-harmfulpractices-fv.pdf
1-18 sayılı Genel Yorumlar	-	Uluslararası Çocuk Merkezi	http://www.cocukhaklariizleme.org/bm-cocuk-haklari-komitesi-genel-yorumlarına-konularına-göre-ulasabilirsiniz
20 sayılı Genel Yorum	CRC/C/GC/20	UNICEF Türkiye	http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/GY-20-Ergenlerin-Hakki.pdf

İKS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/25703--Iskençe-ve-Diger-Zalimane,-Gayriinsani-veya-Kucultucu-Muamele-veya-Cezaya-Karsi-Sozlesme.pdf
1 sayılı Genel Yorum: Sözleşme'nin 3. maddesinin 22. madde Bağlamında Uygulanması (İade ve Başvurular) (1997)	A/53/44, Ek IX	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/CAT-Genel_Yorum-No01.pdf
Taraf Devletlerin 2. maddeye yönelik uygulamasına ilişkin 2 sayılı Genel Yorum (2008)	CAT/C/GC/2	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/CAT-Genel_Yorum-No02.pdf
Üçüncü Dönem Sonuç Gözlemleri (2010)	CAT/C/TUR/CO/3	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/CAT_Turkiye_SonucGozlemleri_2010.pdf
3 sayılı Genel Yorum (2012)	CAT/C/GC/3	İHOP	http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2013/04/CAT_Giderim_TR.pdf

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
İşkencenin Önlenmesi Alt Komitesi'nin İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin Seçmeli Protokolü'nde Yer Verilen Önleme Kavramına Yaklaşımı	CAT/OP/12/6	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2013/09/Onleme_Kavrami.pdf
İşkencenin Önlenmesi Alt Komitesi tarafından 20- 24 Şubat 2012 tarihleri arasındaki 60. oturum'da kabul edilen cezaevlerindeki işkencenin önlenmesinde yargısal denetim ve hukuki usullere uygun davranılması şartının rolüne ilişkin muvakkat beyanı	CAT/OP/2	İHOP	http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/Hukuki_usuller_sarti.pdf

GİS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/36717--Tum-Gocmen-Iscilerin-ve-Aile-Fertlerinin-Haklarinin-Korunmasina-Dair-Uluslararası-Sozlesme.pdf
Göçmen Ev İşçileri hakkında 1 sayılı Genel Yorum	CMW/C/GC/1	İHOP	https://ihop.org.tr/hoptan-yeni-ceviriler106/
İlk Dönem Sonuç Gözlemleri (2016)	CMW/C/TUR/CO/1	Anonim	http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/concluding-observationcmw-2016-tr.pdf

EHS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm
1-7 sayılı Genel Yorumlar	CRPD/C/GC/7	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği	https://www.esihaklar.org/?s=GENEL+YORUM
İlk Dönem Sonuç Gözlemleri (2019)	CRPD/C/TUR/CO/1	BM Türkiye (gayriresmi tercüme)	https://www.esihaklar.org/wp-content/uploads/2019/05/BM_NihaiGozlemRaporu2019.pdf

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol dahilinde, Engelli Hakları Komitesi'ne yapılacak bireysel başvurular üzerine bilgi notu	CRPD/C/5/2/Rev.1	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği	https://www.esithaklar.org/yayinlar/
ESHİD Gölge Raporu	-	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği	https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/03/ESHID-Engelli-Haklar%C4%B1-Komitesi-G%C3%B6lge-Rapor.pdf
Sonuç gözlemleri	-	TOHAD	http://www.tohad.org/tohad/wp-content/uploads/2019/05/bmehs_nihai_gozlem_raporu_2019.pdf

IAOKS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	Devlet	https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/45408--Her-Turlu-Irk-Ayrimciliginin-Ortadan-Kaldirilmasina-Iliskin-Uluslararasi-Sozlesme.pdf
1-33 sayılı Genel Tavsiyeler	-	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2008/03/CERD-Kitap-Yorum-Rapor.pdf
Türkiye'nin Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Birleştirilmiş Devlet Raporu ve Ekleri (2007)	CERD/C/TUR/3	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2008/03/CERD-Kitap-Yorum-Rapor.pdf
Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Birleştirilmiş Devlet Raporuna ilişkin Sonuç Gözlemleri (2009)	CERD/C/SR.1927	İHOP	http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2008/03/CERD-Kitap-Yorum-Rapor.pdf
34 sayılı Genel Tavsiye: Afrika kökenli kişilere karşı ırk ayrımcılığı (2011)	CERD/C/GC/34	İHOP	https://ihop.org.tr/hoptan-yeni-ceviriler109/?option=com_content&task=view&id=125

ZKS

İlgili Belge	Referans	Tercüme eden	Bağlantı
Sözleşme	-	İHOP	http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/447_1.pdf

Ek VII – Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kararları

Kamu Denetçiliği Kurumu⁴⁴⁶

Karar No	BM Sözleşmelerine Atıf	Bağlam
02.2013/1064	EHS Madde 1, 2, 3h, 5, 7, 24, 26(1) ÇHS Madde 23(4), 9 sayılı Genel Yorum	Alıntı, tanımlar ve yorum
03.2013/687	ESKHS Madde 1, 2, 6	Alıntı, tanım
04.2003/1707	CEDAW Madde 3, 4, 11 ESKHS Madde 2(2), 3	Alıntı
2013/2	CEDAW Madde 2, 11 MSHS Madde 18, 19	Alıntı
2013/24	MSHS Madde 17	Alıntı
2013/90	İKS MSHS Madde 21	Atıf
02.2013/378	ÇHS Madde 3, ESKHS Madde 11	Alıntı
2014/3164	MSHS Madde 26 ÇHS Madde 28	Alıntı
2014/4121	ESKHS Madde 7	Alıntı
2016/2600	EHS Giriş, Madde 1, 4	Alıntı ve yorum
2016/4990	EHS Madde 2, 24	Alıntı
2017/384	EHS Madde 2, 24	Alıntı
2017/1293	ÇHS Madde 3, 9, 12, 18, 19	Alıntı
2017/1626	MSHS Madde 2, 26	Alıntı
2017/2171	ESKHS Madde 13	Atıf
2015/5175	ÇHS Madde 3	Alıntı ve yorum

446 Bu bilgiler resmi internet sitesinde yayımlanan mevcut kararlara dayanmaktadır.

Karar No	BM Sözleşmelerine Atıf	Bağlam
2015/5629	MSHS Madde 5, 6 ESKHS Madde 13 ÇHS Madde 28, 39	Alıntı
2016/695	MSHS Madde 19	Alıntı
2015/3077	ESKHS Madde 9, 12	Atıf
2014/5630	MSHS Madde 25(c)	Alıntı
2016/2118	MSHS Madde 19	Alıntı
2015/4493	MSHS ESKHS	Atıf
2014/2392	ESKHS Madde 13(2)(c)	Atıf
2016/815	MSHS Madde 19	Alıntı
2015/4978	ÇHS Madde 28	Alıntı
2016/1863	EHS Madde 4, 5	Alıntı
2016/102	EHS Madde 20, 28	Alıntı
2016/737	MSHS Madde 5, 6	Alıntı
2014/3076	MSHS Madde 17	Alıntı
2015/5862	EHS Madde 2	Alıntı ve yorum
2015/5047	MSHS Madde 19	Atıf
2016/203	ÇHS Madde 3, 20, 21	Alıntı
2015/2403	MSHS Madde 17	Alıntı
2015/1999	MSHS Madde 19	Alıntı
2013/171	ESKHS Madde 6, 7 MSHS Madde 8	Alıntı ve atıf
2014/4684	MSHS Madde 12	Atıf
2015/4709	MSHS Madde 25(c)	Atıf
2014/3514	ESKHS Madde 9,12	Atıf
2015/5756	MSHS Madde 5, 6	Alıntı

Karar No	BM Sözleşmelerine Atıf	Bağlam
2015/5496	EHS Madde 25(e)	Alıntı
2016/719	EHS Madde 4, 5, 24	Alıntı
2015/4494	ÇHS Madde 3	Alıntı ve yorum
2015/2608	MŞHS Madde 25, İHK 25 sayılı Genel Yorum MŞHS Madde 25	Alıntı

İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu⁴⁴⁷

Karar No	BM Sözleşmelerine Atıf	Bağlam
2018/104	İKS Madde 2	Atıf
2018/99	İKS Madde 2 MŞHS Madde 7	Atıf
2018/98	İKS Madde 2 MŞHS Madde 7	Atıf
2018/83	MŞHS Madde 18; İHK 22 sayılı Genel Yorum	Atıf
2019/04	İKS Madde 2 MŞHS Madde 7	Atıf
2019/06	EHS Madde 2	Alıntı ve yorum
2019/07	MŞHS Madde 23	Atıf
2019/24	İKS Madde 2 MŞHS Madde 7	Atıf
2019/26	İKS Madde 2 MŞHS Madde 7	Atıf

447 Bu bilgiler resmi internet sitesinde yayımlanan mevcut kararlara dayanmaktadır.

Ek VIII – Özel Usuller

Tamamlanmış Ziyaretler

Özel Usul	Ziyaret Tarihi
Kayıplar Çalışma Grubu	20 Eylül 1998 - 26 Eylül 1998
İşkence Özel Raportörü	9 Kasım 1998 - 19 Kasım 1998
Din Özgürlüğü Özel Raportörü	30 Kasım 1999 - 9 Aralık 1999
Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü	19 Şubat 2001 - 1 Mart 2001
Eğitim Özel Raportörü	3 Şubat 2002 - 10 Şubat 2002
Ülke İçinde Yerinden Edilme Genel Sekreter Temsilcisi	27 Mayıs 2002 - 31 Mayıs 2002
Zehirli Atık Özel Raportörü	10 Mart 2004 - 19 Mart 2004
İnsan Hakları Savunucuları Genel Sekreter Özel Temsilcisi	10 Ekim 2004 - 21 Ekim 2004
İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü	16 Şubat 2006 - 23 Şubat 2006
Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü	22 Mayıs 2006 - 31 Mayıs 2006
Keyfi Alıkoymalar Çalışma Grubu	9 Ekim 2006 - 20 Ekim 2006
Hakim Bağımsızlığı Özel Raportörü	10 Ekim 2011 - 14 Ekim 2011
Göçmenler Özel Raportörü	25 Haziran 2012 - 29 Haziran 2012
Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü	26 Kasım 2012 - 30 Kasım 2012
Kayıplar Çalışma Grubu	14 Mart 2016 - 18 Mart 2016
İfade Özgürlüğü Özel Raportörü	14 Kasım 2016 - 18 Kasım 2016
İşkence Özel Raportörü	28 Kasım 2016 - 2 Aralık 2016
Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü	28 Ocak 2019 - 3 Şubat 2019

Kabul Edilen Talepler

Özel Usul	Önerilen ziyaret tarihi	İlk Talep	Kabul	Hatırlatma
Toplanma Özgürlüğü Özel Raportörü	Önerilen tarihler 2018	10 Nisan 2015	7 Mayıs 2015	4 Haziran 2018
İnsan Hakları Savunucuları Özel Raportörü	2018'in ikinci yarısı		4 Nisan 2012	20 Kasım 2017
Kültürel Haklar Özel Raportörü	2018'in ikinci yarısı	25 Temmuz 2012	6 Ağustos 2012	10 Kasım 2017

Derdest Talepler

Özel Usul	Önerilen ziyaret tarihi	İlk Talep	Hatırlatma
Paralı Askerler Çalışma Grubu	Ekim 2016	2 Kasım 2015	24 Şubat 2016
Azınlıklar Bağımsız Uzmanı	Eylül 2008 Mart 2011 2014 Nisan 2017	18 Şubat 2008	1 Kasım 2010 14 Şubat 2014 26 Aralık 2016
İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Özel Raportörü	2018'in ikinci çeyreği 2014'ün ikinci yarısı	28 Mart 2014 4 Ağustos 2017	-
Hakim Bağımsızlığı Özel Raportörü		24 Mart 2017	28 Kasım 2017 9 Mayıs 2018
Keyfi Alıkoymalar Çalışma Grubu (İzlem ziyareti talebi)		15 Kasım 2016	8 Kasım 2017
Kalkınma Özel Raportörü		10 Kasım 2017	-

Ertelenen Ziyaretler

Özel Usul	Önerilen ziyaret tarihi
Barınma Özel Raportörü	2020'nin ikinci yarısı (ilk önerilen tarihler 27 Ocak-7 Şubat 2020 idi)